

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
Праця на правах рукопису

МУЗИЧКО СВІТЛАНА ГРИГОРІВНА

УДК 347.91:347.99-028.27

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРИНЦИП ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Музичко С.Г.**

Науковий керівник

Доктор юридичних наук, професор **Хотинська-Нор Оксана Зіновіївна**

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Музичко С.Г. Принцип процесуальної економії у цивільному судочинстві України. – На правах рукопису наукова кваліфікаційна праця.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2024.

Дисертація є комплексним системним дослідженням принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України, зміст якого передбачає реалізацію ряду процесуальних засобів, спрямованих на оптимізацію цивільного з урахуванням досягнень технологічного процесу та сучасних уявлень про ефективність механізму судового захисту прав та інтересів осіб в державі.

Предметом авторської уваги стали питання теоретичних передумов формування процесуальної економії як принципу цивільного судочинства в Україні, особливості його реалізації на різних етапах і стадіях цивільного процесу.

Проаналізовано витoki ідеї процесуальної економії та чинники її розвитку у вітчизняному цивільному судочинстві. З'ясовано, що як ідея процесуальна економія має глибоке історичне коріння. Вона трансформувалася разом з тим, як у суспільстві еволюціонували уявлення про сенс судового захисту, його доступність і ефективність. Однак, особливого поштовху вона набула на сучасному етапі, який характеризується бурхливим розвитком інформаційних технологій, які сприяли цифровізації правосуддя. Для України вагомим чинником у становленні принципу процесуальної економії став вектор європейської інтеграції України. Саме найкращі європейські практики слугують взірцем для удосконалення положень цивільного процесуального законодавства, які спрямовані на спрощення,

здешевлення судових процедур, а також на скорочення строків розгляду справ у суді.

На підставі системного аналізу положень Цивільного процесуального Кодексу України, які регламентують такі інститути як письмове провадження, спрощене провадження, врегулювання спору за участі судді, заочний розгляд справи та інші, продемонстровано реалізацію принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві. Завдяки цьому також з'ясовано, що цей принцип відзначається оптимальністю, універсальністю та сполучною властивістю, що проявляється у взаємодії з іншими принципами цивільного процесу, охоплюючи всі його стадії. Він взаємодіє та розвиває зміст інших засад цивільного судочинства, що сприяє їх модернізації відповідно до умов і викликів часу. Воєнний стан в Україні диктує умови правового режиму за яких процесуальна економія стає особливо актуальною, загострюючи питання забезпечення доступу до правосуддя.

Обґрунтовано, що процесуальна економія полягає у застосуванні судом, учасниками справи встановлених процесуальним законом механізмів і процедур, які сприяють розгляду справ у передбачені законом строки та спрямовані на майнову, темпоральну та емоційну економію процесу.

З'ясовано, що як засада цивільного судочинства, яка спрямовує розвиток його інститутів і процедур, процесуальна економія також впливає на конфігурацію судоустрою держави, елементи якого повинні синхронно відображати реалізацію принципу остаточності судового рішення.

Водночас, у взаємодії з принципом правової визначеності процесуальна економія вимагає існування сталого та зрозумілого, оптимально необхідного для правозастосування понятійно-категоріального апарату, усунення двозначності у змісті законодавчих термінів, забезпечення їх узгодженості.

Досліджено різні форми прояву процесуальної економії під час вирішення цивільної справи у судових інстанціях, які передбачають послідовний цілісний порядок процесуальних дій, спрямований на неупереджене та своєчасне вирішення цивільних прав. У цьому процесі

сформульовано ряд теоретичних висновків, які спрямовані на розвиток таких процесуальних інститутів як: процедура врегулювання цивільного спору за участю судді, ключовою ознакою якого є оперативність; інститут заочного розгляду; інститут відповідальності за зловживання процесуальними правами та інші.

Продемонстровано дію принципу процесуальної економії у процесі реалізації повноважень суду щодо повернення позовної заяви або залишення її без розгляду; закриття провадження у справі; об'єднання в одне провадження декількох позовних вимог; залучення співучасників і заміни неналежного відповідача; витребування доказів із власної ініціативи у випадку наявності сумнівів у добросовісному виконанні обов'язків учасниками процесу.

Відмічено внесок національних судів, діяльність яких не лише втілює у цивільне судочинство усі складові елементи процесуальної економії та відображає необхідність її застосування, а й розвиває його зміст. У рішеннях, постановках та ухвалах місцевих, апеляційних судів, Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, Великої Палати Верховного Суду неодноразово вказано на доцільності застосування економії процесу для здійснення ефективного захисту порушеного права особи, яка звертається до суду. Ретельно проаналізовано практику застосування економії процесу при здійсненні цивільного судочинства у судах першої, апеляційної інстанції, а також у Верховному Суді.

Ураховуючи апріорне твердження про те, що судові процедури повинні бути справедливими, відзначається, що встановлений процесуальним законом порядок розгляду справ супроводжується нормами права, які дозволяють у найкоротші строки відновити порушені права, вплинути на оперативність усього цивільного процесу.

Особливу увагу приділено провадженням, які з позиції елементарності процедури, оперативності вирішення спору, фінансової доступності, темпоральної незатратності, які є ідентифікаторами реалізації принципу

процесуальної економії в цивільному судочинстві, іменуються як спрощені процедури. Зокрема, досліджено окремі аспекти наказного провадження, спрощеного позовного провадження. Розвинуто думку про безпідставність існування в Цивільному процесуальному кодексі України положень, які передбачають альтернативність у їх застосуванні.

Поза авторською увагою не залишилось письмове провадження, яке є формою здійснення цивільного судочинства, що полягає у розгляді та вирішенні судом справи виключно за наявними у ній матеріалами, без проведення судового засідання та за умови, що норм ЦПК України не передбачають повідомлення учасників справи. Обґрунтовано необхідність у цьому питанні уніфікувати положення процесуальних кодексів.

У результаті дослідження реалізації принципу процесуальної економії на стадії апеляційного перегляду справи та касаційного оскарження судового рішення з'ясовано, що правила, які регламентують апеляційне провадження, спрямовані на швидкий перегляд оскаржуваного судового рішення без зайвих і обтяжливих процедур. Водночас, існуюча модель касації сама по собі раціоналізує судовий процес загалом, передбачаючи перестороги до безпідставного, невинного, надмірного у сенсі повторності оскарження судового рішення, забезпечуючи таким чином його сталість, обов'язковість і законну силу, що сприяє правовій визначеності та ефективності судового захисту в державі.

Надано належну оцінку тому факту, що знання усіх висновків Верховного Суду утруднюється відсутністю їх офіційної систематизованої уніфікації, що призводить до порушення права осіб на касаційне оскарження. Якщо право на апеляційне чи касаційне оскарження закріплене у відповідному законі, позбавлення права на оскарження є неприпустимим.

У дослідженні приділено належну увагу також сучасним інтеграційним процесам, які відбуваються на міжнародному рівні та сприяють конвергенції правових систем. Запозичення світового досвіду і приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, дають змогу

забезпечити реалізацію проголошених світових правових ідей у площині дотримання найвищих людських цінностей.

На завершення дослідження сформульовано висновки, які характеризуються новизною, та мають теоретичне і практичне значення. Серед них – пропозиції, спрямовані на удосконалення норм Цивільного процесуального кодексу України, у контексті реалізації принципу економії процесу.

Ключові слова: принцип процесуальної економії, принципи судочинства, цивільне судочинство, цивільний процес, суд, зловживання процесуальними правами, спрощене провадження, судове керівництво, доступ до правосуддя, примирення

ABSTRACT

Muzychko S.G. The principle of procedural economy in the civil justice of Ukraine. - Scientific qualification work with manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 "Law" (08 - "Law"). - Taras Shevchenko Kyiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2024.

The dissertation is a comprehensive systematic study of the principle of procedural economy in the civil justice of Ukraine, the content of which involves the implementation of a number of procedural means aimed at optimizing the civil, taking into account the achievements of the technological process and modern ideas about the effectiveness of the mechanism of judicial protection of the rights and interests of individuals in the state.

The subject of the author's attention was the issue of the theoretical prerequisites for the formation of procedural economy as a principle of civil justice in Ukraine, the peculiarities of its implementation at various stages and stages of the civil process.

The origins of the idea of procedural economy and the factors of its development in domestic civil justice are analyzed. It was found that procedural economy as an idea has deep historical roots. It was transformed along with how society evolved ideas about the meaning of legal protection, its availability and effectiveness. However, it gained a special impetus at the current stage, which is characterized by the rapid development of information technologies, which contributed to the digitalization of justice. For Ukraine, the vector of European integration of Ukraine became an important factor in the formation of the principle of procedural economy. It is the best European practices that serve as a model for improving the provisions of civil procedural legislation, which are aimed at simplifying and reducing the cost of court procedures, as well as shortening the time periods for consideration of cases in court.

On the basis of a systematic analysis of the provisions of the Civil Procedural Code of Ukraine, which regulate such institutions as written proceedings, simplified proceedings, dispute settlement with the participation of a judge, absentee proceedings and others, the implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings has been demonstrated. Thanks to this, it was also found that this principle is characterized by optimality, universality and connecting property, which is manifested in interaction with other principles of the civil process, covering all its stages. It interacts with and develops the content of other principles of civil justice, which contributes to their modernization in accordance with the conditions and challenges of the time. The state of war in Ukraine dictates the conditions of the legal regime under which procedural economy becomes especially relevant, exacerbating the issue of ensuring access to justice.

It is substantiated that procedural economy consists in the application of the mechanisms and procedures established by the procedural law by the court and the participants in the case, which contribute to the consideration of cases within the terms provided by law and are aimed at property, temporal and emotional economy of the process.

It has been found that as the basis of civil justice, which directs the development of its institutions and procedures, procedural economy also affects the configuration of the state's judicial system, the elements of which must simultaneously reflect the implementation of the principle of finality of the court decision.

At the same time, in interaction with the principle of legal certainty, procedural economy requires the existence of a stable and understandable, optimally necessary for law enforcement conceptual and categorical apparatus, elimination of ambiguity in the content of legislative terms, ensuring their consistency.

Various forms of manifestation of procedural economy during the resolution of a civil case in the courts, which provide for a consistent and coherent order of procedural actions aimed at an impartial and timely resolution of civil rights, have been studied. In this process, a number of theoretical conclusions were formulated, which are aimed at the development of such procedural institutions as: the procedure

for settling a civil dispute with the participation of a judge, the key feature of which is efficiency; institute of absentee examination; institute liability for abuse of procedural rights and others.

The effect of the principle of procedural economy in the process of exercising the court's powers to return a claim or leave it without consideration has been demonstrated; closure of proceedings in the case; consolidation of several claims into one proceeding; involvement of accomplices and replacement of an improper defendant; demanding evidence on one's own initiative in case of doubts about the conscientious performance of duties by the participants in the process.

The contribution of national courts, whose activity not only embodies all the constituent elements of procedural economy in civil proceedings and reflects the need for its application, but also develops its content, is noted. Decisions, resolutions and rulings of local courts, appeals courts, the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court, and the Grand Chamber of the Supreme Court have repeatedly indicated the expediency of using process economy to effectively protect the violated right of a person who applies to court. The practice of using the economy of process in the implementation of civil proceedings in the courts of the first instance, appellate instance, as well as in the Supreme Court has been carefully analyzed.

Taking into account the a priori statement that court procedures must be fair, it is noted that the order of consideration of cases established by the procedural law is accompanied by legal norms that allow to restore violated rights in the shortest possible time, to influence the efficiency of the entire civil process.

Special attention is paid to the proceedings, which from the point of view of the simplicity of the procedure, speedy resolution of the dispute, financial availability, temporal cost-effectiveness, which are identifiers of the implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings, are referred to as simplified procedures. In particular, certain aspects of injunctive proceedings and simplified claim proceedings were investigated. An opinion about groundlessness

has been developed the existence of provisions in the Civil Procedure Code of Ukraine, which provide for alternatives in their application.

Written proceedings, which are a form of civil justice, which consists in the consideration and decision of the case by the court exclusively based on the materials available in it, without holding a court session and on the condition that the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine do not provide for notification of the parties to the case, did not remain outside the author's attention. The need to unify the provisions of procedural codes in this matter is substantiated.

As a result of the study of the implementation of the principle of procedural economy at the stage of appellate review of the case and cassation appeal of the court decision, it was found that the rules regulating the appellate proceedings are aimed at a quick review of the contested court decision without unnecessary and burdensome procedures. At the same time, the existing model of cassation in itself rationalizes the judicial process in general, providing for warnings against groundless, unjustified, excessive in the sense of repeated appeals of a court decision, thus ensuring its permanence, bindingness and legal force, which contributes to legal certainty and effectiveness of judicial protection in the state

The fact that knowledge of all conclusions of the Supreme Court is made difficult by the lack of their official systematized unification, which leads to the violation of the right of individuals to cassation appeal, is given due assessment. If the right to appeal or cassation appeal is enshrined in the relevant law, deprivation of the right to appeal is inadmissible.

The study also pays due attention to modern integration processes that take place at the international level and contribute to the convergence of legal systems. Borrowing world experience and bringing national legislation into line with international standards make it possible to ensure the implementation of proclaimed global legal ideas in the plane of observing the highest human values.

At the end of the research, conclusions are formulated that are characterized by novelty and have theoretical and practical significance. Among them are proposals

aimed at improving the norms of the Civil Procedure Code of Ukraine, in the context of implementing the principle of process economy.

Key words: principle of procedural economy, principles of judicial procedure, civil procedure, civil process, court, abuse of procedural rights, simplified proceedings, judicial management, access to justice, reconciliation

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Музичко С.Г. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 34-43.
2. Музичко С.Г. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 92-97.
3. Музичко С.Г. Заочний розгляд справи як прояв принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 104-109.
4. Музичко С.Г. Повноваження суду щодо реалізації принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 145-147.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Музичко С.Г. Участь адвоката у цивільному судочинстві як необхідна умова реалізації принципу процесуальної економії. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу* (Київ, 15 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С. 57-60.
2. Музичко С.Г. Прояви процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми судового права: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* (Харків, 21 квітня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 130-133.
3. Музичко С.Г. Застосування принципу процесуальної економії при розгляді справ в суді першої інстанції. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 27 жовтня 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 290-292.
4. Музичко С.Г. Реалізація принципу економії при розгляді справ у спрощених процедурах. *Європейський день цивільної юстиції: матеріали*

круглого столу (Харків, 27 жовтня 2023 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. Електронне наукове видання. С. 61-62. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyky-naukovyh-konferenczij/>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
1.1. Генеза ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві.....	26
1.2. Поняття та зміст принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві	46
1.3. Форми прояву принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві	67
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	
2.1. Повноваження суду, спрямовані на реалізацію принципу процесуальної економії при розгляді справи	88
2.2. Розгляд справ у спрощених процедурах як реалізація принципу процесуальної економії	104
2.3. Реалізація принципу процесуальної економії при розгляді справ в порядку загального позовного провадження	122
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ СУДОВИХ РІШЕНЬ	
3.1. Реалізація принципу процесуальної економії в порядку апеляційного провадження	139
3.1.1. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії відкриття апеляційного провадження	144

3.1.2. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії апеляційного розгляду справи	149
3.2. Реалізація принципу процесуальної економії при касаційному оскарженні судових рішень	159
3.2.1. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії відкриття касаційного провадження	168
3.2.2. Реалізація принципу процесуальної економії при розгляді справи у суді касаційної інстанції	179
ВИСНОВКИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВРП – Вища рада правосуддя

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

ЄСІТС – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Європейський Союз

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КРЕС – Консультативна рада європейський суддів

КСУ – Конституційний Суд України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Ключовою умовою ефективності цивільного судочинства, як і інших видів судочинства, є його здатність досягати поставленої мети та визначених на рівні законодавства завдань. Однак, сучасний етап розвитку судової влади в Україні, який характеризується, з одного боку, високими показниками звернення осіб до суду, а з іншого, нестабільністю, проблемами у сфері належного фінансового та кадрового забезпечення судової системи, загострили увагу на механізмах досягнення окресленої мети та завдань, що зумовило актуальність питання оптимізації судового процесу. Втім, цьому також сприяв бурхливий розвиток інформаційних технологій та їх запровадження у судочинство нашої держави. Можливість застосування у процесі здійснення правосуддя досягнень науково-технічного прогресу поставило на порядок денний питання ефективного використання матеріальних і людських ресурсів. Одночасно з цим очевидним стала потреба у збереженні, дотриманні та розвитку гарантій забезпечення прав та інтересів учасників цивільного судочинства.

Зазначені чинники закономірно вплинули на політику держави у сфері розвитку системи судового захисту, яка намагається відійти від її екстенсивного типу (збільшення видатків, залучення людських ресурсів), обравши курс на оптимізацію цивільного судочинства шляхом відмови від процесуальних атавізмів, процедурних рудиментів і невиправданих ускладнень, а також запровадження диференціації цивільно-процесуальної форми з одночасним забезпеченням належного рівня процесуальних гарантій учасників цивільного судочинства.

Наведене зумовило появу та розвиток як в теорії, так і в практиці законотворення та правозастосування ідеї процесуальної економії, що стала очевидною з оновленням у 2017 році Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), положення якого нині передбачають такі інститути як письмове провадження, спрощене провадження, врегулювання спору за

участі судді, заочний розгляд справи тощо. І хоча сьогодні вона ще не має необхідної формалізації, законодавчого оформлення, значимість неминучих процесів, які її означають, вимагає ставлення до неї та дослідження її як вихідної засади сучасного цивільного судочинства України.

У науці цивільного процесуального права дослідження принципу процесуальної економії сягає своїм корінням праць таких відомих учених-цивілістів як Є.В. Васьковський, М.А. Гурвіч, В.О. Рязановський, В.В. Тіхонович, М.Й. Штефан.

Аналіз сучасної літератури дає можливість виокремити праці таких вітчизняних науковців як І.В. Андронов, І.Е. Берестова, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, І.А. Боровська, Н.В. Васирина, Ж.В. Васильєва-Шаламова, К.В. Гусаров, С.С. Дронов, О.Ю. Зуб, І.О. Ізарова, В.В. Комаров, С.О. Короед, В.А. Кройтор, Д.Д. Луспеник, Ю.В. Навроцька, А.В. Нижний, Ю.Д. Притика, О.Б. Тиханський, О.С. Ткачук, Н.Ю. Сакара, О.С. Снідевич, О.І. Угриновська, О.З. Хотинська-Нор, А.В. Шабалін та інші.

Однак варто зауважити, що зазначені науковці зверталися до дослідження принципу процесуальної економії лише опосередковано, крізь призму мети власного наукового пошуку.

Окремо увагу слід звернути на практику національних судів, яка відображає втілення та існування принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України. Зокрема, про «ефективність і економію» йдеться в численних постановках і ухвалах Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду.

Тенденція формалізації принципу процесуальної економії в судових рішеннях є не випадковою, оскільки суди є одними з головних «вигодонабувачів» визнання цього принципу як засади цивільного судочинства. Проте, незважаючи на зростання кількості згадувань про нього у судовій практиці, остання не напрацювала усталених підходів і правил його застосування. Однією з причин цього є відсутність текстуального формулювання та змістовного відображення досліджуваного принципу у

нормах Цивільного процесуального кодексу України, що, своєю чергою, також має наслідком існування наукових позицій, які заперечують можливість розглядати процесуальну економію як принцип цивільного судочинства.

Наведене, а також відсутність необхідних досліджень монографічного рівня зумовлюють труднощі у розумінні змісту принципу процесуальної економії цивільного судочинства, його реалізації у взаємозв'язку з іншими засадами цивільного процесу, визначаючи потребу його системного, комплексного аналізу. Вибір теми дисертаційного дослідження зумовлений цими обставинами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснювалося на кафедрі юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка на виконання НДДКР «Удосконалення нормативно-правового забезпечення сталого правосуддя у світлі євроінтеграційних прагнень України» (номер державної реєстрації 0124U003063) та наукової теми «Правосуддя в умовах сталого розвитку» (№ 22БФ042-01) на 2022-2024 рр.

Тема роботи затверджена Вченою радою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 25 жовтня 2021 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на підставі узагальнення наукового доробку, найкращих міжнародних практик і стандартів, результатів національних суб'єктів правозастосування розробити концептуальні положення щодо сутнісного розуміння принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України, форм його реалізації та перспектив розвитку нормативно-правової бази його забезпечення.

Досягнення окресленої мети вимагає вирішення таких завдань:

- охарактеризувати генезу ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві;

- визначити поняття та розкрити зміст принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві;
- окреслити форми прояву принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві;
- з'ясувати повноваження суду, спрямовані на реалізацію принципу процесуальної економії при розгляді справи;
- продемонструвати специфіку спрощених процедур в аспекті реалізації принципу процесуальної економії;
- охарактеризувати особливості реалізації принципу процесуальної економії при розгляді справ в порядку загального позовного провадження;
- визначити специфіку реалізації принципу процесуальної економії на стадії апеляційного перегляду судових рішень;
- з'ясувати особливості реалізації принципу процесуальної економії при касаційному оскарженні судових рішень.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають, змінюються та припиняються внаслідок реалізації у цивільному судочинстві принципу процесуальної економії.

Предметом дослідження є принцип процесуальної економії у цивільному судочинстві України.

Методи дослідження обрано з урахуванням окресленої мети та завдань, а також специфіки об'єкта та предмета дослідження. Їх основу склав загальний *діалектичний метод* наукового пізнання реально існуючих явищ і процесів. Його використання дозволило об'єктивно оцінити ефективність розгляду цивільних справ із застосуванням принципу процесуальної економії. Серед спеціальних методів дослідження, які забезпечили його структурованість і послідовність, варто виокремити: *метод системного аналізу*, який дозволив дослідити сукупність правових норм і науковий доробок представників різних галузевих наук з питань реалізації принципу процесуальної економії (розділи 1-3); *формально-юридичний метод* використовувався при дослідженні процесуальних норм різного рівня регулювання, які засвідчують

прояви принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві (підрозділ 1.3., розділи 2-3); *історико-правовий метод* дозволив частково прослідкувати еволюцію законодавчого регулювання принципу процесуальної економії (підрозділ 1.1.); *логіко-семантичний метод* сприяв з'ясуванню термінів і понять та розвитку понятійно-категоріального-апарату дослідження (підрозділи 1.1., 2.1); *порівняльно-правовий метод* забезпечив аналіз досвіду реалізації принципу процесуальної економії в європейських країнах (підрозділ 1.1.). Для обґрунтування сформульованих висновків, що базуються на емпіричних даних, було використано *статистичний метод* наукового дослідження (розділ 3).

Теоретичною базою дисертації стали напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, які опікуються питаннями ефективності судового захисту, а також представників таких галузевих наук як: теорія держави та права, філософія, філологія, конституційне право, кримінальне процесуальне право, господарське процесуальне право та інших.

Нормативно-правову базу дослідження склали: положення Конституції України, міжнародно-правових документів, Цивільного процесуального кодексу України, а також інших законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Емпірична основа роботи охоплює масив рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду, а також окремих апеляційних і місцевих судів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є новітнім комплексним науковим дослідженням поняття та змісту принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України, його форм і засобів реалізації, в якому сформульовані важливі для теорії та практики поняття, висновки, пропозиції.

До положень, які виносяться на захист як такі, що характеризується новизною, слід віднести:

вперше:

- обґрунтовано положення щодо багатокомпонентної природи механізму розвитку ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві України, яка: (а) має глибоке історичне коріння, (б) зумовлена еволюцією ідей і уявлень про сенс судового захисту, (в) актуалізувалася в процесі пошуків механізмів забезпечення ефективності та привабливості судового захисту, (г) розвинулася під впливом цивілізаційного розвитку суспільства (глобалізації та євроінтеграції);

- виокремлено характерні риси принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві як то його оптимальність, універсальність і сполучна властивість;

- аргументовано, що принцип процесуальної економії визначає не лише вектор розвитку цивільного судочинства, його інститутів і процедур, а й слугує орієнтиром у розвитку системи судоустрою, сприяючи забезпеченню принципу остаточності судового рішення, що покладений в основу інстанційної побудови судової системи держави, яка повинна бути організаційно та процесуально збалансованою;

- сформульовано положення, що процесуальна економія як принцип цивільного судочинства у взаємозв'язку з принципом правової визначеності передбачає існування сталого та зрозумілого, оптимально необхідного для правозастосування понятійно-категоріального апарату, усунення двозначності у змісті законодавчих термінів, забезпечення узгодженості їх змісту;

- диференційовано повноваження суду при розгляді справи на ті, що прямо (наприклад, об'єднання судових проваджень) або опосередковано (наприклад, витребування судом доказів за власною ініціативою) спрямовані на економію судового процесу. Їх реалізація може відбуватися як дискреційно, так і лише за наявності певних умов, що можуть носити як очевидний, так і латентний характер;

- охарактеризовано норми законодавства, які передбачають оптимізацію порядку сповіщення учасників справи, як такі, що сприяють сталості процесуальної форми, яка, не змінюючи свій зміст і призначення,

приспосовується до нових умов і трансформується з урахуванням викликів часу, зберігаючи в своїй основі принцип процесуальної економії;

удосконалено:

- розуміння процесуальної економії в цивільному судочинстві як сукупності послідовних дій, спрямованої на раціональне використання часу, економії матеріальних і людських ресурсів, спрощення існуючих процедур задля пристосування до існуючих соціально-економічних та правових умов і потреб суспільства;

- поняття письмового провадження у цивільному судочинстві як форми здійснення цивільного судочинства, що полягає у розгляді та вирішенні судом справи виключно за наявними у ній матеріалами, без проведення судового засідання, за умови, якщо положення ЦПК України не передбачають повідомлення учасників справи;

- підходи до сприйняття сучасної моделі касації у цивільному судочинстві як такої, що раціоналізує судовий процес загалом, передбачаючи перестороги до безпідставного, невиправданого, надмірного у сенсі повторності оскарження судового рішення, забезпечуючи таким чином його сталість, обов'язковість і законну силу, що сприяє правовій визначеності та ефективності судового захисту в державі;

набули подальшого розвитку:

- аргументи на користь позиції, відповідно до якої на сучасному етапі розвитку цивільне судочинство набуло рис, за яких змагальність процесу, повноваження суду щодо отримання доказів із пропорційним врахуванням приватних інтересів учасників справи та публічних інтересів, виражених у завданнях цивільного судочинства, сприяють оптимальному вирішенню спору, а отже реалізують принцип процесуальної економії;

- положення про некоректність і методологічну помилковість, передбаченого у законодавстві підходу щодо альтернативності застосування наказного та спрощеного позовного провадження;

- ідеї щодо уніфікації положень процесуальних кодексів, зокрема в контексті легального визначення письмового провадження у ЦПК України.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і можуть використовуватися за різними напрямками діяльності, а саме:

– нормотворчій діяльності – з метою удосконалення цивільного процесуального законодавства, а також підзаконних нормативно-правових актів;

– науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку теоретичних аспектів реалізації принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві;

– навчально-методичній діяльності – при підготовці підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, а також при викладанні таких дисциплін, як: «Цивільний процес», «Судове право», «Актуальні питання цивільного процесу» та інших;

– практичній діяльності – для забезпечення належного функціонування національних судів різних рівнів та їх ефективної діяльності під час розгляду цивільних справ.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно. Сформульовані в ньому положення, висновки та пропозиції обґрунтовані на підставі власних спостережень і практичному досвіді автора, а також проведеного ним аналізу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у доповідях автора на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, а саме: «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя» (м. Київ, 15 грудня 2021 р.), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 21 квітня 2023 р.); «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці 27 жовтня 2023 р.); «Європейський день цивільної юстиції» (м. Харків, 27 жовтня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 8 наукових публікаціях, серед яких: 4 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, та 4 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та логікою дослідження і композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 221 сторінку, з них основний текст викладено на 175 сторінках, список використаних джерел (234 найменування) становить 27 сторінок, додатки – 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Генеза ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві

Ідея споріднена з ідеалом, вона здатна виявляти найсуттєвіші особливості об'єктивних процесів та створювати довершений образ у пізнанні.

Аспекти теорії та практики органічно поєднуються в основі ідеї в результаті чого ведуть до перетворення дійсного. Істинність або хибність ідеї визначається суспільно-історичною практикою. В науці під ідеєю розуміється загальний принцип теорії чи задум або найістотніша частина задуму. В процесі генерації ідеї, глибокого та всебічного аналізу її сутності, сталого застосування у практичній правовій діяльності, відбувається формування принципів.

Ідея процесуальної економії покликана оптимізувати процес у такий спосіб, щоб досягнення мети судочинства – законне та справедливе судове рішення було швидким, простим, без зайвих зусиль та фінансових витрат.

Принцип процесуальної економії поки не набув імперативного характеру, однак його прояви здійснюють суттєвий вплив на розвиток процесуального права в Україні. Цивільний процесуальний закон пронизаний законодавчими нормами, які спрямовані на оптимізацію процесу. Застосування у судовій практиці принципу процесуальної економії є обов'язковим, здійснюючи вагомий вплив на цивільне судочинство.

Необхідність дотримання основних процесуальних засад, обов'язок керуватись завданнями цивільного судочинства, є першочерговою передумовою для належного захисту порушеного права осіб у порядку, який встановлений у ЦПК України .

Свої дослідження принципу процесуальної економії присвятили відомі вчені минулих століть і сучасності, серед яких варто згадати Є. В. Васьковського, В.О. Рязановського, В.І. Бобрика, К.В. Гусарова,

І.І. Ізарову, В.В. Комарова, В.А. Кройтора, О.С. Снідевича, С.О. Короєда, Ю.Д. Притику, О.В. Рожнова, А.Я. Ткачук, В.В. Бугу, О.І. Угриновську, Т.А. Цувіну та інших.

Найбільш помітним дослідником у цивілістичній науці кінця ХІХ – початку ХХ сторічч є Євген Володимирович Васьковський (1866-1942). У своїх наукових працях вчений вказував на доцільності застосування принципу процесуальної економії, який забезпечується внаслідок впровадження полегшених процесуальних засобів, зменшенні судових витрат, економії часу. Зокрема, він писав: «Порядок судочинства повинен бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко і легко його отримати, і водночас, щоб суд, до якого громадянин звернувся, був здатний без надмірних витрат праці задовольнити його вимоги. Чим коротший і легший шлях від пред'явлення позову до судового рішення, тим процес досконаліший» [28, с.361].

Водночас Є.В. Васьковський застерігав, що зручність провадження має другорядне значення порівняно з вірно вирішеним спором: «Процес, в якому справи вирішувалися б швидко і легко, але неправильно, не мав би для громадян жодної цінності. ...Звідси слідує, що раз зручність процесу має опосередковане значення і не служить самостійною метою, яка будь що повинна бути досягнута при організації процесу, то вона не може бути і основою для будь-якого самостійного принципу провадження. ...Однак і зручність провадження має хоч і менше, але все ж важливе значення. Надто повільний, складний і дорогий процес теж відверне від себе громадян і теж змусить їх уникати звернення до суду. ...Вимога зручності процесу є втіленням у сфері процесу загальних основ політичної економії: з найменшими зусиллями досягнути найбільших результатів. Тому її цілком доцільно називати постулатом процесуальної економії» [28, с.362].

Інший учений того ж історичного періоду – В.О. Рязановський вважав принцип процесуальної економії універсальним і таким, що передбачає

досягнення більшого результату за можливості менших витрат праці, що виражається у швидкості провадження та його простоті [157, с. 48].

Як бачимо, Є.В. Васьковський відносно процесуальної економії вживав термін «постулат» (означає твердження, що приймається за істину без доказування), які спільно з принципами судового провадження визначають зміст судового провадження.

Описаний підхід на даному етапі державотворення та розвитку науки цивільного процесуального права інтерпретувався у дискусію щодо існування процесуальної економії саме як принципу у зв'язку з тим, що не існує його безпосереднього законодавчого закріплення. Ані ЦПК України, ані жоден інший вітчизняний процесуальний кодекс чи інші джерела процесуального права прямо не передбачають приписів, спрямованих на його змістовне унормування. Це слугує аргументами для тих дослідників, які обов'язковою ознакою принципів права вважають нормативне закріплення їх змісту.

Однак, звернення до теорії права дозволяє зауважити, що залежно від визначення ученими позиції щодо класифікації засадничих ідей, виокремлюють принципи з доктринальними ознаками. Такі принципи не мають імперативності, як наслідок вони не закріплені в законі.

О. Ф. Скакун вважає правову доктрину актом-документом, що вміщує в собі фундаментально сформовані ідеї права, принципи, які опрацьовані вченими з метою розвитку законодавства, з правильно сприйнятим громадою змістом і формалізовану державою [164, с. 221].

Юридична енциклопедія визначає поняття правової доктрини як сукупності наук, а також знань про певне правове явище [216, с. 275].

За формальними юридичними властивостями процесуальна економія в цивільному судочинстві набула форми правової доктрини. Впровадження ідеї процесуальної економії в законодавчому полі та широке її застосування у практичній правовій діяльності дає змогу легалізувати правову доктрину та отримати офіційне схвалення держави.

Суб'єкти створення правової доктрини, в більшості випадків - науковці, вбачають в ній практичну направленість, а також регулятивну функцію суспільних відносин.

Повертаючись до наведених нами вище цитат дореволюційних класиків процесуальної науки, очевидним стає глибоке історичне коріння формування ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві, що зумовлено розвитком уявлень про ефективність судового захисту, а отже – його привабливістю для громадян. Тому цілком закономірно, що на сучасному етапі розвитку нове дихання отримали дослідження, які фокусують увагу на процесуальній економії у взаємозв'язку з ефективністю як вимогою до судочинства та способів судового захисту порушеного права. Так, наприклад, прихильником такого підходу є К. Пільков [100].

Такий взаємозв'язок став очевидним завдяки поступальному розвитку процесу застосування у національному правовому полі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, положення якої гарантують не лише право на справедливий суд, складовою якого є розумність строків судового провадження (ст. 6), а й право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13). Відтак, у рішеннях ЄСПЛ саме у цьому контексті при аргументації використовується термін «процесуальна економія». Наприклад, в Окремій думці судді Палм, що збігається з позицією більшості суддів, яка зафіксована у рішенні ЄСПЛ «Кавальєро проти Сполученого Королівства» (*Caballero v. United Kingdom*), зазначено, що коли держава-відповідач визнає факт порушення, ЄСПЛ може «прийняти визнання Уряду, не розглядаючи не вирішені загальні питання, пов'язані зі справою. Такий підхід відповідає принципіві процесуальної економії», оскільки дає змогу без подальшого розгляду перейти до вирішення справи [222].

Із цього приводу С. Короєд зазначає: «принцип процесуальної економії хоч і є процесуальною категорією, оскільки має забезпечити виконання судом завдання цивільного судочинства (адже керуючись цим принципом суд, зокрема, вирішує процесуальні питання з метою забезпечення ефективності,

розумності та раціональності судового процесу), проте все ж таки має матеріально-правову мету, яка впливає зі сформульованого у ст. 2 ЦПК України завдання цивільного судочинства, - ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів...» [63].

Утім, якщо звернутися до лексико-семантичного тлумачення терміну «процесуальна економія» як такого, що повинен найбільш точно відобразити певне явище, з позиції його впровадження та генези застосування у цивільному судочинстві, то переважна більшість дослідників цілком слушно першочергово звертають увагу на значення слова «економія» [170; 55]. У тлумачних словниках воно визначається як бережливість, ощадливість при витрачанні чого-небудь [29, с. 339]. Що ж до розуміння терміну «принцип», то з приводу його змісту та його співвідношення з терміном «засада» досі триває наукова дискусія [41], про що ми зазначали вище. Проте ми не бачимо потреби вдаватися до неї та виходимо з того, що принцип – фундаментальний засновок будь-якої теорії, засади які характеризуються як головні, важливі, неодмінні, універсальні. І, як слушно зауважує В.А. Кройтор, у цивільному судочинстві принципи наділені певними особливостями, які підвладні трансформації, а тому не можуть вважатись непорушними теоретичними положеннями. Зміна складу, гарантії реалізації, змісту, сфери відповідних принципів відбувається в міру розвитку суспільних відносин і галузі цивільного процесуального права. [67, с. 403].

Водночас, для досягнення цілей нашого дослідження, слід відзначити та підтримати позицію І.М. Канюки, яка системно підійшла до аналізу правової природи ідеї процесуальної економії у судочинстві. Так, учена обґрунтувала, що економія у розумінні бережливості та раціональності використання засобів досягнення цілей судочинства іманентно притаманна процесуальній діяльності як різновиду соціальної діяльності, яка є продуктом функціонування відкритої, з точки зору соціології, системи, характерною рисою якої є самоорганізація. Як і для будь-якої іншої відкритої системи, - зазначає І.М. Канюка, - самоорганізація, як необхідна властивість

судочинства, передбачає, зокрема, аспект мінімізації витрат на власне функціонування, обираючи з усіх існуючих на даний час варіантів оптимальний для її структури загалом чи окремих її частин [55].

Іншими словами, судочинство, будь-який його різновид, як вид людської діяльності постійно вдосконалюється. Цей процес неминучий і може характеризуватися різними темпами його інтенсивності. Але завжди в його основі – людське бажання меншими зусиллями досягти кращого результату у його якісних і кількісних показниках, відмовитися від надмірно та необґрунтовано обтяжливих елементів, виправити недоліки та розвинути навички, зробити існуючий інструментарій зручним і доступним.

З цього приводу В.І. Бобрик вказує, що зручність і якість процесуального регламенту має задовольняти потреби не лише учасників судового процесу, але й суддів, оскільки на останніх покладено завдання вирішення цивільних справ. Відтак, вдосконалення процесуальної форми, впровадження доцільних процедур, які б здійснювали дієвий захист порушених прав та інтересів суб'єктів правовідносин, можна вважати одним із основних завдань науки цивільного процесуального права [16].

Розглядаючи принцип економії в цивільному процесі, слід акцентувати увагу на його оптимальності, універсальності при застосуванні на будь-якій стадії розгляду справи, що ми продемонструємо у подальшому.

У процесі розвитку відбувається формування спрощених судових процедур, які оптимізують цивільний процес, задля ефективного здійснення правосуддя.

Оптимізуючими провадженнями, які створюють систему, узгоджуються між собою та істотно зменшують навантаження на суди є спрощене провадження, наказне провадження, заочний розгляд справи. Такий порядок сприймається науковцями як додаткова, специфічна, спрощена форма розгляду і вирішення справи [195].

Запровадження спрощеного виду позовного провадження є вибором нашої держави європейських стандартів правосуддя. Це потребує особливого

акценту з огляду на те, що саме євроінтеграційний вектор розвитку України, її правової системи та законодавства вчиняє вагомий вплив на розвиток цивільної процесуальної форми. Орієнтири на кращі європейські практики та запозичення прогресивних інститутів цивільного процесуального права є однією з рушійних сил реалізації ідеї процесуальної економії у вітчизняному судочинстві.

Спрощені процедури розгляду цивільних (комерційних) справ незначної складності, у яких невелика сума позову та які потребують швидкого вирішення застосовуються у країнах Європейського Союзу.

В аспекті порівняння цивільного процесуального права європейських країн підхід щодо регулювання питання спрощеного провадження майже однаковий, проте розглядаючи специфіку певних країн можна виділити ряд особливостей.

Так, наприклад, Васильєв С.В. вказує на те, що у французькій науці процесуального права всі процедури, які відзначаються спрощенням, вважаються «особливими» (*procedures particulieres*). Це дозволяє відмежувати їх від загальної процедури. До спрощених відносять, зокрема: - наказ про сплату (*injunction de payer*); - наказ вчинити дію (*injunction de faire*); - процедуру дозволу невідкладних питань (*refere*); - процедуру одноосібного розгляду справ за запитом (*procedure des ordonnances sur requete*) [26, с. 213].

Доволі поширеним є застосування спрощених процедур у Німеччині, зокрема наказного провадження (*Mahnverfahren*), яке передбачає безспірне стягнення коштів, і письмового провадження, що здійснюється на основі наявних у справі документів.

Спрощені провадження передбачені також цивільним процесуальним законодавством Швейцарії, Естонії, Великої Британії та інших країн, набуваючи різних інтерпретацій і моделей спрощення.

Загалом, до розвитку спрощених процедур у країнах, які входять до Європейського Союзу, спонукає законодавство ЄС, яке передбачає

уніфіковані підходи до вирішення справ незначної складності чи «дрібних» з точки зору майнового інтересу позовів.

Це яскраво демонструє Висновок № 6 (2004) КРЄС щодо справедливого суду в розумний строк і роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. У цьому документі орган Ради Європи підтримує та рекомендує спрощення судового провадження, зокрема, у справах, які стосуються споживачів, а також тих, які не викликають труднощів з точки зору права та фактів. Крім того, КРЄС наголошує на потребі розробки запровадження таких інформаційних технологій, які б забезпечили оперативний документообіг і зв'язок учасників провадження з судом [31].

В Україні активний розвиток електронного правосуддя став важливим інструментом реалізації спрощеного доступу до правосуддя, оптимального використання часу та ресурсів на подання доказів та розгляду цивільних справ, що в свою чергу підтверджує очевидність застосування принципу процесуальної економії.

Так, ще у 1988 році у федеральних судах США почали використовувати інформаційні технології для роботи судів, зокрема, пробну версію системи доступу до судових актів через мережу інтернет [232].

У 1996 р. у США запроваджено систему «Управління справами / Електронний архів справ» (Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF)) [219]. До електронної інформації Федеральної комплексної системи управління справами отримали доступ судді, працівники суду, юристи.

Інші країни світу також запровадили пошукові судові електронні системи.

Досліджуючи електронні технології в цивільному судочинстві в Україні, О.В. Бринцев вказує, що інформатизація суспільного простору несе в собі загрози приватному життю людини. Проте, переведення в електронну форму сферу життя, яка має публічний характер буде безпечно покращеною. Це певна сфера урядування, яка повинна відкривати суспільству деякі частини приватного життя для досягнення приватних або публічних інтересів. Питання державного управління завжди торкалося в певній мірі приватного життя,

тому електронний формат сектору правосуддя дозволить зекономити людські, матеріальні та часові ресурси. Електронне правосуддя впроваджується з метою прозорості в діяльності органів державної влади, їх доступності, забезпеченню демократичних засад [23, с. 5].

Така думка є досить слушною з точки зору впровадження основ електронних судових систем в публічний простір.

О.С. Погребняк вважає електронний суд необхідністю, викликаною потребами сучасного суспільства. Інформаційні технології слугують значним допоміжним фактором при здійсненні судочинства. Громадяни, підприємці, органи прокуратури, державна виконавча служба, поліція та інші органи мають змогу знаходити актуальні судові рішення, які полегшують виконання їх функціональних обов'язків [104].

Поряд з таким баченням доцільності застосування електронного суду, яке своєю появою сприяє ефективному розвитку цивільного судочинства, слід відзначити, насамперед, його властивості щодо реалізації принципу процесуальної економії.

Система електронного суду є зрозумілою, зручною, доступною і економною. Нею можливо скористатись за наявності Інтернету та мобільного телефону.

До можливостей електронного суду відноситься надсилання СМС-повісток про виклик в судові засідання. Порівнюючи вартість поштового відправлення з таким способом виклику як СМС-повідки, перевага надається останньому, який є значно дешевшим, як наслідок, такий вид повідомлень є звичним та популярним.

Підсистемою версії «Електронний суд» є мобільний застосунок «єСуд», який функціонує з недавнього часу та до його можливостей входить отримувати повістки, повідомлення про судові засідання, ознайомлюватись із процесуальними документами, судовими рішеннями тощо.

На сьогодні, у тестовому режимі працюють сервіси автоматичного надсилення судових повідомлень в електронній формі у мобільних додатках «Дія», та «Viber».

Додатковий спосіб інформування учасників судового розгляду є зручним та швидким, завдяки чому, можна уникнути значних витрат на відправку судової кореспонденції засобами поштового зв'язку.

У разі внесення змін до закону про отримання сповіщень від суду у запропонований спосіб, суд отримає можливість розглянути справу у передбачені законом строки без зайвих зусиль.

Варто погодитись із Елізабетою Сілвестрі, яка висловлює своє бачення ефективності застосування принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві ЄС. Вона вважає, що наявність спеціалізованих судів, які розглядають дрібні позови або спрощені процедури, що існують в країнах ЄС є запорукою розвитку можливостей судової системи [234].

Для прикладу наводяться запроваджені у Франції спрощені процедури стягнення незначної суми кредитів. Обов'язковим елементом спрощеної процедури є вжиття заходів позивачем з метою мирного вирішення спору. Невиконання обов'язку пропозиції до мирного врегулювання може бути наслідком визнання позову неприйнятним.

За умови, якщо кредит не перевищує 4000 Євро позивач звертається до судового виконавця. Листування між судовим виконавцем та учасниками справи відбувається через електронні платформи, створених для здійснення спрощених процедур. Якщо боржник не погоджується сплатити заявлену позивачем суму коштів, судовий виконавець визнає недоцільність процедури, внаслідок чого позивач звертається до суду з позовом на загальних підставах.

У разі досягнення згоди, судовий виконавець виносить припис про стягнення коштів. У цьому випадку судові витрати в порівнянні з позовним провадженням є мінімальними.

Для позовів вартість яких не перевищує 6000 Євро цивільний процес Іспанії передбачає усне провадження. Проте, усний порядок розгляду справ

вважається нечітким на користь більш формальних письмових процедурних кроків. Необов'язковою вважається допомога адвокатів у справах, де сума позову складає менше 2000 Євро. З метою уникнення несподіваного ефекту відповідачів зобов'язано подати до суду відповідь на позов, в якій він розкриває свої аргументи на захист від заявленого позову. Якщо хоча би одна із сторін заявила про усний розгляд справи, слухання відбуватиметься. Таким чином, існує імовірність, що справа буде розглядатися в письмовому порядку. Спрощена процедура спрямована на надання доступу до правосуддя прискореними та недорогими способами. Сторони можуть досягти мирової угоди та повідомити про це суд, внаслідок чого виноситься виконавчий документ. Неможливість примирення тягне за собою продовження процедури а саме збирання доказів, представлення аргументів. Після цього судом виноситься рішення з можливістю його оскарження.

Спрощений порядок також передбачений у випадку визнання позову. Ця процедура не стосується тільки дрібних позовів, вона доступна для будь-яких грошових вимог, незалежно від їх вартості, за умови якщо позов не заперечується.

Італійська правова система не передбачає спрощеного порядку для незначних позовів. Позови на суму до 30000 Євро належать до юрисдикції мирових суддів, які займають нижню частину судової піраміди.

Будь-якого спрощеного шляху для вирішення нескладних позовів немає. Відсутність посилок у процесуальному законі на прості у застосуванні, стандартизовані форми звернення до суду для вирішенні незначних позовів свідчить про складнощі у проведенні судових реформ.

Італійські законодавці не проявляють жодного інтересу до впровадження недорогих, прискорених судових процедур, з надією що група та сукупність процесів під назвою ABC, що означає альтернативне вирішення спорів та в перекладі на англійську звучить «Alternative Dispute Resolution» – ADR, задовольнить вимогу громадян Італії до доступу правосуддя.

Гарантувати громадянами засоби захисту правових проблем у спосіб передбачений законом країн Європейського Союзу є пріоритетом судової гілки влади [234].

У США особливого значення набули малозначні спори. У цих справах немає адвокатів, це значить, що сторони самі себе представляють. В учасників процесу залишається можливість залучити адвоката, але стягнути з переможеного витрати на правничу допомогу сторона – переможець не зможе. Оплату за послуги адвоката несе особа, яка його найняла. Визначальним у цій категорії є майновий критерій. Спори для фізичних осіб мають бути меншими ніж 10 000 доларів США, не більше ніж 5 тис. доларів США для юридичних осіб.

За певних обставин, суд може зобов'язати відповідача вчинити дії (або припинити вчинити певні дії), якщо частиною позову є грошова вимога. У більшості випадків строк розгляду малозначних спорів становить 30–40 днів з дати звернення з позовом. Проте, передбачено, що його розгляд має бути не менше ніж через 20 днів і не більше ніж через 70 днів з дати звернення з позовом. Звернення до суду з «малозначним» позовом передбачає сплату судового збору, ставка якого варіюється залежно від суми позову: 30 доларів США у разі заявлення позовних вимог у розмірі до 1500 доларів США; 50 доларів США, якщо сума вимог становить від 1500 до 5000 доларів США; 75 доларів США при зверненні з позовом на суму понад 5000 доларів. Отже, порядок розгляду малозначних позовів спрямований на їх оперативний розгляд з урахуванням ефективного захисту прав та інтересів осіб. Власне, в Україні це також є характерною рисою судового розгляду аналогічної категорії справ.

Наводячи позитивні приклади порядку розгляду малозначних справ за спрощеними процедурами у США, Канаді, Австралії В.Ю. Мамницький, К.А. Алексанян і Т.А. Діброва критикують і ставлять під сумнів доречність нововведень у вітчизняному процесуальному законодавстві з урахуванням особливостей практики правозастосування, специфіки інституту малозначних

справа, реалізацію в цьому контексті права на справедливий суд і такого його елементу як доступ до правосуддя, зокрема, що стосується обмеженої можливості оскарження рішення суду [82].

З такою думкою погодитись вкрай складно. Актуальність запровадження інституту спрощеного позовного провадження відповідає завданням та засадам, передбаченим ст. 2 ЦПК України.

На підставі Регламенту Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 861/2007 від 11.07.2007 р. [233] у країнах ЄС запроваджено процедуру розгляду дрібних позовів - The European Small Claims Procedure, яка діє з 01.01.2009 р. Поява процедури була викликана розвитком транскордонної електронної торгівлі, високих вимог до стандартів предметами торгівлі, дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів.

Європейським Парламентом і Радою ЄС 12.12.2006 р. прийнято Регламент № 1896 «Про введення Європейського наказного провадження». За виключенням Данії, для всіх країн-членів ЄС, цей документ набрав чинності з 12 грудня 2008 року.

Предметом спорів за цим Регламентом є безспірні вимоги у цивільних і комерційних справах на підставі процедури видачі європейського наказу про сплату у судах країн-членів ЄС. Особливість процедури полягає в тому, що необхідність ознайомлюватись учасникам судочинства з цивільними процедурами, які передбачені національним законодавством інших країн-членів ЄС, зводиться до мінімуму.

У ст.ст. 2 і 3 Регламенту передбачено, що його дія поширюється на судочинство міждержавного характеру, а саме на правовідносини, що виникають між учасниками справ, які на момент подання заяви мають місце проживання або постійного перебування у різних країнах – членах ЄС .

Застосування Регламенту не є обов'язковим, як наслідок - заявник може звернутись з позовом або використати інші судові процедури.

Не можуть бути застосовані приписи Регламенту у податкових, митних і адміністративних справах, а також не можуть бути розглянуті за правилами Регламенту питання щодо відповідальності держави, при здійсненні публічної влади.

Перелік категорій справ, при розгляді яких не застосовується Регламент, передбачений у ст.ст. 2, 4, є вичерпним. До таких справ відносять спори щодо майнових прав, які мають шлюбно-сімейний характер, стосуються спадкування, банкрутства, соціального страхування, позадоговірних зобов'язань, за винятком визнаних вимог [15].

Спрямованість законодавчих органів України, європейських країн – членів ЄС, США та інших країн на оптимізацію цивільного судочинства викликана об'єктивними передумовами пов'язаними зі значною завантаженістю судової системи, забезпеченням доступу до правосуддя.

На думку Лаури Евро в умовах глобалізації, розвитку цифрових технологій у країнах Східно-Північних країн Європи окреслені орієнтири сталого розвитку судочинства з урахуванням принципів справедливості, мирного розв'язання спорів, які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році. Скорочені судові процедури, які застосовуються на виконання затверджених принципів, забезпечують справедливий, неупереджений, швидкий розгляд справи, результатом чого є задоволення обох сторін від постановленого судом рішення. Вирішення спорів за допомогою скорочених механізмів сприяє отриманню очікуваного результату за допомогою збереження ресурсів.

У згаданих процедурах вбачається прагнення до справедливості між людьми а також між людьми та природним середовищем. З метою захисту природного середовища автор наголошує на актуальності екологічних справ.

Сучасна судова культура країн Східної Північної Європи базується на спілкуванні та взаємодії між сторонами та суддею. У цивільному судочинстві її характерною ознакою є те, що законодавець частково делегував повноваження тим, хто бере участь у справі. Суддя також користується

дискреційною владою для пошуку найкращого і найбільш розумного вирішення справи у співпраці зі сторонами. Спроба знайти мирне вирішення спору на підготовчому етапі розгляду справи відноситься до першочергових обов'язків судді.

Автор пов'язує здійснення цивільного судочинства із застосуванням терапевтичних методів, які є доповненням до традиційного судового процесу.

Альтернативні судові процедури, спрямовані на вирішення спору, реалізують вимоги сталого судочинства, сприяють економічній і соціальній стійкості краще, ніж традиційне судове провадження [230].

Такий досвід реалізації сталого розвитку цивільного судочинства є позитивним досвідом для України в умовах обрання стратегії розвитку цивільного процесуального права, а також відповідає ідеї процесуальної економії в цивільному судочинстві.

За прикладом багатьох розвинутих країн в Україні поступово набуває популярності практика застосування альтернативних, у порівнянні з судовим захистом, форм урегулювання спірних правовідносин. Наслідком застосування таких позасудових форм (як то, медіація, арбітраж тощо), які не обтяжені публічними засадами, є зменшення показників звернень до судів, що свідчить про їх суттєвий вплив на зменшення навантаження на державну судову систему. Переваги від застосування наведеної практики можна прослідкувати як в юридичній, так і економічній сфері. Вихідним пунктом для віднайдення альтернативи це – приватні інтереси сторін, тому основним орієнтиром у виборі способу захисту прав та інтересів осіб, які звертаються до суду є економічна доцільність [132].

У період воєнного часу досить вагомим залишається питання сталого функціонування цивільного судочинства в Україні.

На особливу увагу заслуговує думка О. Хотинської-Нор і А. Потапенка, які вказали на те, що в умовах війни суди мають уникати зайвого формалізму. Судова система має бути злагодженою та оперативно комунікувати з

парламентом, який дієво реагуватиме на зміни та приймати закони відповідно до стадії розвитку війни [231].

Забезпечення доступу до правосуддя та оптимізація витрат, пов'язаних із розглядом справ у суді, є основною метою принципу організації розгляду справи, який в перекладі на англійську звучить як «case management». Ці завдання були досягнуті на виконання реформи цивільного судочинства Великобританії.

Новий підхід, запропонований лордом Вульфом в організації розгляду справи, полягає у тому, що у сторін та суду взаємопов'язані права та обов'язки націлені встановлення певного порядку під час вирішення справи для отримання результату.

Лорд Вульф вважав правильним установити такий порядок розгляду справ, при якому, залишивши за судом контроль за організацією цивільного судочинства при перерозподілі обов'язків сторін, стає можливим уникнути невиправданих затягувань розгляду справи, перебільшених судових витрат.

За судами залишено остаточне право вирішити, яка процедура підходить для розгляду справи; встановлення реальних термінів вчинення процесуальних дій і забезпечення дотримання цієї процедури та термінів [51].

Принципи Транскордонного цивільного процесу, схвалені Радою UNIDROIT у квітні 2004 р., врегульовують деякі питання організації розгляду справи.

Так, відповідно до 14 принципу передбачено обов'язок суду з керівництва процесом, а згідно з Європейськими правилами цивільного процесу, визначених на основі проекту «Принципів транскордонного цивільного процесу», та розроблених Американським інститутом права, Міжнародним інститутом уніфікації приватного права - сторони мають обов'язок співпрацювати та право на розумні консультації щодо плану розгляду справи. Установлювати графік процесуальних дій та здійснювати керівництво процесом має суд, співпрацюючи в цьому питанні зі сторонами справи. При цьому активна співпраця учасників судового процесу та суду базується на

засадах їх взаємної добросовісності у процесі. Водночас, контроль за організацією та досягнення мети судочинства покладається на суд [207].

Важливо віднайти у практиці європейських країн потрібні принципи і правила, які будуть слугувати вдалому їх застосуванню та розвитку цивільного процесуального права в Україні.

Наведений приклад застосування організації судового розгляду є безпомилковим орієнтиром для України. В недалекому майбутньому зазначені норми можуть бути імплементовані в національне законодавство.

Ідея процесуальної економії набула широкого прояву у США, Канаді, європейських країнах. Вираження принципу економії процесу у нормах законодавства України свідчить про зростання інтересу до цієї ідеї, як наслідок, необхідним поступальним кроком та зміцнюючою цеглиною буде закріплення принципу процесуальної економії в законі.

Необхідність реалізації ідеї принципу процесуальної економії можлива у нескладних справах. З'ясування обставин, як стадія судового процесу, під час якої підлягають встановленню обставини та відповідні їм правовідносини у справах підвищеної складності, не може бути скороченою, проведеною без участі сторони у справі, оскільки це може призвести до порушення її основоположних прав. Поспішна економія у процесі може бути наслідком необґрунтованих процесуальних рішень, які після їх оскарження та скасування будуть повторно предметом розгляду з дотриманням процедурних процесуальних правил.

У цьому випадку віднесення справи до категорії незначної складності за встановленими законом критеріями та встановлення порядку її розгляду покладається на суд .

Отже, при підготовці справи до судового розгляду суд ураховує значення та складність справи, вирішує питання про розмір судових витрат, забезпечення позову та зустрічного забезпечення співмірно ціні заявленого позову, зважає на доцільності інших процесуальних дій, відтак судом здійснюється організація розгляду справи.

Порівняно з запропонованим Лордом Вульфом підходом в організації розгляду справи діючий в Україні механізм є дещо звуженим, зокрема в питаннях прав та обов'язках сторін для встановлення графіку процесуальних дій, активній співпраці учасників справи та суду за умови їх добросовісності.

У цивільному судочинстві процесуальну економію слід вважати істотною його частиною, оскільки кожний учасник справи прагне мінімізувати розмір судових витрат, що є визначальним при обранні способу захисту цивільного права у разі звернення до суду.

Максимально простий і зрозумілий механізм звернення до суду гарантує доступність і чіткість процесуальних дій для осіб у захисті та відновленні порушених прав, інтересів чи свобод. Оптимальна кількість вчинених особами дій у цивільному процесі створює поєднання оперативності, динамічності, в результаті чого досягаються цілі цивільного судочинства щодо раціональності та ефективності розгляду цивільної справи, завершальним етапом чого є ухвалення справедливого рішення у передбачені законом строки.

Формування в учасників процесу належної процесуальної поведінки стає вкрай важливим, оскільки їх усвідомлення того, що дотримання процесуальних прав дозволить у найкоротші строки відновити порушені права, впливає на оперативність усього цивільного процесу. У протилежному випадку можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, спрямовані на реалізацію виховних функцій, які будуть належним чином сприяти своєчасному вирішенню справи.

Науковці-цивілісти до сьогодні сперечаються з приводу можливості включення принципу процесуальної економії до положень процесуального законодавства. Водночас, оцінка цього питання покладена, в тому числі, на державні органи, які зважають на комплексний підхід, який полягає у зосередженні на досягненні балансу між раціональним використанням державних ресурсів та підвищенням ефективності судочинства в Україні. Відтак, дослідження взаємозв'язку економії часу, ресурсів, дій найбільш чітко розкриває вагомість розвитку ідеї економії процесу. Судові процедури, які

несуть в собі процесуальну економію, оцінюються як вдалі законодавчі елементи цього принципу. При вивченні певних недоліків, які виникають при застосуванні відповідних норм права та відповідного їх коригування, можна дійти висновку про необхідність закріплення досліджуваного принципу до положень ст. 2 ЦПК України.

Оперативність розгляду цивільних справ зміцнює законність і справедливість у цивільно-правовій сфері. Досліджуючи принцип процесуальної економії з точки зору теорії права, можна дійти висновку про обґрунтоване звання ідеї, яка з часом буде частиною принципів у цивільному судочинстві.

Як вірно зазначено С.В. Гулаткан і А.Я. Ткачуком, до значного розвитку ідеї процесуальної економії, в основі якої – спрощення, скорочення та здешевлення цивільного судочинства, спонукають сучасні вимоги у сфері цивільно-процесуальної політики держави, що зумовлює її сприйняття як повноцінного принципу цивільного процесу [36].

Дотримання найвищих людських цінностей є метою національного законодавства, яка поступово досягається в процесі конвергенції правових систем. Створена сучасними інтеграційними процесами можливість перейняти найкращий світовий досвід і привести національне законодавство до міжнародних стандартів окреслює нові вектори розвитку як загалом правової системи держави, так і її окремих сегментів. Тому модернізація та оптимізація цивільного процесуального законодавства в Україні повинна відбуватися з урахуванням сучасних світових трендів у сфері захисту прав та інтересів осіб [19].

Процедурні дії учасників процесу, суду є інструментами впливу на цивільний процес, який визначається параметрами ефективності реалізації судочинства. Передбачені законом процедури спрямовані на економію процесу та ставлять перед собою відповідні цілі, серед яких забезпечення виконання обов'язків сторін і повноважень суду щодо організації розгляду справи, ефективне використання часу, відведеного законом на процесуальну

дію з часу подачі позову до одержання особою судового рішення у справі, а також раціональне використання коштів не тільки осіб, які беруть участь у справі, але й урахування витрат, пов'язаних із фінансуванням кадрових та технічних питань при розгляді кожної цивільної справи.

Недотримання строків розгляду справи може невілювати результат розгляду справи, тому обмеженість у часі, встановлена судовими процедурами, є певним запобіжним заходом для недопущення зловживань процесуальними правами.

Судове рішення ухвалюється на підставі фактичних обставин справи, які встановлюються судом під час її розгляду. Часові обмеження, встановлені законом, слугують встановленню об'єктивної істини у справі. Оцінка тривалості судового провадження здійснюється виходячи з того, що всі учасники судового процесу зацікавлені досягти результату у найкоротші строки.

Оптимальне співвідношення усіх складових поняття принципу процесуальної економії спрямоване на виконання завдань цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справи і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених прав.

Здійснюючи аналіз підходів науковців до розкриття принципу процесуальної економії, слід дійти висновку про те, що досліджувана засада знайшла своє втілення шляхом запровадження інституцій у національному цивільному процесуальному законодавстві, які покликані забезпечити раціональність та ефективність витрачання фінансових, часових і людських ресурсів.

Проведене в межах цього підрозділу дослідження дозволяє виснувати, що процесуальна економія як засада цивільного судочинства (а) має глибоке історичне коріння, (б) зумовлена розвитком ідей і уявлень про сенс судового захисту, (в) актуалізувалася в процесі пошуків механізмів забезпечення

ефективності та привабливості судового захисту та (г) розвинулася під впливом цивілізаційного розвитку суспільства (глобалізації та євроінтеграції).

1.2. Поняття та зміст принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві

Дослідженням принципу процесуальної економії, його правової природи, змісту та проявів опікуються представники різних процесуальних галузей права тривалий час, що свідчить про його важливість для доктрини та практики правозастосування. Така прискіплива увага пов'язана з постійною потребою у забезпеченні ефективності досягнення мети цивільного судочинства та загалом правосуддя, на яку впливають різні змінні фактори. Судові процедури, засновані на створеній законодавцем нормативній базі, дозволяють у правовий спосіб вирішувати більшість конфліктів із дотриманням передбачених строків і раціональним використанням існуючих ресурсів.

Вітчизняний науковий доробок налічує чимало праць, в яких принцип процесуальної економії, його поняття та зміст, вивчаються у контексті особливостей цивільного, господарського, кримінального та адміністративного судочинства.

Так, наприклад, О.М. Капля зазначає, що поєднання принципів адміністративного судочинства та процесуальної форми як певної довершеної юридичної конструкції, в якій втілено найбільш доцільні процедури здійснення повноважень, спроможне забезпечити ефективність реалізації принципу процесуальної економії. Зміст останнього у адміністративному судочинстві розкривається крізь призму засад раціонального та доцільного застосування наявних процесуальних засобів, а також часу та зусиль учасників

адміністративного судочинства у межах чинного законодавства з метою досягнення цілей адміністративного судочинства [57].

На думку І.М. Канюки ідея, спрямована на покращення ефективності процесуальної форми через її раціоналізацію, пришвидшення, скорочення, зменшення матеріальних витрат становить собою процесуальну економію. Розглядаючи реалізацію останньої у кримінальному процесі, дослідниця з належною увагою звертається до наукового доробку з цього питання, що у різні періоди історичного часу привертала увагу різних учених. Нею також піднімається питання диференціації процесуальної форми, яка слугує проявом впливу ідеї процесуальної економії на судовий процес. Науковиця цілком слушно відзначає, що поява в процесі альтернативних відносно загального порядку проваджень, обумовлена потребою оптимізації кримінально-процесуальної форми, спрямованої на її спрощення та здешевлення [56, с. 8].

Своєю чергою С.В. Смола зауважує, що правове регулювання господарського процесу відзначається наявністю положень, які поєднують чітку регламентацію судочинства з відсутністю вичерпності регламентації всіх процесуальних дій і документів, що існують у позовному провадженні. Це пояснюється потребою економії у нормотворенні. Водночас, на її переконання, найбільш відповідальна і складна фаза розгляду справи проходить у суді першої інстанції. Саме тому ця стадія потребує реалізації ключових складових процесуальної економії, яка нею вбачається у тому, щоб у найбільш оптимальний спосіб (доцільно, повно, своєчасно) застосовувати передбачені законодавством засоби вирішення спору [168].

У публікації М. Коханської звертається увага на прояв процесуальної економії крізь призму інших принципів цивільного судочинства, які спрямовані на забезпечення своєчасності судового розгляду та доступності правосуддя. Зокрема, дослідниця вказує на те, що попри відсутність у чинному законодавстві прямого унормування, процесуальна економія відображається крізь призму таких вимог до судового процесу як його зрозумілість, досяжність процесуальних засобів, економічна доступність, урахування

інтересів різних прошарків населенні тощо. Сукупно з такими базовими постулатами як безсторонність суду, справедливе здійснення ним своїх дискреційних повноважень, запобігання зловживання права забезпечується ефективність судового захисту [64].

Попри існуючий науковий доробок у різних галузях процесуального права в доктрині цивільного процесу вивчення процесуальної економії як принципу триває в супроводі суперечок і дискусій різного рівня та характеру, вказуючи на його важливість і своєчасність.

Однак, на наше глибоке переконання, ця ідея набула необхідного розвитку та змістовного наповнення, заслуговуючи посісти належне місце в системі принципів цивільного судочинства, спрямованістю яких є його ефективність. Адже, як слушно зазначає Г. Кук, «судова економія – це «загальний канон» судового провадження» [228].

Нові норми, які поступово запроваджуються в процесуальне законодавство під впливом глобалізаційних процесів, економічної та політичної взаємодії, розвитку цивільного процесу в руслі його євроінтеграційного спрямування, вимагають необхідності розгляду збільшеної кількості справ у максимально нетривалі строки. Відтак, економія наявного людського та матеріального ресурсу, брак яких є характерною рисою розвитку вітчизняної судової системи, стає все більш затребуваною, спонукаючи до появи та використання нових процесуальних засобів.

Слід відзначити, що основу наведеного складають основоположні міжнародні документи, першочергове місце серед яких відведено Декларації прав людини та громадянина, положення якої знайшли своє відображення у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ст. 6 цього документу гарантує право кожного на справедливий суд, тлумачення якого є змістовно ємким і динамічним, і серед численних, текстуально закріплених, елементів якого виокремлюється «розгляд справи впродовж розумного строку». Схожі за змістом і спрямуванням норми закріплені у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) [86], Американській

конвенції про права людини (1969) [1], Африканській хартії прав людини та народів (1981) [4], Хартії Європейського Союзу про основні права (2000) [196].

Аналіз чинного процесуального законодавства України дозволяє звернути увагу на інститут врегулювання спору за участі судді, який яскраво демонструє прояв процесуальної економії, оскільки сприяє альтернативному вирішенню спору шляхом примирення його сторін, забезпечуючи тим самим скорочення строків розгляду справа, а отже - оперативність її вирішення, а також зменшення навантаження на суддів.

Реалізація інституту врегулювання спору за участі судді у цивільному судочинстві має свої особливості, зумовлені потребою дотримання існуючих процесуальних гарантій прав його учасників. Так, першочергово, звернення до цього ефективного процесуального засобу можливе до початку розгляду справи по суті за умови наявності згоди обох сторін у справі. Якщо в справу вступила третя особа з самостійними вимогами, врегулювання спору за участі судді не допускається (ст. 201 ЦПК України). Суддя може пропонувати учасникам справи власне бачення шляхів вирішення спору або ж надати їм можливість висловити свою думку щодо цього питання. Організаційною формою обговорень у цьому випадку виступають спільні наради, участь в яких беруть як сторони, так і їх представники. Для забезпечення конструктивності «діалогу» суддя повинен встановити предмет і підстави позову, з'ясувати наявні заперечення, роз'яснити сторонам предмет доказування спору. За ініціативою суду до відома сторін доводиться судова практика в аналогічних спорах. Юридичні поради, оцінка доказів у справі чи будь які рекомендації з боку суду під час закритих нарад не допускаються. Інформація, яка стала відома у процесі врегулювання спору за участю судді, вважається конфіденційною та не підлягає розголошенню. Законом встановлено граничний строк для проведення вказаної процедури, який становить не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про її проведення та не підлягає продовженню. Якщо у процедурі мирного врегулювання спору за

участі судді не вдалося досягти домовленостей, повторне звернення до неї неможливе [87].

Сучасний стан розвитку цивільного процесуального права та законодавства спонукає суддю сконцентруватися не лише на здійсненні правосуддя, а й на ефективному управлінні судовою справою, що наділяє його функцією кейс-менеджера. Саме суддя при ознайомленні з матеріалами справи, оцінюючи заявлені позовні вимоги та їх обґрунтованість, доказову базу та складність справи, визначає судову процедуру, яка буде найбільш доцільна для кожного конкретного випадку. Керуючи процесом, спрямованим на вирішення справи, суддя приймає рішення про звернення до спрощених процедур, судової медіації чи застосування традиційного загального позовного провадження [144].

У період розвитку та впровадження концепції широкої доступності правосуддя [199] істотно збільшилося надходження справ до суду, що також стає приводом до пошуку інструментів, здатних не лише забезпечити захист порушених чи невизнаних прав та інтересів осіб, а й оптимізувати роботу суду. За таких обставин підхід, який дозволяє сторонам мирно врегулювати правовий конфлікт за участі судді, створює для сторін і суду сприятливі умови для оперативного вирішення справи та досягнення мети звернення до суду.

Як необхідний інструмент, спрямований на реалізацію принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві, також варто розглядати інститут відповідальності за зловживання процесуальними правами. У науковій літературі його тлумачать як недобросовісну реалізацію суб'єктивних прав, що має на меті перешкодити неупередженому, своєчасному та справедливому розгляду справи, внаслідок чого втрачається ефективність судового захисту [198; 24]. Априорним є твердження, що всі учасники справи повинні добросовісно реалізовувати належні їм процесуальні права; не використовувати їх у спосіб, що не відповідає вимогам закону. Суд, залежно від обставин, може визнати зловживанням будь-які дії учасників справи, якщо на його думку вони шкодять досягненню завдань цивільного

судочинства. Як приклад, можна навести випадки, що доволі часто зустрічаються у судовій практиці. Серед таких – оскарження судових рішень, для яких законом встановлено заборону на звернення зі скаргою; звернення з заявами чи клопотаннями про вирішення питань, які вже були предметом судового розгляду; заявлення завідомо безпідставного та необґрунтованого відводу складу суду тощо [87].

Аби запобігти зловживанню процесуальними правами з боку учасників цивільного судочинства, суд наділений можливістю застосовувати передбачені законодавством заходи реагування. Так, ВС у своїх численних рішеннях звертав увагу на те, що зловживання процесуальними правами є неприпустимим з акцентом на прецедентну практику ЄСПЛ у питанні можливих обмежень доступу до суду, право на яке, як складова права на справедливий суд, не є абсолютним, особливо, що стосується умов прийнятності скарги. Однак важливо, що будь-які обмеження повинні мати законну мету та жодним чином не спотворювати саму сутність права на доступ до суду, забезпечуючи пропорційність і баланс у досягненні цілей і використанні засобів (рішення у справі «Мельник проти України», заява № 23436/03, п.22) [151].

Також ВС у своїх рішеннях звертається до положень Рекомендації № R (95) 5 КМРЕ державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і господарських справах (1995). Так, положення цього документу рекомендують державам вживати заходи, спрямовані на запобігання зловживанням судовими процедурами оскарження. Йдеться, зокрема, про встановлення законодавчих вимог щодо обґрунтованості звернень із апеляційною скаргою; повноважень апеляційного суду відхиляти скарги, які на його думку є очевидно необґрунтованими, шляхом їх розгляду у спрощених процедурах тощо. Крім того, для належного функціонування апеляційної інстанції доцільним є запровадження обмеження права на апеляційне оскарження у справах, позовні

вимоги в яких стосуються невеликих сум; закріплення конкретних граничних строків для реалізації особам права на апеляцію тощо [149].

Найвищий суд у системі судоустрою неодноразово наголошував, що цінність принципу процесуальної економії полягає у прискоренні строків розгляду справи та мінімізації судових витрат, пов'язаних із таким розглядом (ухвала ВС від 24.05.2021 р. у справі № 9901/20/21) [189].

Ураховуючи наведене, ВС із посиланням саме на дію принципу процесуальної економії, який тлумачиться ним крізь призму таких характеристик як ефективність, розумність і раціональність судового процесу, обґрунтовує доцільність обмеження права особи на касаційне оскарження рішення суду у тих випадках, коли воно відзначається «проміжним» (процесуальним) характером і незгода з ним сторони справи може бути висловлена у скарзі на судові рішення, яке є остаточним по суті вирішення спору. Це цілком узгоджується з приписами ст. 129 Конституції України (ухвала ВС від 25.07.2022 р. у справі № 640/4843/22) [190].

Означені вище підходи у застосуванні принципу процесуальної економії при розгляді справ слід підтримати. Адже це надає руху справи прогнозованості, забезпечує дотримання судом розумних строків розгляду справи, перешкоджає сторонам зловживати своїми процесуальними правами, що сукупно створює підґрунтя для ощадливого використання ресурсу усіх учасників судового провадження. Несвоєчасність вирішення судом правового конфлікту негативно позначається не лише на сторонах судової справи. Страждає також суспільний інтерес, оскільки певні суспільні правовідносини, з яких виник відповідний спір, не отримують свого сталого, чіткого та зрозумілого врегулювання. Оперативність є необхідною вимогою ефективності судочинства, оскільки встановити правову визначеність щодо фактичних обставин справи та захистити порушене право значно легше та простіше у випадку, коли з моменту виникнення спірних правовідносин пройшло менше часу. Затримки у судовому процесі, повільність у темпах його

розвитку шкодять результату та навіть можуть нівелювати його з позиції втрати інтересу з боку сторони судового провадження [87].

З приводу зазначеного нами вище доцільно навести позицію секретаря Пленуму ВС, судді Д.Д. Луспеника, яку ми повністю поділяємо. Зокрема, він зауважив, що право на судовий захист, яке гарантує Основний Закон України, вимагає від держави створення таких умов, які забезпечать ефективність і справедливість судового розгляду першочергово у суді першої інстанції, оскільки саме тут вирішуються питання, які мають суттєве значення для встановлення прав і обов'язків сторін справи. Помилки, що можуть при цьому мати місце, повинні бути усунені судом апеляційної інстанції, який повинен діяти за процедурами, що найбільш схожі до тих, які застосовуються у першій інстанції. Право на справедливий суд незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку передбачає кінцевість і стабільність актів суду, у тому числі й їх виконання. Саме це спонукає до того, щоб основний тягар перегляду рішень, ухвалених у суді першої інстанції, покладался на ординарну (звичайну) судову інстанцію – апеляційну [74].

Висловлена думка відображає сенс принципу остаточності судового рішення, що покладений в основу інстанційної побудови судової системи нашої держави, яка повинна бути організаційно та процесуально збалансованою. У такому аспекті принцип процесуальної економії визначає не лише вектор розвитку цивільного судочинства, його інститутів і процедур, а й слугує орієнтиром у розвитку, а у разі потреби – реформування, системи судоустрою.

Окрім іншого, цивільне судочинство здійснюється шляхом подолання перешкод і вибору методів і засобів, які за певних обставин справи будуть оптимальними для її вирішення. Пристосування до різних умов (економічних, правових, соціальних), в яких функціонує сучасне суспільство, запровадження сучасних технологій і процесуальних засобів і методів, спрямованих на раціоналізацію використання часових, людських і матеріальних ресурсів, як

наслідок – спрощення судових процедур, сукупно утворює певний алгоритм, що формує основу принципу процесуальної економії [87].

Відсутність єдності у поглядах на процесуальну економію як засаду цивільного судочинства зумовлює потребу звернутися до її взаємозв'язків з іншими, загально визнаними принципами цивільного процесу, що дозволить нам з'ясувати її зміст і місце серед принципів, які в системі своєї взаємодії спрямовані на досягнення єдиного результату – повного, своєчасного та об'єктивного розгляду справи з постановленням законного та обґрунтованого рішення.

Так, ключові засади (принципи) цивільного судочинства перелічені у ст. 3 ЦПК України. Серед них: верховенство права; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом; розумність строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальними правами [205]. Всі вони так чи інакше пов'язані з економією судового процесу, що буде продемонстровано нами в подальшому на прикладі реалізації окремих із них, оскільки обсяг даного дослідження з огляду на його мету не дозволяє охопити всі.

Отже, кожний із згаданих принципів цивільного судочинства має своє, відмінне від інших, смислове навантаження та відіграє самостійну роль, характеризуючи як загалом галузь, так і окрему стадію цивільного судочинства чи окремий процесуальний інститут. Водночас усі вони перебувають у єдиному зв'язку та взаємодії, що впливає з єдності мети та завдань цивільного судочинства: реалізація одного принципу зумовлює, задіює реалізацію інших.

Серед них вагоме місце посідає принцип процесуальної економії, який немає чіткого вираження, що робить його непомітним серед інших, але який наділений важливою сполучною властивістю, що буде нами продемонстровано далі. Іншими словами, принцип процесуальної економії

негласно, але закономірно та заслужено зайняв свою нішу у системі принципів цивільного процесу.

Процесуальна економія полягає у застосуванні судом, учасниками справи встановлених процесуальним законом механізмів і процедур, які сприяють розгляду справ у передбачені законом строки та спрямовані на майнову, темпоральну та емоційну економію процесу [88].

В літературі висловлюється думка, що, враховуючи незворотність глобалізації процесуального права, закономірним є бажання отримати судовий процес нової якості з огляду на його предметну сферу. Одним із шляхів його досягнення є розвиток існуючої методології, внаслідок чого судові процедури набирають нового формату, а відтак - і нової кращої якості. Авторка звертається до онтології судового процесу, яка криється у сукупності наявного інструментарію. Зокрема, вона розглядає судові процедури не лише у ракурсі впливу на диференціацію процесу, а й як ключовий інструмент для його майбутнього розвитку, переходу його на нову якість [70].

Сучасні цивільний процес і судове правозастосування повинні узгоджуватися з рівнем суспільного розвитку, його досягненнями у сфері забезпечення справедливого правосуддя у широкому сенсі тлумачення його змісту, зокрема, у розумінні його елементів відповідно до положень ЄКПЛ. Зокрема, актуалізуються питання доступності правосуддя в державі в аспекті фундаменталізації права на справедливий суд і узгодженості, наближеності один до одного національних процесуальних систем різних держав.

Глобалізація розповсюджується впливає на сферу цивільного процесу, зумовлюючи розвиток судових процедур і сприяючи розвитку таких фундаментальних ідей як принцип процесуальної економії. Ряд втілених у процесуальному законодавстві новацій, які стосуються судових процедур, торкаються спрощення судового провадження, його оптимізації з позиції майнових витрат та часових рамок розгляду справи. Йдеться про такі процесуальні інститути як: спрощене, наказне, письмове провадження,

заочний розгляд справи та інші, що безпосередньо на практиці забезпечують реалізацію принципу процесуальної економії.

Фундаментальним принципом функціонування правової держави, а отже і основним принципом цивільного судочинства є принцип верховенства права, який відтворює демократичні механізми побудови способу життя та їх втілення.

У Рішенні від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 орган конституційної юрисдикції зазначив, що верховенство права, як один із ключових принципів, який сповідується в демократичному суспільстві, передбачає судовий контроль за втручанням у права людини. Верховенство права тлумачиться як панування права у суспільстві, що передбачає його втілення у всіх без винятку сферах, зокрема правотворчій і правозастосовній діяльності, коли закони держави змістовно повинні відображати ідеї рівності, свободи та соціальної справедливості [154].

Як динамічна та змістовно ємка концепція, цей мегапринцип передбачає ряд ключових індикаторів і положень, серед яких: легітимність суду, його незалежність, доступність правосуддя, принцип правової визначеності, що також розповсюджується на правову якість закону, принцип пропорційності, згідно з яким у нормотворчості та правозастосовній діяльності повинен існувати баланс суспільного та приватного інтересу, принцип передбачуваності та інші.

Прийняття законодавцем процесуальних законів, норми яких здатні забезпечити можливість суду вирішити спір у необхідно короткий для кожної справи строк, створює фундамент для забезпечення принципу доступності правосуддя, зокрема шляхом економії витрат, пов'язаних з розглядом справи. Також це спрямовано на реалізацію принципу правової визначеності та передбачуваності, відповідно до яких правова якість закону також виражається у процесуальних діях суду, спрямованих на об'єктивний та неупереджений розгляд справ. Із цього приводу в науковій літературі відзначається наявність двох груп вимог, які впливають із цього принципу:

а) вимоги до актів нормативно-правового характеру та б) вимоги до правозастосування. Перша група вимог також передбачає їх диференціацію на змістовні та процедурні. Вимоги змістовного характеру передбачають зрозумілість (доступність сприйняття), узгодженість нормативно-правових актів, а також сталість правового регулювання ними суспільних відносин, зокрема і відсутності прогалів [105, с. 181-192]. У цьому аспекті А. Хворостянкіна слушно акцентує увагу на формулюванні законодавцем термінології, яка повинна бути зрозумілою, сталою та недвозначною [197]. У такому ракурсі процесуальна економія як принцип цивільного судочинства у взаємозв'язку з принципом правової визначеності передбачає існування сталого та зрозумілого, оптимального необхідного для правозастосування понятійно-категоріального апарату, усунення двозначності у змісті законодавчих термінів, забезпечення узгодженості їх змісту.

Елементом верховенства права є принцип рівності та справедливості [155].

Як зазначено у Загальній декларації прав людини, основою загального миру, свободи і справедливості є засвідчення гідності, властивої усім членам людської родини [45]. Обов'язок суду поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу, здійснювати правосуддя згідно з принципом рівності перед законом незалежно від ознак, які притаманні особам, які звертаються до суду, як то раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови закріплений як в процесуальному законі, так і Конституцією України. Принцип процесуальної економії дозволяє у його взаємодії з названим принципом здійснювати правосуддя на гідному рівні та на таких засадах, які є найважливішими надбаннями людства, не допускаючи будь-яких проявів дискримінації з урахуванням багатогранності індивідуальних особливостей різних осіб.

Серед конституційних засад судочинства, закріплених у ст. 129 Конституції України, вагоме місце посідає гласність і відкритість судового процесу, у їх взаємозв'язку з його повним фіксуванням технічними засобами.

В.В. Городовенко відзначає, що не слід вважати рівнозначними та ототожнювати принципи відкритості та гласності, оскільки вони різняться як у доктрині, так і в сучасному законодавстві. Virізняючи гласність, автор дотримується думки, що це право особи бути належним чином повідомленим про дату, час та місце судового засідання, а також право бути почутим і поінформованим про наявні ухвалені рішення у справі. Принцип відкритості ж забезпечує можливість спостерігати, слухати, відвідувати судові засідання у справі особам, які не є учасниками судового процесу. Лише у разі проведення закритого судового засідання, у встановлених законом випадках, право на присутність при розгляді такої справи може бути обмежене. Сучасний етап розвитку спонукає до розширеного тлумачення змісту гласності як принципу судочинства [34], свідченням чого є дослідження з питань транспарентності судової влади, змістовне розуміння якої передбачає і гласність судового процесу також [96; 202].

Підтримуючи наведену позицію слід зауважити, що сьогодні розуміння принципу гласності еволюціонує під впливом розвитку технологій забезпечення доступу громадян до різноманітної інформації про функціонування судів, зокрема процесуального характеру. Першочергово мова йде про доступність такої інформації в електронному форматі завдяки мережі Інтернет. Гласність і економія процесу в такому випадку переплітаються та взаємодіють одна з одною, створюючи спільний простір. Однією з його форм виступає електронне судочинство. Електронне судочинство (electronic justice) це спосіб здійснення правосуддя, в основі якого – використання інформаційних технологій. Різноманіття останніх, що впровадженні сьогодні у судовий процес, дозволяє забезпечувати його транспарентність у різних аспектах і сприяє покращенню якості роботи суду та суддів. Передумовою повноцінного функціонування електронного

судочинства є достатній рівень інформатизації судів. Остання повинна передбачати належні технічні можливості для: подання позовних заяв та інших документів в електронному вигляді; розподілу позовних заяв із використанням електронної програми, що враховуватиме графік роботи суддів, їх навантаження, спеціалізацію та інші важливі фактори; забезпечення належної якості відео-конференцзв'язку під час проведення судових засідань; їх технічну фіксацію сучасними засобами аудіо- та відео-фіксації; використання месенджерів для швидкого обміну інформацією; доступність судових актів в електронному форматі тощо [88].

Нині функціонують системи автоматизації процесів судочинства і діловодства в суді, які сприяють спрощенню процесів, пов'язаних із обробкою інформації, яка циркулює в суді як процесуального, так і непроцесуального характеру. Звичним стали питання електронного розподілу справ, функціонування офіційних сайтів судів, які дозволяють оперативно отримувати актуальну інформацію про роботу суду [44].

Використання потенціалу електронного судочинства (правосуддя) може стати більш ресурсним у випадку вирішення ряду проблем. До таких слід віднести:

- недостатню розвиненість законодавства;
- проблеми захисту інформації, яка зберігається в інформаційних системах або передається через них;
- недостатній рівень інформаційно-технічного оснащення судів, в основі якого брак бюджетного фінансування та нестача фахівців у сфері ІТ;
- невисокий рівень освіченості та поінформованості громадян щодо наявного інструментарію у цій сфері.

Сукупно наведене вимагає системного аналізу вказаних проблемних аспектів і пошуку ефективних шляхів їх вирішення.

Як зазначено у Рекомендації R (84) 5 державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи (1984): «Судові органи повинні мати в своєму розпорядженні найсучасніші

технічні засоби для того, щоб вони могли відправляти правосуддя найефективнішим чином, зокрема шляхом полегшення доступу до різних джерел права, а також шляхом прискорення відправлення правосуддя» [148].

Інформаційні технології сприяють відкритості та доступності судів, удосконаленню якості їх роботи, скороченню фінансових витрат і максимальній зручності для всіх учасників судового процесу. Належна організація діяльності суду передбачає також процеси, які не пов'язані зі здійсненням правосуддя, і в яких звернення до використання електронних інструментів забезпечує їх оптимізацію. Подання в електронному вигляді процесуальних документів, використання засобів доказування в електронному вигляді, проведення судового засідання в режимі відеоконференції, переведення документообігу в електронну форму, доступ до матеріалів справи через електронний кабінет учасниками судового розгляду, надсилання електронних судових повісток а також здійснення електронного судочинства, як елементи електронного суду реалізують поетапний розвиток принципу процесуальної економії та здійснюють його впровадження у цивільний процес.

Частина 5 ст. 55 Конституції України гарантує кожному право на захист своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Право на захист реалізується на засадах диспозитивності, згідно з якими особа має право обрати форму, порядок захисту свого суб'єктивного права.

Диспозитивність – фундаментальний принцип цивільного судочинства, який гарантує та забезпечує сторонам у судовому процесі вільно розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами (надавати чи не надавати докази, відмовитися від позову чи ні, укласти мирову угоду чи ні тощо).

На думку Ю.В. Неклеси, принцип диспозитивності у процесуальному праві є фундаментальною ідеєю, яка транслює свободу учасників процесу, пов'язаних матеріально-правовим і процесуальним інтересом, здійснювати

належні їм права з метою захисту власних інтересів за допомогою засобів, передбачених цивільним процесуальним законодавством [94].

Поряд з диспозитивністю як засадою цивільного судочинства слідує принцип змагальності, що є рушійною силою судового процесу. Попри різне уявлення науковців про зміст і межі дії цього принципу, базовим у його розумінні є положення про те, що учасники процесу мають права та обов'язки визначати обсяг і спектр фактів, якими вони можуть обґрунтовувати свої вимоги або заперечення, доводити ті чи інші обставини, на які посилаються при обґрунтуванні або запереченні позову [99].

Класик вітчизняної науки цивільного процесуального права М.Й. Штефан характеризував змагальність як широку можливість сторін та інших учасників справи визначати та використовувати у доказовій діяльності передбачені ЦПК необхідні процесуальні засоби, фактичні дані та докази [214, с. 43].

Як одна із конституційних засад сучасного судочинства, змагальність покликана забезпечити об'єктивний і справедливий розгляд справи судом на підставі всебічного та повного дослідження її обставин. Як зазначає О.І. Карплюк, не применшуючи важливості засади змагальності в цивільному судочинстві, очевидним є те, що його реалізація завершується з урахуванням дії іншої засади – судового керівництва. Адже, згідно з ч. 4 ст. 77 ЦПК України саме до обов'язків суду належить повноваження щодо визначення остаточного предмету доказування: аргументи, які не стосуються предмета доказування, не беруться судом до уваги як докази у справі [58].

В аспекті нашого дослідження важливе значення має те, що положення ЦПК України передбачають певну концентрацію строків, у які сторони у справі можуть надати свої докази. Наприклад, відповідні норми зобов'язують позивача, а також осіб, яким закон надає право звертатися до суду в інтересах інших суб'єктів, подати докази одночасно з поданням до суду позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, зобов'язані, відповідно, надати суду свої докази разом з відзивом або ж

при поданні письмових пояснень третьої особи (ч. 2, 3 ст. 83 ЦПК України [205]).

З актуалізацією та розвитком ідеї процесуальної економії у цивільному судочинстві принцип змагальності набув нових ознак. Така еволюція зумовлена швидкими темпами інформатизації і суспільства, і судової системи. Суди повинні відповідати суспільному запиту на ефективний судовий захист, а отже використовувати сучасні технічні засоби, здатні спростити доступ до різної інформації, яка необхідна для та під час реалізації особами свого права на судовий захист, а також мінімізувати людські, часові, матеріальні витрати у процесі здійснення правосуддя.

Ще одним принципом, на якому базується цивільне судочинство є принцип пропорційності. Тлумачення його змісту також є предметом наукових дискусій.

Зокрема, Р. Майданик зауважує, що в основу сучасного ліберального праворозуміння покладено ідею збалансування протилежних інтересів і співробітництва. Тобто, йдеться про характеристику правозастосовного процесу, який ураховує різні інтереси та забезпечує їх баланс на паритетних засадах з урахуванням соціальної ефективності правових норм. Вимога щодо віднайдення справедливого балансу між суспільним інтересом та потребою захисту прав індивіда спонукає до реалізації принципу пропорційності [81].

С.П. Погребняк зазначає, що принцип пропорційності є загальним правовим принципом, який має на меті забезпечення розумної збалансованості інтересів у правовому регулюванні та передбачає, що цілі обмежень прав повинні бути суттєвими, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються [105, с. 58].

На законодавчому рівні цей принцип закріплено у ст. 11 ЦПК України. Зміст даної норми передбачає, що суд повинен визначитися з порядком здійснення провадження у справі, виходячи з меж, встановлених ЦПК України, та враховувати при цьому завдання цивільного судочинства; потребу в забезпеченні розумного балансу між приватними й публічними інтересами;

особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо [205].

Водночас, у практиці ЄСПЛ усталеним є підхід, за якого принцип пропорційності вимагає, щоб обмеження, які запроваджуються державою, і можуть поставати у різних формах (заборони, умови, спеціальної процедури тощо) при реалізації окремих прав індивідів, були обумовлені легітимною метою, яку переслідує при цьому держава [177].

Принцип пропорційності складає основу для розвитку процесуальної економії в цивільному судочинстві. Прикладом може слугувати інститут розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження.

За правилами ЦПК України розгляд певної категорії справ здійснюється у порядку спрощеного провадження. Його тривалість повинна бути розумною і такою, що не перевищує 60 днів з дати винесення ухвали про відкриття провадження у справі. Тому не передбачено можливості проведення підготовчого судового засідання, а також виклику до суду сторін справи, якщо вони не клопотали про інше. В такому разі розгляд справи здійснюється на підставі наявних у ній матеріалів (ст. 252 ЦПК України) [205].

Таким чином, керуючись принципом пропорційності, оцінюючи справу з точки зору сукупності таких критеріїв як ціна позову, її складність і значення для сторін, розмір судових витрат, а також інших чинників, застосованих до конкретної ситуації, суд може вирішити питання про її розгляд у порядку спрощеного позовного провадження. У результаті справа вирішується швидше та значно меншими зусиллями, як матеріальними, так і людськими.

Отже, у контексті нашого дослідження засада (принцип) пропорційності цивільного судочинства постає як загальна вимога, що забезпечує право особи, яка звертається до суду, визначити порядок розгляду справи з урахуванням відповідності розміру заявлених позовних вимог судовим витратам, які належить сплатити, у співвідношенні з можливою тривалістю розгляду справи

судом. Тому спрощена процедура розгляду справ, яка зумовлена впровадженням ідеї процесуальної економії, взаємопов'язана з пропорційністю. Результат такого взаємозв'язку спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються [88].

Серед конституційних засад судочинства закріплено забезпечення права особи на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ст. 129 Основного Закону України) [62].

Відповідно до ст. 352 ЦПК України право на повне або часткове оскарження судового рішення в апеляційному порядку належить учасникам справи та особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. У випадках, передбачених ст. 353 ЦПК України, вони також наділені правом на самостійне апеляційне оскарження ухвал, постановлених судом першої інстанції. Якщо ухвала суду не належить до переліку ухвал, унормованого у ст. 353 ЦПК України, її оскарження не допускається [205].

Право на оскарження судового рішення в апеляційному та касаційному порядку є складовою права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ. Відповідно до позиції, сформульованої ЄСПЛ, якщо національний правовий порядок передбачає процедури апеляційного чи касаційного оскарження рішення суду, держава має забезпечити учасникам судового процесу гарантії, передбачені Конвенцією (рішення ЄСПЛ у справах «Скорик проти України» [225], «Зубац проти Хорватії» [227]).

Судові помилки, які є необхідним засобом удосконалення правозастосування попри усю професійність і компетентність суддівського корпусу, повинні бути виправлені у процесі оскарження та перегляду судового рішення. Сторона спору, яка не погоджується з судовим рішенням, вважаючи

його помилковим, має право звернутися з вимогою переглянути таке рішення, і таким чином захистити свої право чи інтерес у законний спосіб.

Прикладом реалізації принципу процесуальної економії у взаємозв'язку з принципом апеляційного перегляду судових рішень є законодавчо передбачена вказівка щодо розгляду апеляційних скарг на рішення суду у справах з ціною позову менше тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб без повідомлення учасників справи. Винятком є справи, які заборонено розглядати у спрощеному провадженні. Також без повідомлення учасників справи розглядаються апеляційні скарги на ухвали суду, передбачені у п.п. 1, 5, 6, 9, 10, 14, 19, 37-40 ч. 2 ст. 369 ЦПК України.

Іншим прикладом є передбачений ЦПК України порядок подання нових доказів, який дозволяє стороні представити їх лише в апеляційній скарзі або у відзиві на апеляційну скаргу. При цьому посилення на нові факти, докази, які мають значення для справи, допускається судом апеляційної інстанції лише за умови, що суд першої інстанції або безпідставно відмовив у їх прийнятті, або якщо існували поважні причини, що перешкодили своєчасності їх подання до суду. При вирішенні питання, чи приймати нові докази для розгляду на стадії апеляційного провадження, на особу, яка заявляє про такий доказ, покладається тягар доказування причин, що зумовили неможливість його подання до суду першої інстанції. В протилежному випадку суд відмовить у прийнятті такого доказу. Означений підхід до прийняття доказів на стадії апеляційного перегляду судового рішення повною мірою демонструє дію принципу процесуальної економії у взаємозв'язку з забезпеченням особі права на апеляційне оскарження судового рішення. Як із цього приводу зауважує О.С. Снідевич, «законодавець визнав пріоритет принципу процесуальної економії над принципом істини у судочинстві» [170].

Здійснення у випадках, передбачених ЦПК України, апеляційного провадження без повідомлення учасників справи свідчить про застосування такого інституту як письмове провадження.

На переконання Д. Луспеника розгляд справи в письмовому провадженні не можна сприймати та оцінювати як прискорене судочинство. Судді повинні більш сміливо використовувати принцип процесуальної економії [76].

У цьому аспекті варто нагадати, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» забороняється скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства [141]. Проте, ані спрощене, ані письмове провадження, які регламентовані процесуальним кодексом, не можуть розцінюватися як прояви скороченого чи прискореного судочинства під час війни. Навпаки, їх застосування сприяє реалізації права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 ЄКПЛ.

На важливості дії принципу процесуальної економії в умовах воєнного часу наголошує також ВС. Так, в одній з постанов ВП ВС зауважує, що дія цього принципу у цивільному судочинстві передбачає усунення зайвого, такого, що не є важливим і що надміру обтяжує судовий процес, що без втрати якості здійснення правосуддя та шкоди для його гарантій може бути замінене іншими, більш економними процесуальними засобами. Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи шляхом раціонального застосування процесуальних прав учасників судового процесу, недопущення зловживань і забезпечення дії ключових принципів цивільного судочинства [88].

Важливість принципу процесуальної економії відображає не лише практика правозастосування. Законодавчі ініціативи також спрямовані на його подальший розвиток і втілення у різних процесуальних інститутах і нормах. Так, у проекті Закону України № 7316 від 26.04.2022 р. «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» сформульовано пропозиції про внесення змін до ЦПК України, які стосуються здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Серед них: 1) поширити можливість розгляду справ в порядку письмового

провадження в судах усіх інстанцій; 2) надання можливості здійснювати повноваження секретаря судового засідання іншому працівнику апарату суду, який відповідає встановленим вимогам [136].

Отже, у своєму взаємозв'язку та взаємодії принципи цивільного процесуального права складають систему, яка динамічно розвивається з урахуванням і під впливом умов розвитку суспільства та держави. В її структурі самостійне місце займає принцип процесуальної економії, який демонструє напрямки глобалізації цивільного процесу, а його взаємозв'язок з іншими принципами характеризує галузь у цілому, окрему стадію та окремі процесуальні інститути. Їх об'єднує мета і завдання цивільного судочинства. Принцип процесуальної економії має сполучну властивість серед принципів цивільного судочинства.

Процесуальна економія полягає у застосуванні судом, учасниками справи встановлених процесуальним законом механізмів та процедур, які сприяють розгляду справ у передбачені законом строки та спрямовані на майнову, темпоральну та емоційну економію процесу.

Таким чином, принцип процесуальної економії формує сукупність послідовних дій, які передбачають заощадливе використання матеріальних, людських і часових ресурсів, їх раціоналізацію, спрощення існуючих процедур задля пристосування до сучасних умов життєдіяльності суспільства.

1.3. Форми прояву принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві

Процесуальна економія в цивільному судочинстві має множинні прояви, які реалізують ідею ефективності економії процесу. Форми цих проявів є

багатоманітними та стосуються як цілих процесуальних інститутів, так і певних процесуальних порядків, норм тощо.

Як слушно з цього приводу зауважується у наукових дослідженнях, для загальної характеристики демократичних засад судочинства характерне постійне удосконалення їх змісту та формування нових принципів у результаті розвитку суспільних відносин і, як наслідок, судової практики [201]. Тому, повторимося, сьогодні у цивільному судочинстві України чітко означилися тенденції, які дають підстави констатувати існування та розвиток принципу процесуальної економії, різні елементи якого змістовно формують чинні норми та інститути цивільного процесуального законодавства.

Серед таких процесуальних інститутів, функціонування яких з максимальною гарантованістю спрямоване на досягнення мета і завдань цивільного судочинства, є, наприклад, інститут врегулювання спору за участю судді та інститут відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Першочергово варто згадати, що у 2014 році Україна підписала Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, відповідно до якої Україна і ЄС домовилися розвивати співпрацю в сфері правосуддя, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Країни ЄС погодилися, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно охоплювати доступ як до судових, так і до позасудових методів вирішення спорів [142]. Європейська Рада ще у 1999 році рекомендувала державам-членам активно впроваджувати альтернативні процедури врегулювання конфліктів, основною серед яких є медіація.

Рухаючись у цьому напрямку, ЦПК України було доповнено новим розділом, що унормував процедуру врегулювання спору за участю судді, маючи на меті спростити процес вирішення спору. Відмінність цього інституту від медіації полягає в тому, що обов'язковим учасником переговорного процесу є професійний суддя. Як уже зазначалося нами, суддя, виходячи з аналізу спірних правовідносин і тенденцій у правозастосуванні, під

час закритих нарад уповноважений запропонувати сторонам та (або) їхнім представникам доцільні в кожному конкретному випадку шляхи мирного врегулювання конфлікту. Законодавством передбачено чіткі терміни для застосування такої процедури, а саме – до 30 днів.

Як слушно зазначає О.Б. Тиханський, «мета врегулювання цивільного спору за участю судді як специфічної процесуальної процедури полягає в оперативному досягненні конкретного правового результату з позиції інтересів сторін, що влаштовує останніх, і який за своєю суттю є відновленням порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, зокрема у вигляді виконання чи новації правовідносин між сторонами, і визнається ними як справедливе рішення уповноваженого суб'єкта» [173, с. 46].

Таким чином, саме оперативність є ключовою ознакою, яка характеризує інститут врегулювання спору за участю судді та визначає центральне місце принципу процесуальної економії у системі принципів, на яких базується його реалізація.

Однак, процедура врегулювання спору за участю судді в сучасному форматі її регламентації відзначається рядом недоліків, які спричиняють недостатню популярність застосування цього інституту на практиці.

Як варіант удосконалення цього інституту слід розглянути можливість залучення за згодою сторін правового конфлікту інших осіб до вирішення спору.

Як зауважує А. Калараш, медіація (посередництво), як альтернативний спосіб врегулювання спору, вимагає залучення посередника, чий статус і роль суттєво відрізняються від ролі судді, за участі якого відбувається примирення у суді. Наприклад, законодавство не передбачає обов'язку судді сприяти сторонам спору в аналізі ситуації, щоб ті власними силами змогли визначити найбільш прийнятний для них варіант досягнення консенсусу. У разі застосування процедури врегулювання спору за участі судді останній відіграє роль не посередника, а фахівця, чия професійна та неупереджена оцінка обставин справи створює передумови для конструктивного діалогу сторін

спору. Проте, в такому випадку суддя переслідує мету ухвалити рішення, що відповідає всім канонам здійснення справедливого правосуддя, а не задовольнити інтереси та вимоги сторін правового спору. Крім того, за класичного підходу до розуміння медіації, посередник не вправі пропонувати сторонам справи свій варіант вирішення конфлікту, на відміну від судді, який бере участь у його врегулюванні з метою примирити сторони [54].

Оскільки і медіація, і інститут врегулювання спору за участю судді для України є відносними новаціями, важливим для їхнього розвитку у вітчизняному правовому полі є дослідження найкращих світових практик у цьому питанні з урахуванням національних особливостей.

На думку провідних українських вчених І. Ізарової та Ю. Притики, національне процесуальне законодавство невпинно рухається в напрямку диференціації судових процедур, критеріями розмежування яких можуть слугувати: характер матеріальних правовідносини, специфіка мети судового провадження, особливості доказової бази, тощо, де мова йде про зменшення тривалості судового провадження, простоту процедури розгляду та оптимізацію судочинства в цивільних справах. Важливим моментом сучасного етапу розвитку процесуального законодавства в його широкому сенсі є запровадження та використання різноманітних альтернативних методів врегулювання спорів, що створює можливості для популяризації звернення до примирних процедур. Останні у всій своїй множинності відзначаються рядом позитивних характеристик: простота процедури, орієнтація на врегулювання конфлікту та примирення сторін, залучення у ролі посередника різних суб'єктів, які є фахівцями у тій сфері, з якої виникли спірні правовідносини [133; 50].

Слід зауважити, що дієвість інституту врегулювання спору за участю судді буде реальною лише за умови добросовісності сторін судового спору, оскільки в протилежному такому випадку примусово виконати прийняте за наслідками застосування цієї процедури судове рішення буде неможливо.

Іншим інститутом, в якому дістає прояв принцип процесуальної економії, є передбачений положеннями ЦПК України інститут відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Положення ст. 44 ЦПК України зобов'язують учасників судового процесу та їхніх представників добросовісно користуватися процесуальними правами, забороняючи зловживати ними [205].

Слід беззаперечно погодитись із думкою О.З. Хотинської-Нор про те, що, зловживання учасником своїми процесуальними правами може призвести до результату, який буде протилежним його очікуванням. Іншими словами, обрана учасником стратегія поведінки може дати неочікувані несприятливі для наслідки. Положення ЦПК України закріплюють доволі ефективні засоби боротьби зі зловживанням учасниками процесуальними правами. Такими, зокрема, є: залишення без розгляду або повернення скарги, заяви, клопотання у випадку, якщо судом буде встановлено, що їх подання містить ознаки зловживання правом; забезпечення судових витрат за наявності ознак зловживання правом на позов; відступлення від загальних правил розподілу судових витрат шляхом покладення їх повністю чи частково на сторону, з боку якої мало місце зловживання правом; застосування заходів процесуального примусу. Перелічені засоби реагування різняться і за своєю природою, і за первісними цілями, на досягнення яких вони спрямовані. Але їх об'єднує те, що вони виступають основою, яка спрямовує поведінку, алгоритм відповідних дій суду у випадку наявності ознак зловживання процесуальними правами з боку учасників судового процесу [198].

Процесуальне законодавство закріплює ряд інструментів, які стимулюють учасників судового процесу сумлінно реалізовувати свої процесуальні права та обов'язки. Однак, у вимірі їх практичної реалізації часто виникають труднощі в оцінці судом дій учасників судового провадження. Провідна роль у їх подоланні належить ВС, який у своїх рішеннях встановлює критерії, які дозволяють розмежувати дії, спрямовані на реальний захист прав особи, та дії, які переслідують мету затягування розгляду справи.

Так, із посиланням на правову позицію, сформульовану в ухвалі ВС від 24.05.2021 р. у справі № 9901/20/21, відповідно до якої принцип процесуальної економії спрямований, у першу чергу, на пришвидшення розгляду справи та зменшення судових витрат [189], ВС надав оцінку обставинам справи, які стосувалися касаційної скарги на ухвалу суду апеляційної інстанції, якою було відмовлено у задоволенні клопотання про закриття апеляційного провадження (ухвала від 25.07.2022 р. у справі № 640/4843/22). ВС, зокрема, відзначив, що дія принципу процесуальної економії в аспекті ефективності, розумності та раціональності судового процесу передбачає можливість застосування до його учасників певних обмежень. Наприклад, це стосується права особи на касаційне оскарження судового рішення. Окрім досягнення такого ефекту як розгляд справи в розумні строки, передбачуваність для сторін, таке застосування судами принципу процесуальної економії запобігає зловживанню сторонами своїми процесуальними правами та гарантує бережне ставлення до ресурсів всіх учасників справи [190].

Кожний учасник судового спору має право в судовому процесі захищати свої права та законні інтереси відповідно до норм чинного законодавства.

Як ми зазначали вище, якщо учасник справи допускає поведінку, яка за своїми параметрами підпадатиме під ознаки зловживання процесуальними правами, які закріплені у ЦПК України, суд повинен належно відреагувати та вжити відповідних заходів впливу.

Окрім випадків, передбачених у ст. 44 ЦПК України, до дій, які можуть бути визнані як зловживання процесуальними правами, можна також віднести подання різноманітних клопотань з метою затягування розгляду справи. Наприклад, клопотання про зупинення провадження у справі до вирішення іншої справи, про призначення експертизи, про відкладення розгляду справи тощо.

За усталеною позицією ЄСПЛ, яку відображено у рішенні у справі «Шульга проти України», до завдань національних судів належить організація судових проваджень без затримок та в ефективний спосіб, а також запобігання

неналежній і такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі [153].

Але чи не найбільш яскраво принцип процесуальної економії проявляється в існуванні, законодавчій регламентації та застосуванні в межах цивільного судочинства різних проваджень і порядків, серед яких варто виділити письмове провадження, наказне провадження, спрощене позовне провадження, а також заочний розгляд справи. Останній становить для нас особливий інтерес у зв'язку з тривалою дискусією з приводу доцільності його існування. Зокрема, це демонструють публікації провідних вітчизняних учених, серед яких – С. Бичкова, В. Бобрик, Я. Зейкан, Д. Луспеник, Т. Кравцова, Ю. Навроцька, А. Нижний, О. Штефан та інші.

Наприклад, у дисертаційному дослідженні Ю. Навроцької наголошено на суперечливій природі інституту заочного розгляду справи. З одного боку, його метою є гарантування прав відповідача, без участі якого відбувається розгляд справи, а з іншого боку, він спрямований на захист прав позивача, оскільки через неявку відповідача затягується вирішення спору [92, с. 58].

Водночас А. Нижний зазначає, що «заочний розгляд має подвійне завдання та дозволяє збалансувати інтереси сторін: позивач має можливість швидко отримати рішення суду по суті справи у випадку, коли поінформований про справу відповідач ігнорує судовий процес, а відповідач – можливість ефективно і швидко переглянути рішення суду у випадку, коли він з поважних причин не зміг своєчасно подати відзив та докази по справі» [95].

Аналіз інституту заочного розгляду справи в контексті дії принципу процесуальної економії, проблем, які виникають при цьому, а також надання пропозицій щодо їх подолання створюють умови для комплексної характеристики сутності досліджуваного принципу. Адже він також обумовлений необхідністю дотримуватися розумних строків розгляду справи та протидіяти зловживанням процесуальними правами, зокрема з боку відповідача, який не з'являється у судові засідання. Саме в такому аспекті цей інститут цікавий для нас у першу чергу [89].

Власне, представники і наукової, і практичної сфери, єдині в тому, що заочний розгляд справи, в першу чергу, орієнтований на те, щоб скоротити час розгляду справи і вирішення спору, отримати рішення і виконати його [46], що відповідає засадам цивільного судочинства, зокрема принципу процесуальної економії.

Положення процесуального законодавства, які регулюють заочний розгляд справи, спрямовані на реалізацію принципів, закріплених у Рекомендації R (84) 5 КМРЄ державам-членів відносно принципів цивільного судочинства, направлених на вдосконалення судової системи від 28.02.1984 р. [148].

Реалізація норм щодо заочного розгляду справи в цивільному судочинстві України є доволі поширеною. Щоразу, розглядаючи таку можливість, суд перевіряє наявність таких ключових умов:

- відповідач належним чином поінформований про дату, час і місце судового засідання;
- відповідач не повідомив суд про причини своєї неявки в судове засідання або причини неявки не є поважними;
- відповідач не подав відзив на позовну заяву;
- позивач не має заперечень проти вирішення справи в порядку заочного розгляду (ч. 1 ст. 280 ЦПК України).

Наявність сукупності цих умов дає суду змогу вирішити спір, забезпечуючи реалізацію процесуальної економії, що виражається, зокрема, у дослідженні правових підстав звернення та доказів лише позивача. За відповідачем при цьому залишається право на перегляд заочного рішення, що дає змогу забезпечити захист його інтересів у випадку недотримання вимоги про належне сповіщення відповідача або наявності поважних причин пропуску ним судового засідання.

Хоча, як зазначено нами вище, заочний розгляд справи можливий лише за наявності сукупності згаданих умов, які унормовано у ст. 280 ЦПК України, ключове місце серед них відводиться неявці відповідача та його представника

до суду. Фактично, - зазначає В. Бобрик, - зміст і сутність заочного розгляду справи пов'язана з наслідками неявки відповідача на судові засідання [46]. Опосередковано на це вказують і наукові дослідження, в яких, наприклад, класифіковано передумови, а також підстави неявки відповідача на фактичні та юридичні (І.В. Жукевич [42]).

Отже, відсутність сторони відповідача у всіх судових засіданнях, належним чином зафіксована технічними засобами, є «пусковим механізмом» до реалізації судом повноваження постановити заочне рішення.

Окрім того, унеможлиблює застосування такої форми вирішення спору наявність заперечень позивача щодо заочного порядку вирішення справи судом. Згода (незгода) позивача також повинна бути належним чином зафіксована. Якщо позивач не погоджується на заочний розгляд справи, суд відкладає розгляд справи для належного сповіщення сторін про час та місце нового судового розгляду.

Характерною рисою заочного розгляду справи є особливий порядок перегляду та оскарження заочного рішення, що закономірно зумовлює особливий інтерес до цього питання, оскільки з філологічної точки зору термін «перегляд» є більш ємким за своїм значенням і може охоплювати термін «оскарження». Підтвердженням цьому, наприклад, є назва розд. V ЦПК України «Перегляд судових рішень», яка охоплює апеляційне провадження (зокрема, ст. 352 ЦПК України «Право апеляційного оскарження»), касаційне провадження (зокрема, ст. 389 ЦПК України «Право касаційного оскарження»), перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Якщо звернутися до етимології вживаних у нормах ЦПК України термінів «перегляд» і «оскарження», їх використання та розмежування для регламентування цих процесуальних порядків стає цілком зрозумілим.

Так, слово «перегляд» є дією за значенням «переглядати», що означає дивитися на що-небудь, читати щось і т. ін. з метою перевірки; розглядати, оглядати щось або все ще раз, повторно [165, с. 151].

Слово «оскарження» є дією за значенням «оскаржувати», що тлумачиться як «офіційно подавати скаргу у вищу інстанцію, протестуючи проти якогонебудь рішення, чийх-небудь дій і т. ін.» [166, с. 767]. Тобто, оскарження передбачає акцент на суб'єктові, до якого воно спрямоване, - вищій інстанції.

Саме тому перегляд заочного рішення здійснюється судом, який його ухвалив і до якого подається відповідна заява, на предмет перевірки законності та обґрунтованості ухваленого ним рішення з урахування доводів і доказів відповідача, які він повинен вказати у заяві про перегляд заочного рішення, і за наявності додати їх. Таким чином, вважає П.П. Микуляк, проявляється самоконтроль суду першої інстанції [85, с. 163]. І як зазначає В.П. Фенич, ця процедура направлена на усунення допущених судом помилок внаслідок того, що суд розглянув цивільну справу по суті без участі однієї сторони справи – відповідача [194].

Ще одною характерною рисою перегляду заочного рішення є те, що право на звернення з заявою про перегляд належить виключно відповідачу. Ні позивач, ні інші особи, права чи обов'язки яких може зачіпати судові рішення, таким правом не наділені. Це акцентовано у нормах ЦПК України та розвинуто у судовій практиці.

Так, ВС скасував попередні судові рішення та направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції зі стадії відкриття провадження за заявою третьої особи про перегляд заочного рішення, виснувавши, що «персоніфікованим суб'єктом подання заяви про перегляд заочного рішення є виключно відповідач, а не інші особи, які беруть участь у справі. Оскільки заявник є третьою особою, то він має право оскаржувати заочне рішення суду в загальному порядку» [118].

Для звернення відповідача з заявою про перегляд заочного рішення передбачено строк у тридцять днів з дня його проголошення. Якщо відповідач пропустив цей строк через те, що повне заочне рішення не було вручене йому у день його проголошення, він має право на поновлення пропущеного строку

за умови, що заява про перегляд заочного рішення подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного заочного рішення (ст. 284 ЦПК України).

Питання важливості дотримання строків подання заяви про перегляд заочного рішення та з'ясування причин їх пропуску у процесі прийняття рішення про поновлення пропущеного строку неодноразово було предметом уваги ВС.

Так, у постанові ВП ВС від 09.11.2021 р. (справа № 214/5505/16) суд касаційної інстанції прийняв рішення скасувати судові рішення судів нижчих інстанцій, а справу направити до суду першої інстанції для продовження розгляду заяви про перегляд заочного рішення. Як мотивація зауважується, що суд першої інстанції помилково постановив ухвалу, згідно з якою залишив без розгляду заяву про перегляд заочного рішення у зв'язку з відсутністю підстав для поновлення строку. Не у всіх випадках, документи подані після спливу процесуального строку, слід залишати без розгляду. Подана відповідачем заява про перегляд заочного рішення поза межами встановлених строків має бути розглянута з дотриманням порядку, визначеного ст. 287 ЦПК України з постановленням ухвали про залишення заяви без задоволення» [109].

Досліджуючи питання правових наслідків пропуску строку подання заяви про перегляд заочного рішення в цивільному судочинстві Ю.В. Навроцька та У.Б. Воробель вважають, що задля дотримання принципу процесуальної економії за результатами розгляду заяви про перегляд заочного рішення, якщо немає підстав для поновлення пропущеного строку, вірним буде постановити суду ухвалу про відмову в поновленні пропущеного строку, оскільки, якщо немає підстав для поновлення пропущеного строку, то не було й підстав для розгляду по суті самої заяви про перегляд заочного рішення [93]. З таким підходом слід погодитися.

Вищезазначене вказує на пріоритетне значення дотримання строків усіма учасниками судового процесу, що забезпечує вирішення судом спору у встановлені законом строки та реалізацію принципу процесуальної економії з метою ефективного захисту прав та інтересів осіб.

На відміну від перегляду заочного рішення, його оскарження здійснюється до суду апеляційної інстанції за загальними правилами апеляційного провадження. Відтак, право на оскарження заочного рішення належить усім учасникам справи, тобто позивачу, відповідачу, третім особам, а також особам, згаданим у ст. 352 ЦПК України.

Проте, реалізація права на оскарження заочного рішення є диференційованою залежно від суб'єкта такого права. Зокрема, на відміну від інших учасників справи, право на оскарження заочного рішення яких є безумовним, відповідач має право оскаржити заочне рішення лише за умови залишення без задоволення заяви про перегляд заочного рішення. Іншими словами, виникнення у відповідача права на оскарження заочного рішення пов'язано з фактом прийняття ухвали суду про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

Із цього приводу К.В. Погорелова і Г.В. Татаренко вважають, що права відповідача на оскарження заочного рішення відповідачем в загальному порядку обмежуються [103]. Однак, з цією думкою важко погодитись. У якості аргументів варто скористатися позицією, яку висловив В.П. Фенич, зауваживши, що відповідач, який прагне скасувати заочне рішення, повинен дотримуватися певного алгоритму: спочатку звернутися до суду з заявою про перегляд заочного рішення, і якщо її не задовільнять, подати апеляційну скаргу. Такий підхід до вирішення питання, на думку науковця, є виправданим з огляду на такі аргументи: «... коли б відповідач мав право вибору, куди йому звернутися – до суду першої інстанції чи до суду апеляційної інстанції, він міг би зловживати ситуацією. Зловживання виражалось б у тому, що всі свої важливі докази зі справи відповідач подав би одразу до апеляційної інстанції, позбавивши позивача можливості взяти участь у їх дослідженні на рівні суду першої інстанції» [194].

У такому ракурсі стадія перегляду заочного рішення лише на перший погляд ускладнює процес. На практиці ж вона сприяє дотриманню принципу процесуальної економії шляхом оптимального використання ресурсу першої

інстанції (суду, який виніс рішення і обізнаний з обставинами справи) та уникнення апеляції як стадії (у разі скасування заочного рішення, а відтак – відсутності об'єкта апеляційного оскарження).

Слід звернути увагу на позицію ВС, відповідно до якої, повноваження апеляційного суду щодо перегляду заочного рішення можуть бути обмеженими.

Так, у постанові від 25.11.2020 р. у справі № 668/8268/15-ц ВС скасував постанову апеляційного суду та направив справу на розгляд до суду апеляційної інстанції. Обставини справи стосувалися, зокрема, того, що апеляційний суд скасував ухвалу суду першої інстанції, згідно з якою за заявою дружини про перегляд заочного рішення було скасовано рішення про розірвання шлюбу та призначено справу до розгляду за правилами загального позовного провадження. Серед мотивів апеляційний суд підкреслив, що повторний перегляд заочного рішення не призведе до інших наслідків, рішення по суті спору при повторному розгляді справи про розірвання шлюбу ухвалити неможливо у зв'язку з відсутністю у сторін бажання відновлювати шлюбні відносини та враховуючи, що кожна зі сторін мала нову сім'ю. Приймаючи рішення у цій справі, ВС навів такі аргументи: «Вичерпний перелік ухвал суду першої інстанції, які окремо від рішення можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, наведені у ч. 1 ст. 353 ЦПК України. Серед них немає ухвали про задоволення заочного рішення та скасування заочного рішення. ... Право на апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції на національному рівні може бути обмеженим з метою забезпечення пропорційності застосування правових засобів, встановлених законом, що відповідає практиці Європейського суду з прав людини без порушення права на доступ до правосуддя. Ухвала про задоволення заяви про перегляд заочного рішення не є остаточним рішенням, відтак особа не позбавлена можливості включити заперечення на ухвалу до апеляційної скарги. Відтермінування реалізації права на апеляційне оскарження питання, яке не перешкоджає подальшому провадженню у справі, є розумним обмеженням, покликаним

перешкодити хаотичному руху справи, і є передбачуваним для заявника з огляду на зміст ст. 353 ЦПК України» [120].

Обґрунтованість позицій національних судів усталеною практикою ЄСПЛ свідчить про узгодженість з європейськими цінностями у сфері правосуддя розвиток вітчизняного правозастосування, що набуває особливого значення з огляду на євроінтеграційні процеси. У такому ракурсі заочний розгляд справи є ефективним інструментом досягнення завдань цивільного судочинства.

В аспекті зазначеного вище Д. Луспенник зауважив, що глава ЦПК України «Заочний розгляд справи» регламентована у межах позовного провадження та не виведена поза них, як, наприклад, наказне провадження. Це, відповідно, наводить на думку, що заочний розгляд справи не є спрощеним порядком у цивільному судочинстві. Розташування відповідних норм у розділі ЦПК «Позовне провадження» вказує на те, що при ухваленні заочного рішення повинні застосовуватися всі інститути позовного провадження та дотримуватися пов'язані з ними засади цивільного процесу [78].

Така позиція має право на існування з огляду на структуру чинного ЦПК України, тобто за формальними ознаками. Однак, чинна регламентація порядку заочного розгляду справи демонструє реалізацію принципу процесуальної економії з акцентом на усіченій процедурі встановлення обставин та дослідження доказів, яка не передбачає участі відповідача. Це вказує на у певному сенсі спрощеність самого порядку заочного розгляду справи, який здійснюється за відсутності відповідача. За звичайних умов неявка відповідача в судові засідання призводить до відкладення розгляду справи. Це, своєю чергою, негативно впливає на дотримання строків розгляду справи, зокрема і в тому сенсі, що порушуються права позивача на своєчасне вирішення справи. Заочний розгляд справи дозволяє цього уникнути. Для відповідача, який свідомо уникає явки в судові засідання, вчасно не повідомляє про поважні причини своєї неявки, заочне рішення слугує у певному сенсі мірою його відповідальності. При цьому пріоритетним є

дотримання прав сторін, які належать їм при звичному форматі розгляду справи. Зокрема, принцип диспозитивності при заочному розгляді справи зумовлює можливість позивача реалізувати свої права змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог. За таких обставин суд повинен відкласти розгляд справи і повідомити відповідача про зміни, які відбулися щодо пред'явленого до нього позову [89].

Отже, інститут заочного розгляду справи є ефективним правовим засобом застосування норм цивільного процесуального законодавства. Заочним розглядом слід вважати розгляд справи за відсутності належно повідомленого про час та місце судового засідання відповідача, який не направив до суду відзив, і наявності згоди позивача на справи в такому порядку.

Серед форм, у яких дістає прояв принцип процесуальної економії, слід також згадати інститут наказного провадження, в порядку якого розглядаються безспірні вимоги, що пред'являються до суду у чітко визначених процесуальним законом випадках, з належним документальним підтвердженням права вимоги. Перелік таких вимог є усталеним тривалий час і унормований у ст. 161 ЦПК України. Тому у вітчизняній процесуальній доктрині проблематика наказного провадження є доволі розробленою.

Так, С.С. Бичкова зазначає, що наказне провадження є особливим спрощеним видом цивільного судочинства, метою якого є швидкий та ефективний захист безспірних прав та інтересів осіб шляхом видачі судового наказу, який поєднує в собі судові рішення та виконавчий документ. Він націлений на спрощення, скорочення та здешевлення судової процедури для тих випадків, в яких це є виправданим і можливим. Саме тому розгляд справи в порядку наказного провадження за часом є менш тривалим і простішим з точки зору його організації. Спрощеність цього виду цивільного судочинства серед іншого полягає в тому, щоб не проводити судові засідання, а отже уникнути пов'язаних із ним процесуальних дій (викликів у судові засідання учасників справи, надання сторонами пояснень тощо) [7].

Схожої думки дотримується і Ю. Навроцька, яка аргументує, що наказне провадження спрямоване на швидкий та ефективний захист безспірних прав особи за допомогою видачі судового наказу, який одночасно є і судовим рішенням, і виконавчим документом, а також зауважує, що у теорії цивільного процесуального права таке провадження ще називають письмовим через єдиний допустимий засіб доказування – документи [91].

Ю. Труфанова та В. Голова виокремлюють такі ознаки спрощеності, притаманні наказному провадженню: одноособове вирішення справи суддею без проведення судового засідання та виклику сторін; відсутність притаманних позовному провадженню методів захисту (як, наприклад, мирова угода чи подання зустрічного позову); спрощеність доказування, яке ґрунтується лише на письмових достовірних доказах; скороченість строків, спрощеність форми оскарження та набуття законної сили судового наказу; скасування судового наказу судом, який його видав [179].

Спрощеність процесу у випадку заявлення документально підтверджених очевидно безспірних вимог, яка проявляється у всіх його складових (доказуванні, формі вирішення справи, строках, процесуальних засобах, документальному поєднанні судового рішення та виконавчого листа тощо), є виправданою і такою, що раціоналізує судовий захист, робить його механізм дієвим і більш досконалим.

Прискорення чи спрощення судових процедур і вирішення справ у встановлені законом строки є наслідком розробки та впровадження засобів, які передбачають реалізацію принципу процесуальної економії, набувши ознак стійкої тенденції.

Так, впроваджені засоби утворюють ряд зазначених інститутів у цивільному судочинстві, серед яких, також, відносно новий для вітчизняного цивільного судочинства інститут спрощеного позовного провадження, модель якого запозичена у європейських країн з метою реалізації завдань цивільного судочинства, а також підвищення ефективності правосуддя.

Загалом спрощене позовне провадження у науковій літературі визначається у різних інтерпретаціях, які мають свої переваги та недоліки.

Наприклад, О.Ю. Зуб розглядає спрощене позовне провадження як особливу форму позовного провадження зі звуженими процесуальними гарантіями та усіченим порядком, що імпліцитно втілює морфологічні особливості розглядуваних цивільних справ з невеликою ціною, незначної складності та інших справ, які не доцільно розглядати в порядку загального позовного провадження [48].

Своєю чергою, Ж.В. Васильєва-Шаламова та О.О. Лисак пропонують тлумачити спрощене позовне провадження як скорочену процесуальну форму розгляду цивільних справ у позовному провадженні, яка спрямована на виконання завдань та досягнення мети цивільного судочинства щодо розгляду та вирішення передбачених ЦПК України категорій цивільних справ за спрощеною процедурою, яка характеризується коротким строком розгляду справи переважно у письмовій формі, однак може бути також з повідомленням (викликом) сторін [27].

У будь-якому разі спрощене позовне провадження передбачає наявність специфічних рис, зокрема:

- розгляд справи у письмовому провадженні,
- відсутність підготовчого засідання,
- скорочений строк проведення підготовчих дій,
- відсутність можливості розгляду зустрічного позову,
- можливість перейти до розгляду справи в порядку загального позовного провадження,
- строк розгляду справи не перевищує 60 днів,
- відсутність стадії судових дебатів,
- обмеженість касаційного оскарження в окремій категорії справ.

Перераховані ознаки вказують на швидкий розгляд справи по суті через спрощену форму розгляду справи. Як з цього приводу зазначає О. Угриновська, «спрощене позовне провадження призначене для розгляду

певних категорій справ, а також інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи» [180]. Закономірно це позитивно відображається на зменшенні матеріальних витрат учасників справ.

Сукупно наведене свідчить, що принцип процесуальної економії гармонійно імплементований в процесуальні норми, які покликані налагодити увесь механізм судового захисту.

У контексті принципу процесуальної економії на увагу заслуговують також письмова форма судового процесу.

Апеляційний розгляд за апеляційними скаргами також здійснюється у письмовому провадженні. Так, перегляд судового рішення у справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім ухвал суду, передбачених у п.п. 1, 5, 6, 9, 10, 14, 19, 37-40 ч. 1 ст. 353 ЦПК України. Суд касаційної інстанції переважно здійснює перегляд судових рішень у письмовому провадженні, за виключенням необхідності виклику учасників справи для надання пояснень у справі відповідно до ч. 1 ст. 402 ЦПК України.

Ознаками письмового провадження вважаються такі:

- проведення розгляду справи без судового засідання та виклику учасників справи,
- рішення суду ухвалюється на підставі письмових або електронних доказів,
- відсутність фіксації технічними засобами та протоколу судового засідання.

Щодо останньої характеристики цікаву думку висловив І.В. Андронов, який досліджував письмове провадження в цивільному процесі. Він зазначив, що розгляд судової справи в письмовому провадженні не обходиться без секретаря судового засідання, навіть у тому випадку, якщо не ведеться протокол судового засідання. Оскільки секретарем здійснюється оформлення матеріалів справи, на цій підставі його слід вважати учасником судового процесу, а тому вказувати у судовому рішенні інформацію про нього [2].

Така думка є досить логічною, з якою можна погодитись, проте практика розгляду справ у письмовому провадженні свідчить про протилежне.

На завершення варто підкреслити, що законодавче впровадження принципу процесуальної економії має важливе значення для оптимізації цивільного судочинства та ставить за мету покращення якості процедури розгляду та вирішення цивільних справ, скорочення строків їх вирішення, забезпечує законність, справедливість, стабільність ухваленого судового рішення.

Досліджуючи питання оптимізації в цивільному процесі О.Є. Рязанцев та Н.О. Рязанцева дійшли висновку про те, що оптимізація судочинства має відповідати певним принципам: узгоджуватись із принципами цивільного судочинства, зберігати баланс інтересів учасників процесу та суду, дотримуватись процесуальної форми, враховувати системний аналіз норм процесуального законодавства та практики правозастосування, передбачати вплив зовнішніх факторів [158].

Оптимізація – можливість досягнення бажаного результату через ряд засобів та процесів, які направлені на покращення, удосконалення існуючих форм.

Тож, оптимізація цивільного судочинства як правова категорія та принцип процесуальної економії перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії.

Методом дослідження, який лежить в основі позиції А.Г. Гулика відносно оцінки оптимізації цивільного судочинства та її результатів, є порівняльна характеристика. Він дійшов висновку, що оптимізація виступає певним інструментарієм оцінки цивільного судочинства, а також можливих напрямків його трансформації. Автор зазначає про важливість порівняння очікуваних результатів із реальними досягненнями. Ним пропонується проаналізувати питання оптимізації в аспекті ідентифікації факторів, які впливають (усувають або мінімізують) процесуальну недостатність або надмірність при заданих цілях і завданнях цивільного судочинства. На його думку, оптимізація – це

процес створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного і зручного стану системи цивільного судочинства, при досягненні поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності [37].

Окреслені прояви економії процесу спрямовані на узгоджену та ефективну взаємодію для відправлення своєчасного і справедливого правосуддя.

За останній період часу велику увагу законодавці європейських країн приділяють процедурам, які спрощують, прискорюють, сприяють ефективності здійснення розгляду цивільних справ. Наближення позитивного досвіду європейських країн у застосуванні скорочених процесуальних процедур до цивільного судочинства в Україні є важливим кроком розвитку цивільного процесуального права.

Економія зусиль є рушійною силою, спрямованою на раціональне витрачання ресурсів, які притаманні різним сторонам матеріального і нематеріального життя, що трансформується у прагнення до побудови комфортної організації системи цивільного судочинства.

Запровадження основ принципу процесуальної економії, шляхом установаження правових процедур в аспекті раціонального розподілу ресурсів, призводить до обов'язкового їх застосування. Ефективність здійснення правосуддя, внаслідок застосування спрощених процедур сформує наступні кроки у напрямку законодавчого закріплення принципу економії процесу.

Процесуальна література поки не містить закріплених законом критеріїв визначення принципу, проте події, які відбуваються у сучасному житті пов'язані пандемією Covid-19, російсько-українською війною посилюють потребу в оптимізації процесуальної форми у напрямку її спрощення, скорочення та пошуку альтернативних механізмів.

Судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, чи юридичних осіб від порушень залежить від ефективно організованого судового процесу, у якому забезпечено реалізацію принципу процесуальної економії. Реалізація

принципу полягає, зокрема, у вирішенні процесуальних питань суддею одноособово, добросовісного використання учасниками процесу процесуальних прав.

При вирішенні спору учасники судового розгляду, суд мають повно та своєчасно використовувати механізми та засоби, встановлені законом, щоб досягти оптимальної вартості процесу, з метою захисту соціально незахищених верств населення.

Відображення принципу економії процесу проявляється через своєчасність та доступність судочинства, що вказує на його важливе значення. У судовій практиці спостерігається тенденція до широкого застосування процесуальної економії, наслідком чого є закріплення цього принципу у нормі права.

В аспекті розвитку цивільно-процесуальної політики ідея процесуальної економії знаходить свій розвиток у процесі та визначає ставлення до цієї ідеї як повноцінного принципу, вплив та значення якого спрямовані на раціоналізацію цивільного судочинства та висвітлює об'єктивний характер та самоорганізацію цивільного судочинства.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

2.1. Повноваження суду, спрямовані на реалізацію принципу процесуальної економії при розгляді справи

Досліджуючи низку повноважень суду, пов'язаних із застосуванням принципу процесуальної економії, слід дійти висновку про те, що законодавство наділяє суд компетентним правом вживати заходів для справедливого, неупередженого, своєчасного вирішення цивільних справ з неухильним дотриманням прав та інтересів учасників судового процесу. Недосконалість законодавчого врегулювання у питанні здійснення повноважень судом, які надають можливість вирішувати справи із застосуванням принципу процесуальної економії є предметом ретельного вивчення та аналізу з метою їх виявлення та надання конструктивних пропозицій щодо їх вирішення.

Суд загальної юрисдикції розглядає справи, які віднесені ЦПК України до його підсудності. справи, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин підлягають розгляду у порядку цивільного судочинства судом при здійсненні своїх повноважень, крім справ, які слід розглядати в порядку іншого судочинства. Серед визначених процесуальним законом інститутів, які передбачають порядок розгляду справ, спрямований на реалізацію принципу процесуальної економії розрізняють спрощене провадження, наказне провадження, заочний розгляд справи та інші.

Забезпечення розгляду справ у стислі строки, сприяння економії матеріальних ресурсів учасників справи та суду з мінімальним емоційним навантаженням передбачають певні правові норми, закріплені в законі.

Окрім цілісних інститутів цивільного процесуального права, які ми коротко охарактеризували у попередньому розділі як форми прояву принципу процесуальної економії та до яких повернемося ще в подальшому, існує чимало моментів у позовному провадженні, які яскраво (найбільше) демонструють реалізацію принципу процесуальної економії крізь призму повноважень суду при розгляді справи.

1. Першочергово процесуальна економія на стадії відкриття провадження у справі чи на стадії підготовчого судового засідання є незамінною запорукою здійснення завдань та основних засад цивільного судочинства.

Правильність складання позовної заяви суддя перевіряє при вирішенні питання про прийняття позову та відкриття провадження у справі.

У разі недотримання особою, яка звертається до суду встановлених законом умов реалізації права на судовий захист, суд повертає позовну заяву або залишає її без розгляду, оскільки процес виник неправомірно.

Так, позовна заява повертається у випадках, якщо заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або якщо її не підписано чи підписано особою, яка не має права підпису, або особою, посадове становище якої не вказано (ч. 4 п. 1 ст. 185 ЦПК України).

Як відомо, цивільну процесуальну дієздатність, яка полягає у здатності особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати обов'язки в суді, мають фізичні особи, які досягли повноліття та юридичні.

Стаття 257 ЦПК України передбачає перелік підстав, за яких заявлений позов може бути залишений без розгляду. Серед них: подання позову особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності; подання позову особою в інтересах іншої особи, без належних повноважень на ведення справи; повторної неявки належним чином повідомленого позивача у підготовче засідання чи в судове засідання або у разі неповідомлення про причини неявки, тощо.

Отже, якщо суд помилково прийняв позовну заяву від особи, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, або від представника заінтересованої

особи, яка не має належно оформлених повноважень на ведення справи, позовна заява залишається без розгляду.

Право на звернення з позовом до суду особи, яка не має цивільної процесуальної дієздатності зберігається за заявником та його реалізація є можливою через його законного представника. Якщо підставою для залишення позову без розгляду стало звернення з позовною заявою особи, яка не наділена повноваженнями на ведення справи, такий позов може бути знову поданий після усунення відповідних перешкод, наприклад, оформлення належним чином повноважень представляти інтереси позивача в суді.

Залишення позовної заяви без розгляду також є наслідком неявки належно повідомленого позивача у судове засідання двічі поспіль, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи у його відсутність є (ч.1 п. 3 ст. 257 ЦПК України).

Такі повноваження суду переконливо свідчать про застосування судом принципу процесуальної економії у разі втрати у позивача інтересу до заявленого позову або недотримання ним норм процесуального права щодо явки до суду та підтримання вимог позову у відповідний спосіб.

Тривалий час недосконале формулювання процесуальної норми, а саме ч. 1 п. 3 ст. 257 ЦПК України, що регулює вказані правовідносини, призводило до її неоднакового правозастосування як судами першої інстанції, так і судами апеляційної чи касаційної інстанцій.

Так, у постанові ВС від 01.09.2021 р. у справі № 757/54510/17 сформульовано правову позицію, що оскільки закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті не відбулося розгляд справи перебував на стадії підготовчого процесу, тому відсутні підстави для залишення позовної заяви без розгляду й, відповідно, застосування п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України [121].

Станом на сьогодні, п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України викладений у наступній редакції: належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився у підготовче засідання чи в судове засідання або не повідомив про причини

неявки, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає розгляду справи.

Відповідні зміни викладені у редакції Закону № 3200-1X від 29.06.2023 р. та набрали законної сили 18.10.2023 р. [135].

Враховуючи вище, чітко викладена норма закону є зрозумілою та однозначною для застосування судами при здійсненні правосуддя, оскільки п. 3 ч. 1 ст. 257 ЦПК України стосується як розгляду справи по суті, так і випадку неявки позивача у підготовче засідання.

Підготовче судове засідання в цивільному судочинстві передбачає проведення певних процесуальних дій, які сукупно спрямовані на з'ясування всіх обставин справи та вирішення справи у встановлені законом строки.

Ю.Ю. Цал-Цалко, досліджуючи мету та завдання підготовчого провадження, вказала на те, що підготовче засідання відбувається за загальними правилами, визначеними у ЦПК України для розгляду справи по суті, з урахуванням особливостей проведення в межах строку підготовчого провадження підготовчого засідання. Процедура організації останнього передбачає реалізацію відповідачем права подати свої заперечення на позовну заяву, а позивачем – відповідь на відзив у строк, встановлений судом. За результатами підготовчого засідання, залежно від його результатів, суд може постановити різні види рішення: 1) ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду; 2) ухвалу про закриття провадження у справі; 3) ухвалу про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті; 4) рішення у випадку визнання позову позивачем. На її думку, зміни, яких зазнало цивільне процесуальне законодавство в частині, зокрема, назви і змісту підготовчого провадження, що торкнулися переліку процесуальних дій, які належить вчинити суду та учасникам процесу перед розглядом справи по суті, визначення з порядком (загальним чи спрощеним) розгляду справи, введення можливості урегулювання спору за участю судді, свідчать про розвиток принципів диспозитивності, змагальності та процесуальної економії. Адже саме на стадії підготовчого провадження створюються умови, необхідні

для забезпечення реальної змагальності рівноправних сторін, повного і всестороннього дослідження обставин справи, а відповідно і ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення» [203].

Окрім процесуальної дії щодо залишення позову без розгляду, яка спрямована на реалізацію процесуальної економії, суд, закриваючи провадження у справі, застосовує свої повноваження з цією ж метою.

Розгляд справи може бути завершений без постановлення судового рішення по суті спору у разі встановлення обставин, які унеможливають подальше проведення розгляду цивільної справи, як наслідок, формою судового рішення буде ухвала про закриття провадження у справі.

Невірне визначення позивачем юрисдикції спору призведе до постановлення ухвали про відмову у відкритті чи закритті провадження у справі, а також унеможливить його повторне звернення.

Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо: справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, що передбачено ч. 1 ст. 255 ЦПК України. В такому випадку суд першої інстанції повинен розтлумачити особі, за правилами якої судової юрисдикції належить розглядати справу, а судом апеляційної або касаційної інстанції позивачу також роз'яснюється право протягом десяти днів з дня отримання ним відповідної постанови звернутися до із заявою про направлення справи за визначеною юрисдикцією. Заява подається до суду, який прийняв рішення про закриття провадження у справі.

Виняток полягає у тому, що в разі об'єднання в одне провадження кількох вимог, які належить розглядати в порядку різного судочинства, розгляду підлягає частина вимог, віднесена до юрисдикції загального суду.

Порядок юрисдикційного розмежування спорів визначено процесуальним законом.

Компетенція розгляду справ між КСУ, загальними судами, адміністративними, господарськими судами розмежовується нормами процесуального та матеріального права.

Статтею 19 ЦПК України встановлено розгляд справ в порядку цивільного судочинства щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що впливають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових правовідносин. Також у цивільному судочинстві підлягають розгляду вимоги про реєстрацію майна або майнових прав, якщо ці вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав та розглядаються в місцевому загальному суді.

Суспільні правовідносини є джерелом виникнення прав, свобод чи інтересів громадян.

Під час розгляду справи суд встановлює в чому полягає порушення прав особи, а також галузеву належність спору. При цьому, критерієм для розмежування є характер спірних правовідносин і норма матеріального права.

При виникненні спору про розподіл майна подружжя застосовується норма Сімейного кодексу України, що регулює сімейні правовідносини сторін. Відтак, така справа розглядається в порядку цивільного судочинства.

Спори, що виникають із цивільних правовідносин, що стосуються захисту права власності, виконання зобов'язань, захисту прав споживачів, відшкодування шкоди, спадкування тощо підлягають вирішенню судами цивільної юрисдикції.

Відсутність відносин влади і підпорядкування є важливою характерною ознакою саме цивільних правовідносин. В інакшому випадку такий спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства.

Проте, на стадії відкриття провадження у справі не завжди можливо одразу визначити характер правовідносин та юрисдикцію відповідного спору. Якщо характер спору визначений помилково, наслідком буде закриття провадження у справі.

Обидва випадки, а саме постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі та закриття провадження вказує на повноваження суду щодо застосування процесуальних дій, спрямованих на визначення належної

юрисдикції та припинення провадження у справі без постановлення судового рішення, що, безумовно, сприяє цивільній процесуальній економії.

З точки зору доцільності застосування принципу процесуальної економії, ВС у постанові від 20.09.2021 р. у справі № 638/3792/20 дійшов висновку про те, що закриття провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору має певні передумови, серед яких відсутність спору є необхідним як під час пред'явлення позову, так і на момент розгляду справи. Крім того, відсутність предмету спору є підставою для закриття провадження у справі у судовому засіданні. Підготовче судове засідання не може бути тією стадією судового процесу, у якому провадження у справі підлягає закриттю з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК України [129].

Правову позицію про те, що провадження у справі може бути закрите в зв'язку з відсутністю предмета спору, якщо предмет спору відсутній на час пред'явлення позову, висловлено ВС у постанові від 09.09.2020 р. у справі № 750/1658/20 [122].

Водночас, з урахуванням розмежування понять предмету та підстав позову, де предмет позову – це матеріально-правова вимога сторони позивача до відповідача, а підстава позову – це нормативно-правове обґрунтування заявлених вимог, заслуговує на увагу висновок про те, що відсутність предмета спору нівелює вирішення спору по суті незалежно від обґрунтованості позову.

Отже, ефективний захист порушених, невизнаних прав не може бути здійснений за відсутності предмета спору незалежно від обґрунтованості позову.

2. Із розвитком цивільного процесуального права проглядається винятковість випадків, за якими суд постановляє ухвалу про витребування доказів.

Повноваження суду щодо витребування доказів у цивільному судочинстві є обмеженими з огляду на принцип змагальності, згідно з яким кожна із сторін пред'являє докази в обґрунтування своїх вимог і заперечень. Аналізуючи

зібрані у справі докази, суд робить висновки та застосовуючи відповідний закон, ухвалює рішення.

З метою створення передумов для здійснення реалізації принципу процесуальної економії обов'язок зібрати та подати докази до суду законодавець поклав на учасників справи, які повинні це зробити до початку відкриття провадження у справі. Коли до суду надходять матеріали позову, включаючи усі необхідні докази, які мають значення для розгляду справи, вирішення спору у встановлені законом строки є результатом добросовісного виконання процесуальних обов'язків учасників судового розгляду та суду.

У виняткових випадках дискреційні повноваження суду щодо витребування доказів є вкрай необхідною процесуальною дією суду.

Поняття дискреційних повноважень суду визначено ВС таким чином: «Дискреційні повноваження полягають у можливості вибору між альтернативними способами дій або бездіяльністю. Не можна вважати повноваження дискреційними, якщо закон передбачає прийняття одного певного рішення. В такому разі може йти мова про виконання обов'язку. Дискреційні повноваження здійснюються без необхідності погодження варіанту вибору будь-ким, що є важливою ознакою дискреційності» [114].

Згаданими ж винятковими випадками реалізації судом ініціативи у процесі доказування є такі: 1) коли у контексті предмета спору йдеться про захист малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України); 2) якщо суд сумнівається у добросовісності виконання учасниками процесу своїх обов'язків (ч. 7 ст. 81 ЦПК України).

Останній випадок становить особливий інтерес, оскільки така дискреція суду з'явилася відносно не так давно у цивільному судочинстві та є предметом дискусії з огляду на домінування тривалий час розуміння принципу змагальності, за якого суд не вправі збирати докази з власної ініціативи; його втручання в процес збору доказів був можливий лише за ініціативою (клопотанням) сторони у разі виникнення у неї труднощів у їх отриманні.

Сумніви суду у добросовісності здійснення учасником справи своїх обов'язків є пусковим механізмом до реалізацій судом дискреційних повноважень по витребуванню доказів у справі та є доволі суб'єктивною категорією, оскільки «сумніви» безпосередньо характеризують психоемоційний стан людини (судді), яка не має певності, стійкого переконання в оцінці тих чи інших обставин, прийнятті рішення тощо.

Водночас вимога добросовісного виконання учасниками справи обов'язку своєчасно подавати суду всі наявні у них докази (ст. 43 ЦПК України) є складовою загальноправового принципу добросовісності, який лежить в основі судового процесу та передбачає сумлінність, чесність, відповідальність його учасників при реалізації процесуальних прав і виконанні процесуальних обов'язків.

ВС неодноразово висловлювався з приводу розуміння та тлумачення добросовісності як ознаки певної поведінки учасників справи. Так, у постанові ВС від 18.10.2021 р. у справі № 299/3611/19 зауважено, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. «При цьому під добросовісністю необхідно розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків у межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами» [119].

«Принцип добросовісності – це загальноправовий принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. У суб'єктивному значенні добросовісність розглядається як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків» (постанова ВС від 08.05.2018 р.; справа № 910/1873/17) [115].

З метою встановлення обставин у справі суд застосовує дискреційні повноваження щодо витребування доказів за умови, якщо змагальний процес

виявляється малоефективним та не може забезпечувати у повній мірі з'ясування усіх обставин справи.

Повторимося, що розширені дискреційні повноваження суд здійснює у разі недобросовісного виконання сторонами процесуальних обов'язків про подання доказів щодо предмету спору.

Наприклад, у разі неподання стороною копії спадкової справи у справі за позовом про визнання права власності на майно в порядку спадкування суд із власної ініціативи витребує цей доказ для повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи. Здійснюючи судочинство, Ананьївський районний суд Одеської області у справі № 491/705/20 дійшов аналогічного висновку [184].

Суд апеляційної інстанції також наділений дискреційними повноваженнями витребувати або прийняти докази.

Фокусує увагу на процесуальній активності суду у доказуванні, О.Г. Бортнік і Т.В. Степаненко у своєму дослідженні наголошують на тому, що дискреційні повноваження суду пов'язані з процесуальними діями, які вчиняються на розсуд суду з дотриманням вимог щодо неупередженого, об'єктивного, своєчасного та справедливого розгляду та вирішення справи. «Дискреційний порядок отримання доказів не обмежує будь-якого процесуального права учасника справи чи диспозитивні або змагальні засади, а навпаки, компенсує недостатні процесуальні засоби через неналежну процесуальну активність сторін, свідчить про баланс інтересів у судочинстві [21].

Співзвучною є і позиція Д.Д. Луспеника, який вважає, що норми ЦПК України, які дають можливість суду витребувати докази за власною ініціативою у разі недобросовісної поведінки сторони щодо цього спрямованні на збалансування принципу змагальності сторін, в якій реалізується приватноправовий інтерес у цивільному судочинстві, та принципу суддівського керівництва процесом, заснованого на активності суду, що відображає публічно-правовий інтерес в ефективності цивільного

судочинства. Потреба у збереженні такого балансу безпосередня зумовлена змістом процесуальної норми, яка закріплює завдання цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [72].

Поділяючи наведені думки, зазначимо, що на сучасному етапі цивільне судочинство характеризується ознаками, відповідно до яких його змагальна основа та повноваження суду щодо витребування доказів, які ґрунтуються на потребі пропорційного врахування приватного інтересу учасників справи та публічного інтересу, вираженого у завданнях цивільного судочинства, сприяють оптимальному вирішенню спору, реалізуючи таким чином принцип процесуальної економії.

3. Вагомими з точки зору процесуальної економії повноваженнями суду, реалізація яких сприяє правильному вирішенні цивільного спору, є повноваження щодо об'єднання позовних вимог в одне провадження або їх роз'єднання.

Суд першої інстанції вирішує питання про об'єднання та роз'єднання позовних вимог у підготовчому судовому засіданні, якщо ці питання не були вирішені раніше (ч. 2 п. 5 ст. 197 ЦПК України).

Найбільше суть принципу процесуальної економії демонструє реалізація судом повноважень щодо об'єднання позовних вимог. Суд має право з власної ініціативи або за клопотанням учасника справи об'єднати в одне провадження декілька справ:

- за позовами одного й того ж позивача до одного і того ж відповідача;
- одного й того ж позивача до різних відповідачів;
- різних позивачів до одного й того ж відповідача.

Об'єднання справ в одне провадження зумовлюють підстави виникнення спору, пов'язані між собою, або подані докази, основні та похідні вимоги [90].

С. Бичкова вказує, що об'єднання в одне провадження однорідних позовних вимог на підставі спільності предмета позову, зумовленого нерозривним зв'язком позовних вимог між собою або взаємозалежністю в їх вирішенні, завжди породжує процесуальну співучасть із множинністю позивачів і (або) відповідачів, через те, що вказані юридичні факти обов'язково передбачають дотримання однієї з умов, за яких вона допускається. При цьому однорідність вимог не завжди передбачає саме однорідність матеріальних прав і обов'язків сторін справи: за умови однорідності позовних вимог у разі їх об'єднання в одне провадження процесуальна співучасть може виникнути також за інших умов (якщо предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; якщо права й обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави [8, с. 239]).

Реалізація судом повноважень, спрямованих на об'єднання декількох позовних вимог в одне провадження, сприяє швидшому розгляду та вирішенню справ, економить ресурси, пов'язані з таким розглядом, а отже, слугує способом втілення у судочинстві процесуальної економії.

Водночас, повноваження суду щодо об'єднання або роз'єднання позовних вимог, які за своїм характером і способом реалізації є дискреційними, повинні насамперед реалізовуватися відповідно до завдань цивільного судочинства і норм процесуального законодавства.

Зокрема, у постанові ВП ВС від 02.03.2023 р. (справа № 215/3640/22) відзначається, що можливість об'єднати позовні вимоги в одне провадження передбачена законом, тому не допускається будь-яка невідповідність правилам об'єднання. Зокрема, не можна об'єднувати в одне провадження декілька вимог, щодо яких законом визначена виключна підсудність різним судам. Іншими словами, об'єднання в одне провадження позовних вимог, які належить розглядати за правилами різної підсудності, не допускається [107].

4. Процесуальна співучасть у цивільному судочинстві переслідує мету економії процесу, що у ракурсі економії часу та зусиль для суду, а також для

учасників розгляду справи є дієвим засобом для своєчасного, всебічного розгляду справи.

Злиття з декількох судових процесів в один призводить до зменшення витрат у цивільній справі, які пов'язані з кількістю судових засідань, явкою до суду. З'ясування у справі обставин, де заявлені вимоги декількох позивачів до одного і більше відповідачів, слугує уникненню суперечностей при вирішенні справи.

Як свого часу зазначав Є.В. Васьковський, метою співучасті є зручність для сторін і суду. Завдяки спільному розгляду кілька процесів зливаються в один, витрати з провадження в цивільній справі зменшуються, кількість засідань і явок до суду скорочується, перевірочні дії провадяться один раз, стає неможливим ухвалення суперечливих рішень [28, с. 318].

С. Чорнооченко вважає, що співучасть у цивільному процесі суттєво відрізняється від об'єднання позовів судом, де множинність у справі утворюється за розсудом суду для забезпечення процесуальної економії, а права та обов'язки сторін у процесі не залежать один від одного [210, с. 243].

На думку Г.Л. Крушельницької, передбачивши можливість участі в цивільній справі кількох позивачів і (або) відповідачів, законодавець регламентував лише порядок залучення до участі у справі співвідповідача, та не передбачив такого порядку щодо залучення співпозивача. Вважаючи це прогалиною законодавства, дослідниця пропонує при залученні співпозивача у справі застосувати аналогію закону [68].

Однак, з цією думкою можливо не погодитись з огляду на диспозитивне право особи звертатись до суду з власної ініціативи. У цивільному судочинстві передбачено також право особи, яка вважає, що її права порушені звернутись як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги. Залучення співпозивача, як додаткова процесуальна дія, навіть за умови виключно права останнього ініціювати відповідне залучення може призвести до плутанини та ускладнюватиме цивільний процес, відтак буде суперечити принципу процесуальної економії.

Характеризуючи правовий статус третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, С. Сенік зазначила, що суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у справу, де розглядається первісний позов, для захисту своїх особистих прав, свобод чи інтересів, висуваючи вимоги до одного або декілька сторін. У випадку подачі позову до особи, яка порушила права особи з потенційним статусом третьої особи із самостійними вимогами, ускладнить процедуру вирішення спору між сторонами, які претендують на матеріальний об'єкт. Розгляд справи за участю третьої особи з самостійними вимогами створює можливість для економії часу та процесуальних засобів, мінімізації судових витрат і запобігає ухваленню змістовно різних судових рішень. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть зазіхати на увесь предмет спору або його частину. Участь в одній справі кількох третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, допускається законом. Особа, яка вступає в процес в статусі третьої особи з самостійними вимогами, якщо в справі вже є третя особа з аналогічним статусом, може заявити позовні вимоги лише до відповідачів у справі. Будь-яка особа, яка заявляє самостійні вимоги має можливість вступити у справу, при цьому приймаючи участь у справі як сторона. Для цього необхідна її власна ініціатива та матеріально-правові вимоги до однієї або декількох сторін. Третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, не може обирати коло відповідачів. При визначенні підсудності вона керується вимогами первісної позовної вимоги, не має права залучити додаткових відповідачів чи клопотати про заміну неналежного відповідача на первісного позивача [163].

5. До повноважень суду, які розкривають суть процесуальної економії, належить також заміна неналежного відповідача, залучення співвідповідачів. Це досить слушно аргументовано О.І. Угриновською, яка відзначила, що в момент вирішення питання про відкриття провадження у справі не завжди достеменно відомо, чи є відповідач належним. Якщо в процесі розгляду справи буде встановлено, що особа, до якої пред'явлений позов, не є учасником спірних матеріальних правовідносин і не повинна відповідати за позовом, суд

повинен би був відмовити у позові. Відтак, позивач знову мав би звертатися в судовому порядку з позовом до особи, яка у спірних правовідносинах є належним відповідачем. Аби цього уникнути цивільне процесуальне законодавство передбачає інститут заміни неналежного відповідача, що має на меті процесуальну економію та забезпечення ефективного судового розгляду та швидкого захисту порушених прав. Його сутність полягає у тому, щоб замінити неналежного відповідача належним, не припиняючи провадження у справі, та вирішити заявлений позов [65].

Про заміну неналежного відповідача на особу, яка має відповідати за пред'явленими позовними вимогами, або залучення співвідповідача у справі з відповідним клопотанням повинен звернутися позивач до закінчення підготовчого провадження. У разі, якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, таке клопотання може бути подане до початку першого судового засідання (ч.ч. 1, 2 ст. 52 ЦПК України).

Не випадково законодавець окреслив чіткі строки звернення позивача до суду з клопотанням про заміну неналежного відповідача, які обмежуються часом розгляду справи у підготовчому провадженні або до початку судового засідання у спрощеному провадженні. Часові обмеження звернення до суду із вказаним клопотанням виключає затягування розгляду справи з боку позивача та запобігає використанню права на позов як засобу нашкодити іншій особі.

Слід наголосити, що реалізація судом повноважень щодо заміни неналежного відповідача можлива виключно за умови ініціювання цього питання позивачем шляхом звернення з клопотанням відповідного змісту. Тобто, ініціатива позивача є вихідною позицією для суду у реалізації ним повноваження щодо заміни неналежного відповідача чи залучення співвідповідача у справі. Обставини необхідної заміни належною стороною відповідача чи залучення співвідповідача у справі мають бути належним чином обґрунтовані позивачем у клопотанні.

Однак, хоча вказана умова (вимога) прямо передбачена нормою ст. 51 ЦПК України, і є очевидною, вона не є єдиною. Існує також вимога латентного

характеру, без якої суд також не може реалізувати своє повноваження по заміні неналежного відповідача належним. Йдеться про умову, на якій неодноразово наголошував ВС у своїх рішеннях.

Так, ВС зауважив, що при вирішенні питання про визнання відповідача неналежним недостатньо встановити у особи наявність обов'язку відповідати за даним позовом. Встановлення відповідності цій умові є підставою для ухвалення судового рішення про відмову в позові. Для визнання відповідача неналежним, окрім зазначеної вимоги, у суду повинні бути відомості про те, що інша особа зобов'язана відповідати за даним позовом. Щоб визнати відповідача неналежним, суд має вказати особу належного відповідача, – того, хто повинен відповідати за позовом і виконати вимогу позивача. Отже, неналежний відповідач – це особа, притягнута позивачем як відповідач, стосовно якої встановлено, що вона не повинна відповідати за пред'явленим позовом за наявності даних про те, що обов'язок виконати вимоги позивача лежить на іншій особі - належному відповідачеві. Іншими словами, визначення кола відповідачів, предмета та підстав спору належить до прав позивача. Однак, встановлення належності відповідачів і обґрунтування позову є обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи [126].

Наведена позиція є усталеною тривалий час і крім цінних конструкцій теоретико-прикладного характеру містить важливий акцент на темпоральних межах реалізації судом аналізованого повноваження – «під час розгляду справи». Його реалізація на інших стадіях не передбачена. Про це зауважено, зокрема, у постанові ВС від 02.08.2023 р. у справі № 761/13310/22 таким чином: «визначення відповідачів, предмета та підстав спору є правом позивача. Натомість, встановлення належності відповідачів й обґрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи, а не на стадії відкриття провадження» [113].

Отже, проведений аналіз повноважень суду свідчить, що переважна більшість із них прямо (наприклад, об'єднання судових проваджень) або опосередковано (наприклад, витребування судом доказів за власною

ініціативою) спрямовані на економію судового процесу. Водночас їх реалізація може відбуватися як дискреційно, так і лише за наявності певних умов, що можуть носити як очевидний, так і латентний характер. Однак важливість застосування судом усіх повноважень пов'язується з дотриманням визначених законом часових меж розгляду справи.

Наведений перелік повноважень суду, які спрямовані на реалізацію принципу процесуальної економії, не є вичерпним. Значимість повноважень суду викликана динамічністю процесуальних змін в цивільному судочинстві, соціально-економічними передумовами, в яких відбувається переоцінка доступності правосуддя, простоти, зрозумілості та досяжності процесуальних засобів, збалансованості вартості судового процесу.

2.2. Розгляд справ у спрощених процедурах як реалізація принципу процесуальної економії

Обравши європейський орієнтир для розвитку цивільного процесу, Україна запровадила реформи правової системи, які полягають у концепті спрощених процедур, основою яких є економія процесу (часу, коштів, зусиль). Функціонування нових механізмів у виді процесуальних форм, спрямованих на оптимізацію вирішення спорів, виправдовують свої цілі та завдання, які є спорідненими з цілями і завданнями більшості демократичних держав у процесі їх розвитку.

Як слушно зауважує В. Бобрик, законодавче унормування спрощених видів судочинства спрямоване на забезпечення належної доступності судочинства в окремих категоріях справ незначної складності за рахунок зниження судових витрат, скорочених строків судового розгляду та

спрощення процесуальних вимог, які висуваються до діяльності суду та дій учасників судового провадження [12].

Така думка ґрунтується на європейських стандартах, втілення яких у національний правовий простір є вимогою на шляху євроінтеграції нашої держави. Так, у Рекомендаціях R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, йдеться про запровадження ряду необхідних заходів, спрямованих на спрощення («слід вживати заходів, щоб всі процесуальні дії мали простий характер»), прискорення («слід скасувати застарілі процедури, які не мають практичної користі») та здешевлення («в тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати») судового провадження. Окремо відзначено, що для спорів із позовними вимогами на незначні суми слід передбачити процедуру, яка забезпечить можливість сторонам звернутися до суду без витрат, які є непропорційними сумі, що становить предмет спору. Задля цього варто було б запровадити спрощені порядки, уникати непотрібних судових засідань і обмежити право на оскарження [150].

Тож, поява у структурі цивільного процесу спрощених процедур, за правилами яких розглядаються певні категорії справ, є закономірним результатом його розвитку.

Частково до питання спрощених процедур і проваджень як до форм прояву принципу процесуальної економії ми вже зверталися у попередньому розділі, вживаючи слово «спрощеність» у його буквальному сенсі, який означає нескладний; простіший варіант чого-небудь [167, с. 607]. Проте, продовження його дослідження в межах цього підрозділу потребує розставити певні акценти.

Так, у контексті цивільного судочинства спрощене провадження розглядається як результат диференціації цивільної процесуальної форми, що виражається у самостійному провадженні та порядку для певних категорій справ, які позбавлені зайвих формальностей та не містять окремих елементів

процесуальної форми, характерних для звичайного порядку захисту прав, свобод та законних інтересів осіб [49].

Хоча, Д.С. Лавринович і В.В. Грига відзначають поліваріативність розуміння спрощення цивільного судочинства, яке постає як:

1) загальне спрощення ординарної процедури захисту прав (зміна звичайної, ординарної процесуальної форми шляхом відмови від зайвих і неефективних елементів (процесуальних дій, стадій, процедур, проваджень) або заміни їх новими ефективними елементами;

2) як напрям диверсифікації цивільної процесуальної форми (введення самостійних проваджень і порядків для певних категорій справ, яким не притаманні зайві формальності та ускладнення, характерні звичайному порядку захисту);

3) спрощення на рівні окремих процесуальних дій, коли поряд із загальним порядком розгляду справи на певних етапах передбачаються альтернативні можливості здійснення окремих процесуальних дій [71].

У науковій літературі панує думка, що спрощеними у цивільному судочинстві є наказне провадження та спрощене позовне провадження [60; 48]. Проте, за своєю правовою природою та змістовним наповненням вони є процедурами абсолютно різного порядку. Адже наказне провадження «стоїть на одному шаблі» з позовним і окремим провадженням, орієнтуючись на оперативне забезпечення безспірної вимоги. Водночас спрощене позовне провадження є різновидом, модифікацією загального позовного провадження, ядром якого є спір про право.

Як з цього приводу зазначає Н.Ю. Сакара, спрощене позовне провадження не наділене статусом самостійного провадження; воно є наслідком диверсифікації цивільної процесуальної форми позовного провадження шляхом виключення з неї окремих судових процедур та процесуальних дій, а також закріплення факультативного характеру для деяких із них [161]. Це є навіть очевидним, якщо схематизувати ч. 2 ст. 19 ЦПК України (рисунок 1.1):

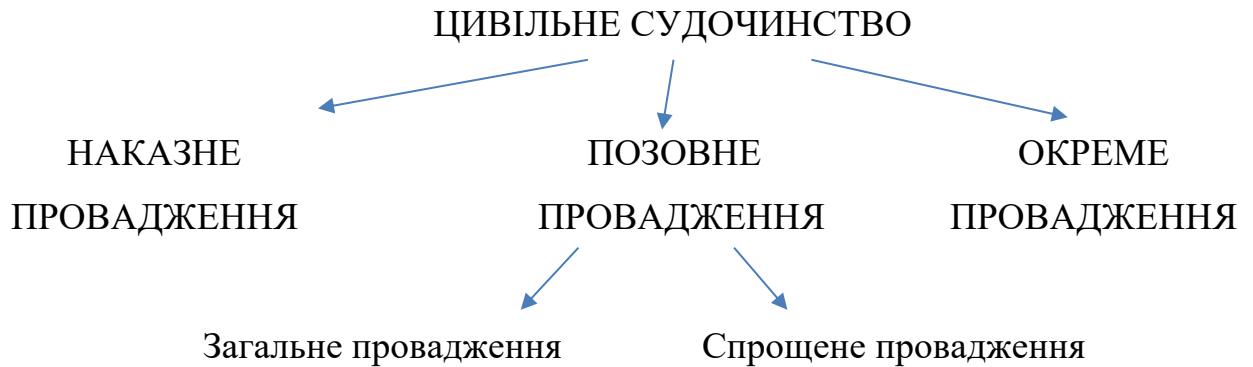

Рисунок 1.1

Тож, порівнювати ці два види проваджень, узагальнюючи їх як спрощені, вважаємо методологічно не зовсім вірним. З цієї ж причини вважаємо некоректним передбачений у законодавстві підхід щодо альтернативності у їх застосуванні (ст. 161 ЦПК України). У цьому ми підтримуємо позицію В.І. Бобрика, який аргументував, що специфіка наказного провадження зумовлює його оригінальний і самостійний характер як окремого різновиду провадження, а не спрощеного варіанту позовного провадження. При існуванні альтернативності розгляду певних вимог у наказному або спрощеному позовному провадженні нівелюється правова природа відповідних справ і судочинство насправді ускладнюється, а не спрощується [13; 14, с. 426-427]. Схожа думка висловлювалася також І.В. Удальцовою [182].

Як додатковий аргумент на користь зазначеного також варто нагадати, що ключовою ознакою наказного провадження є безспірність заявлених вимог. Водночас, спрощене позовне провадження, як різновид позовного провадження, передбачає вирішення спору про право. Тож, логічно виникає питання: чи можуть одні й ті самі вимоги підпадати під полярні характеристики? Очевидно, ні. Тому положення ЦПК України, які передбачають альтернативність у зверненні в порядку наказного чи спрощеного позовного провадження, є контраверсійними.

Водночас, в аспекті дихотомії «просто – складне», з позиції елементарності процедури, оперативності вирішення, фінансової доступності, темпоральної незатратності, які є ідентифікаторами реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві, наказне провадження є нескладною процедурою, що допускає вживання терміну «спрощений» як синоніму до слова «простий». Тому, ті визначення наказного провадження, які передбачають його характеристику як самостійного та спрощеного виду провадження [213, с. 14; 179], безвідносно до порівняння зі спрощеним позовним провадженням, є цілком прийнятними.

Простота процедури, безспірність вимог, що вирішуються в наказному провадженні, його безальтернативна документарна форма спонукали до дискусії, яка породила пропозиції винести справи наказного провадження за межі цивільної процесуальної форми, встановивши позасудовий порядок їх вирішення.

Наприклад, І.В. Андронов пропонує віддати їх на розгляд нотаріусам, визначивши конкретний перелік документів, на підставі яких нотаріусом може видаватися наказ про стягнення грошових коштів з боржника за кожною з передбачених законом вимог. Це, на думку вченого, дозволить розвантажити суди, прискорити захист порушеного права та додасть нотаріусам можливості заробляти своєю професією [3, с. 238].

Водночас, чимало дослідників вважають наказне провадження одним із ефективних інструментів судового захисту, який слід удосконалювати, а не виводити за межі процесуальної форми. Так, зокрема, вважає А. Шабалін, зазначаючи про особливу актуальність цього інституту в умовах воєнного стану, коли існують дійсно об'єктивні обмеження щодо реалізації права на юридичний захист [211].

Справді, здійснення правосуддя в умовах воєнного стану ускладнилося, але не перервалося і не припинилося. Практичного значення набули проблеми, пов'язані з місцезнаходженням боржника на окупованій території, надсиланням йому копії судового наказу, пропуску боржником строку

подання заяви про скасування судового наказу. У цьому аспекті варто звернути увагу на зміни, яких зазнало законодавство.

Так, у червні 2023 року було внесено зміни до ЦПК України та Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до яких пріоритетним засобом комунікації суду з учасниками судового процесу, інструментом забезпечення їх судовою інформацією [146] у широкому сенсі став електронний кабінет. Це стосується і надіслання боржникові копії судового наказу відповідно до ст. 169 ЦПК України, яка передбачає, що суд не пізніше наступного дня після видачі судового наказу надсилає його копію боржникові до його електронного кабінету, а в разі відсутності останнього – рекомендованим листом із повідомленням про вручення чи цінним листом з описом вкладеного [205].

Водночас, відповідно до ст. 12-1 згаданого Закону повідомлення про ухвалення відповідного судового рішення учасників справи, остання відома адреса місця проживання (перебування) чи місцезнаходження яких знаходиться на тимчасово окупованій території, і які не мають електронного кабінету, здійснюється шляхом розміщення інформації на офіційному веб-порталі судової влади України з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в ЄДРСР або шляхом розміщення тексту відповідного судового рішення на офіційному веб-порталі судової влади України з урахуванням вимог, визначених Законом України «Про доступ до судових рішень», у разі обмеження доступу до ЄДРСР [139].

Наведені норми за своїм змістом не лише спрямовані на забезпечення прав та інтересів учасників судового процесу в умовах воєнного стану, що водночас не виключає і слідування загальній тенденції розвитку концепту інформаційного суспільства та активного використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві. Вони також сприяють сталості процесуальної форми, яка, не змінюючи свій зміст і призначення,

пристосовується до нових умов і трансформується з урахуванням викликів часу, зберігаючи в своїй основі принцип процесуальної економії.

У зв'язку з наведеним неможливо погодитися з тими дослідниками, які намагаються «привнести» в наказне провадження інститути, які суперечать його правовій природі, зокрема, процесуальній економії, і є традиційними для позовного провадження.

Наприклад, У.Б. Воробель констатує відсутність у наказному провадженні можливості застосування інститутів закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду. Тому вважає необхідним закріпити в межах його правового регулювання інститут відкриття провадження, що дозволить, на її думку, забезпечити чіткість, послідовність і логічність здійснення процесуальних дій [32].

Своєю чергою О.М. Трач висловлює думку про необхідність розгляду заяви про скасування судового наказу в судовому засіданні, що надасть більше процесуальних можливостей як боржнику, так і стягувачу. Крім того, вона пропонує закріпити за стягувачем і боржником право на апеляційне оскарження судового наказу [178].

Як ми зазначали вище, погодитися з такими пропозиціями складно, оскільки передбачений порядок розгляду заяви боржника про скасування судового наказу, відсутність можливості його апеляційного оскарження спрямовано на спрощення судової процедури, тому є її характерними ознаками поряд з іншими. Тому ускладнення шляхом запровадження інститутів, притаманних позовному провадженню, нівелює суть і мету наказного провадження (спрощення, скорочення та здешевлення судової процедури у тих випадках, коли це можливо та виправдано [131]) та суперечитиме принципу процесуальної економії.

Аналіз питання про розгляд справ у порядку наказного провадження як спрощеної процедури вимагає звернути увагу на ще одну його характерну рису, яку також відносять до ознак спрощеності, - його документарність, яка складає основу письмового провадження.

Відразу слід зауважити, що письмове провадження не є категорією, однопорядковою з наказним, позовним і окремим провадженням. Це не різновид цивільного судочинства, а форма його здійснення, яка існує у цивільному судочинстві поряд і на противагу усній формі. Використання ж відносно різних по суті та змісту процесуальних явищ та інститутів єдиного терміну «провадження» вказує на множинність підходів до його розуміння і трактування. Такий широкий діапазон не сприяє одноманітності тлумачення положень ЦПК України та слугує основою тривалої дискусії серед представників науки цивільного процесу [14, с. 244-256; 176, с. 84-87].

Отже, як зауважує І.В. Андронов, цей термін вказує суто на процесуальну форму (усну чи письмову) вчинення судом і учасниками судового процесу процесуальних дій. Він же вказує на те, що наразі саме письмова форма судового процесу вважається спрощеною, а тому більш швидкою [2]. Втім, остання теза хоч і є зрозумілою, але видається дещо некоректною. Адже, якщо виходити з того, що спрощення є процесом примітивізації, усунення певних елементів якогось явища, то явище все одно не зникає по своїй суті. Якщо при спрощенні зникають тотожні риси явища, можна стверджувати про виникнення нового, іншого об'єкту, а не спрощеного [14, с. 426].

Відносно нашого питання не можливо спростити усну форму, яка передбачає процес особистого спілкування суду з учасниками судового процесу, людьми, перетворивши її у письмову, яка зводиться до роботи з документами. Тобто, письмова форма провадження є абсолютно автономною, відмінною від усної форми, а тому не може сама по собі характеризуватися з використанням такої ознаки як «спрощена». Однак її притаманність певним судовим процедурам може вказувати на їх спрощеність. Чому може, а не закономірно вказує? Тому, що сама по собі робота суду з документами ще не означає пришвидшення руху розгляду справи. Для цього потрібна обумовленість чіткими та короткими процесуальними строками. Лише у такому поєднанні можна говорити про ефективність письмового провадження в аспекті економії ресурсів і часу: проведення судового процесу без судових

засідань, без виклику учасників справи, без усного обговорення проблематики цивільного спору. Саме за таких умов є підстави до твердження, що письмове провадження оптимізує цивільне судочинство [16].

Слід відзначити, що у ЦПК України, на відміну від КАС України, немає норми, яка б регламентувала тлумачення поняття «письмове провадження». Положення про його існування у цивільному судочинстві «заховані» у зміст ст. 7 ЦПК України, яка закріплює гласність судового процесу. Відповідно до її ч. 13 розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо ЦПК України не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судові засідання не проводяться.

Зміст зазначеної норми вказує на існування такої тріади:

- 1) умови застосування письмової форми провадження – існування норми ЦПК України, яка дозволяє не повідомляти учасників справи;
- 2) суті письмової форми провадження – розгляд справи виключно за наявними у ній матеріалами;
- 3) характерної риси письмової форми провадження – відсутність судового засідання.

Відтак, у теоретичній площині письмове провадження у цивільному судочинстві можна визначити як форму здійснення цивільного судочинства, яка полягає у розгляді та вирішенні судом справи виключно за наявними у ній матеріалами, без проведення судового засідання, за умови, якщо положення ЦПК України не передбачають повідомлення учасників справи.

У практичній же площині варто поставити питання про уніфікацію положень процесуальних кодексів і запропонувати легальне визначення письмового провадження у ЦПК України, аналогічне тому, що закріплене у ст. 4 КАС України. При цьому слід пристати на позицію необхідності доповнення ЦПК України статтею [59], яка б визначала основні терміни, які вживаються у нормах кодексу. Наприклад, як це регламентовано у чинному КПК України.

Із наведеного вбачається, що письмове провадження, як інструмент оптимізації, характерний для тих процесуальних порядків, які тяжіють до простоти процедури та швидкості розгляду та вирішення справи. Тому письмова форма притаманна наказному провадженню (безумовно) та спрощеному позовному провадженню (за певних умов). На останньому зупинимося більш детально, оскільки саме цей вид провадження є спрощеною процедурою у широкому та вузькому розумінні цього явища як моделі процедури здійснення правосуддя, яка при ідеальному функціонуванні у порівнянні зі звичайною, також ідеально функціонуючою моделлю, дозволяє при меншому обсязі процесуальних дій, з меншими фінансовими витратами швидше досягти цілей судочинства [11].

Як зазначає К. Білоус щодо спрощеної процесуальної форми у цивільному судочинстві, «важливою ознакою останнього є високий ступінь адаптивності єдиної цивільної процесуальної форми до особливих умов, які органічно співвідносяться з правилами загального позовного провадження». В умовах запровадження спрощених форм здійснення правосуддя під впливом організаційної і темпоральної оптимізації процесу вирішення цивільно-правового конфлікту єдина процесуальна форма набуває нових ознак і властивостей, зберігаючи органічний зв'язок із загальним позовним провадженням, яке є основою цивільного судочинства [10].

Відзначимо, що спрощене позовне провадження як спрощена процедура є предметом уваги доволі значного кола вітчизняних науковців, які намагаються дати йому визначення [49], з'ясувати його правову природу та сутність [71], виокремити характерні ознаки [27], диференціювати справи, які розглядаються у такому порядку [180], з'ясувати проблемні питання практики застосування судами відповідних процесуальних норм [174] тощо.

Так, відповідно до запропонованого І.А. Боровською підходу, який доволі повно характеризує спрощене позовне провадження, воно є диференційованою процесуальною формою позовного провадження, яка призначена для вирішення певної категорії справ за спрощеною процедурою,

критерієм відмежування якої від загальної процесуальної форми слугує матеріально-правовий фактор: розмір позовних вимог (ціна позову), предмет позову (категорія справи), складність справи, пріоритетність її швидкого вирішення для сторін та процесуальний критерій – специфіка процесуальної форми. Останній характеризується: системою процесуальних умов для вирішення питання про розгляд судом справи в порядку спрощеного позовного провадження; відсутністю підготовчого судового засідання; можливістю розглядати справу за наявними у ній матеріалами без повідомлення сторін; дослідження доказів у справі без участі учасників судового розгляду; уникнення стадії судових дебатів у разі повідомлення учасників справи [17].

Попри таку прискіпливу увагу дослідників, не всі аспекти нормативної регламентації моделі спрощеного позовного провадження є вирішеними.

По-перше, варто звернути увагу на питання альтернативності спрощеного та загального позовного провадження, яке закладене у нормах гл. 10 розд. III ЦПК України.

Так, умови застосування розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження передбачені законом. Сторона також наділена правом висловити свою думку щодо розгляду справи у спрощеному позовному порядку.

Для того, щоб встановити необхідність розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження закон розмежовує відповідні критерії, серед яких є: ціна позову, категорія справи, складність справи, важливість першочергового вирішення справи у стислі строки.

З метою ефективного захисту порушених прав при розгляді цивільних справ зазначені критерії слугують визначенню порядку спрощеного позовного провадження та сприяють розкриттю змісту принципу процесуальної економії.

З урахуванням удосконалення процесу перетворення загального позовного провадження, внаслідок чого з'явилася можливість існування спрощеної процесуальної процедури в цивільному судочинстві, надає право

особі, яка звертається до суду, самостійно обрати процедуру розгляду заявлених вимог з огляду на відповідні критерії.

Порядок, в якому належить розглядати справу (спрощене або загальне позовне провадження), регламентовано ЦПК України. Водночас процесуальні норми не передбачають обов'язку особи клопотати про розгляд у порядку спрощеного провадження справи, яка відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України є малозначною. ЦПК України не передбачає підстав для відмови у відкритті провадження, повернення, залишення без розгляду чи залишення без руху заяви, якщо особа звертається не в передбаченому законом порядку розгляду малозначної справи. Відтак, доходимо висновку про обов'язковий характер спрощеного порядку у випадку наявності сукупності обставин. Спрощений порядок є альтернативою загальному позовному провадженню, вирішення питання про застосування якого відбувається відповідно до ч. 1 ст. 277 ЦПК України [53].

Закріплення в ЦПК України інституту спрощеного позовного провадження відповідає загальноєвропейським підходам, вираженим, зокрема у висновках Європейської комісії з ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕJ). Відповідно до сформульованої цим органом позиції, термінові провадження (*urgent procedures*) є процесуальними інструментами, які забезпечують доступність, своєчасність і якість правосуддя та спрямовані на покращення потреб осіб, які звертаються до суду. Наявність спрощених або примирних процедур створює суду сприятливі умови для більш ретельного та прискіпливого розгляду справ, що потребують ґрунтовного аналізу та судового розгляду [229].

Водночас, В. Бобрик заперечує проти запровадженого у законодавстві підходу, вказуючи, що переважною більшістю позивачі взагалі не замислюються над тим, в якому порядку буде розглядатися їх справа, та не звертаються до суду з клопотанням про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. На його переконання спрощене позовне провадження має застосовуватися на безальтернативній основі, якщо позов відповідає

встановленим ЦПК України критеріям справ. І навіть, якщо відповідач заперечуватиме проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, про що заявить відповідне клопотання, це не може слугувати приводом «перейти» до загального позовного провадження [14, с. 427-428].

Але ми не так категоричні у цьому питанні. Адже, як слушно вказує І.О. Ізарова, процедура розгляду спору, який може бути віднесено до дрібного або малозначного, повинна бути альтернативною відносно загальної процедури розгляду справ. Особа повинна мати право вибору найбільш ефективного для захисту своїх прав порядку: або спрощеного, який забезпечить їй ощадливість часу та матеріальних витрат, або загального, який дозволить їй використати весь наявний інструментарій для досягнення бажаного результату. При цьому спрощення порядку не повинно негативно позначатися на обсязі прав учасників судового процесу: звужувати або зменшувати його. Йдеться лише про право вибору ними процедури розгляду справи. Це право повинно законодавчо забезпечуватися, узгоджуватися з інтересами сторін і судом, який повинен пересвідчитися, що зроблений вибір не позначиться на правах та інтересах інших осіб, а ухвалене у справі рішення не зачіпатиме їх» [52].

По-друге, досі дискусійним є питання переліку справ, які розглядаються в порядку спрощеного провадження.

Так, ст. 19 ЦПК України визначено загалом перелік справ, які відносяться до юрисдикції загальних судів. Частиною 4 цієї статті унормовано категорії справ, для розгляду та вирішення яких призначено спрощене позовне провадження. А саме:

- малозначні справи;
- справи, що виникають з трудових відносин;
- справи про надання дозволу судом на тимчасовий виїзд за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;

- справи незначної складності та інші справи, для яких є пріоритетним швидке вирішення справи [205].

З цього слідує, що достатньо значний обсяг справ є таким, що потребує оперативного вирішення, а тому принцип процесуальної економії нерозривно пов'язаний із здійсненням цивільного судочинства у спрощених процедурах.

Першочергово до категорії справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, відносяться малозначні справи.

Після внесення у червні 2024 р. змін до ЦПК України [138] малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

3) справи про стягнення аліментів, збільшення та зменшення їх розміру, припинення стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [205].

Суттєве зниження законодавчо закріпленого розміру ціни позову як критерію віднесення справи до категорії малозначних обумовлено Рішенням КСУ № 10-р(П)/2023 від 22.11.2023 р. у справі щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах.

Орган конституційної юрисдикції зазначив, що при дослідженні легітимності мети запровадження категорії малозначних справ у ЦПК України, він першочергово бере до уваги, що віднесення справи до малозначних, внаслідок чого її розгляд здійснюється, як правило, в порядку

спрощеного позовного провадження є необхідною гарантією забезпечення однієї з конституційних засад судочинства – розумних строків розгляду справи... КСУ також ураховує, що специфіка вирішення малозначних спорів, зокрема, скорочені строки їх розгляду, зумовлює для особи, яка звертається за судовим захистом, зменшення судових витрат, що загалом сприяє доступу до правосуддя та полегшує реалізацію права, закріпленого у ст. 55 Основного Закону України... На думку КСУ, держава, закріплюючи на свій розсуд у процесуальному законодавстві такий критерій для визнання справи малозначною як розмір ціни позову, повинна дотримуватися конституційних засад і враховувати вимогу щодо легітимності мети запровадження таких юридичних засобів, а також притримуватися принципу домірності [156].

При наданні оцінки пункту 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, де розмір ціни позову перевищував сорок мінімальних заробітних плат та дорівнював восьми рокам отримання особою виплат у випадку, коли такі виплати дорівнюватимуть розміру прожиткового мінімуму, а також пункту 5, де ціна позову перевищувала сто мінімальних заробітних плат та дорівнювала двадцяти рокам отримання людиною виплат у розмірі прожиткового мінімуму, суд дійшов висновку про непомірний показник для формування поняття малозначної справи.

Не зайвим буде підкреслити важливість прийнятого рішення, внаслідок якого розмір ціни позову зменшений до такого рівня, за яким доступність звернення до суду у малозначних справах відповідає потребам суспільства.

Загалом же слід звернути увагу, що в питанні віднесення справ до малозначних, тобто таких, що підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, законодавець їх диференціював таким чином:

- справи, що є малозначними в силу прямої вказівки закону;
- кваліфіковані судом як малозначні з урахуванням їх незначної складності;
- не можуть бути кваліфіковані малозначними за жодних обставин [43].

Якщо з першою та другою категорією справ існує визначеність, обумовлена приписами ЦПК України, то визнання справ малозначними в силу їх незначної складності залежать від угляду судді, його дискреції. В цьому разі на допомогу суддям, вважаємо, повинна приходити найвища судова інстанція, формуючи сталий масив судової практики.

Так, наразі склалася певна позиція, відповідно до якої критеріями, які повинні враховувати суду, визначаючи справу як «незначної складності», є:

- наявність сталої судової практики щодо вирішення спірного питання;
- кількість фактів, які необхідно встановити, та їхній характер (складність предмета доказування);
- особливості суб'єктного складу справи, ймовірність його «ускладнення» та вступу інших осіб у судовий процес;
- обсяг вимог в межах однієї справи, наявність підстав для об'єднання чи роз'єднання позовних вимог, ймовірність їх зв'язку з іншими справами, які розглядаються в судах;
- просторова та часова «дистанція» між подіями і фактами, які підлягають встановленню та розгляду, та процесом здійснення правосуддя;
- обсяг і особливість доказової бази, зокрема наявність свідків, яких слід заслухати, необхідність забезпечення доказів;
- винятки, закріплені ч. 4 ст. 274 ЦПК України;
- інші обставини («модернізація» законодавства, міжнародні фактори тощо) [159].

Проте, на практиці виникає питання, суд якої інстанції має право кваліфікувати справу як малозначну в силу її незначної складності?

Так, на думку судді ВС Н. Сакари це повинен робити суд першої інстанції з огляду на зміст підпункту «г» п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України. Вона вважає, що цього недостатньо, оскільки така ситуація породжує відчуття невизначеності у сторін спору щодо їх права на оскарження судового рішення. Внаслідок цього може бути порушено такий елемент права на справедливий суд як доступ до суду (*Jovanović v. Serbia; Egić v. Croatia*). Аби уникнути

«непередбачуваності обмеження права на доступ до суду» малозначною справа повинна визнаватися судом першої інстанції на стадії відкриття провадження у справі. Ухвала про відкриття провадження повинна бути мотивованою [159].

Але у судовій практиці Касаційного цивільного суду ВС усталеним є висновок, що суд має право відносити справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду, а тому вона може бути кваліфікована такою, незалежно від того, визнавав її малозначною суд першої чи апеляційної інстанції [191; 192].

Проте, підхід до питання віднесення справи до категорії малозначної має бути однаковим у судах усіх інстанцій. Однакові критерії при зарахуванні справ до малозначних в усіх інстанційних стадіях нададуть змогу особам, які звертаються до суду, зрозуміти процедуру оскарження, яка не буде видаватися складною. Для цього слід унормувати відповідний процесуальний закон, а саме ч.6 ст. 19 ЦПК України та ч.1 ст. 369 ЦПК України, який визначає цю категорію при розгляді справ у суді першої, апеляційної інстанції з однаковим визначенням.

Отже, право суду щодо кваліфікації справи до категорії малозначним на будь-якій стадії розгляду справи є виправданим, водночас критерії визначення їх малозначними не повинні різнитися.

Серед справ, які слід розглядати у спрощеному порядку, виокремлюють також індивідуальні трудові спори, що деякими вченими визнається виправданим з огляду на потребу їх швидкого вирішення [43]. Проте, існує і протилежна позиція. Зокрема, О.О. Штефан слушно зазначає, що спори у сфері праці є складними соціально-правовими явищами, причинами виникнення яких є різноманітні конфліктні ситуації, які виникають у зв'язку з трудовою діяльністю [215].

Слід погодитись із думкою В.Ю. Мамницького та О.О. Суховецького, які стверджують про те, що розгляд загальними судами індивідуальних трудових

спорів у скорочені строки у спрощеному порядку є таким, що може завдати негативних наслідків [83].

Виходячи з власного професійного досвіду, вважаємо, що ця категорія справ характеризуються значною складністю, що вимагає при її розгляді застосування всього інструментарію загального позовного провадження (проведення підготовчого провадження, стадії судових дебатів, забезпечення можливості звернення із зустрічним позовом).

Звісно, в аспекті застосування принципу процесуальної економії віднесення трудових спорів до справ, що підлягають розгляду у спрощеному позовному провадженні, є позитивним з точки зору дотримання скорочених строків розгляду справи, передбачених КЗпП України. Водночас, вказані спори аж ніяк не можна назвати нескладними. Фактично позивач, зазвичай фізична особа, яка вважає, що її права порушені роботодавцем є слабшою стороною у справі. Доступ до отримання доказів самостійно для нього є ускладненим. Право на витребування доказів до початку першого судового засідання в порядку ч. 4 ст. 84 ЦПК України є вкрай необхідним для заявника.

Згадані нами дослідники В.Ю. Мамницький та О.О. Суховецький праві в тому, що коло питань, які слід вирішити під час підготовчого провадження, мало б позитивний вплив на повний, всебічний та об'єктивний розгляд трудового спору та як наслідок – на ефективність здійснення правосуддя.

При вирішенні трудових спорів, суди приймають до уваги ту обставину, що на власника або уповноваженого органу незаконно звільненого працівника покладається обов'язок довести правомірність його дій.

Оскільки, як зазначає С.О. Вечурко, у разі звільнення саме працівник є найбільш незахищеною стороною у трудовому спорі, відтак обставини та будь-які факти, що стали причиною звільнення, мають бути доведені у встановленому законом порядку [30].

Вважаємо, що з метою повного, всебічного та об'єктивного вирішення спору процесуальні інструменти загального порядку розгляду справи будуть корисними для розгляду трудових спорів. Наявність судових дебатів, де

сторони висловлюють свою остаточну точку зору по суті спору, участь у справі адвоката, можливість витребувати докази до початку першого судового засідання з огляду на те, що роботодавець наділений перевагами, оскільки у нього знаходяться первинні кадрові документи, зможуть належним чином довести усі фактичні обставини у справі та відповідні їм докази.

Звісно, розглянуті у цьому підрозділі проблеми не вичерпують себе. Але і ми не прагнули до повноти їх висвітлення з огляду на те, що вони заслужено становлять предмет окремих досліджень.

Наше завдання було продемонструвати, як принцип процесуальної економії, який дедалі глибше інтегрується у національне цивільне судочинство під впливом інтеграційних процесів, зумовлює спрощення його процедур і форм, спонукаючи до появи нових інститутів (спрощене позовне провадження, письмове провадження), які забезпечують раціональність і оперативність судового захисту, надаючи йому ефективності, якої прагне суспільство.

2.3. Реалізація принципу процесуальної економії при розгляді справ в порядку загального позовного провадження

Диференціація цивільного судочинства, яка призвела до появи спрощених процедур, створила додаткові підстави звернути увагу на першочергове значення загального позовного провадження, яке є класичною, традиційною та опорною конструкцією для вітчизняного цивільного процесу [61].

Як зазначає В.В. Комаров, позовне провадження є фундаментальним провадженням цивільного судочинства. Цей фундаментальний характер полягає в тому, що його модель є загальною, у ньому відбивається

морфологічна структура цивільного судочинства в цілому як форми захисту та процесуальної форми, оскільки воно характеризує родову ознаку цивільного судочинства як процедури з розгляду спорів у сфері приватних правовідносин [69, с. 39].

Правила загального позовного провадження є універсальними, тобто такими, що застосовуються для розгляду всіх цивільних справ у тій чи іншій модифікації [147].

Згідно з ст. 19 ЦПК України призначенням загального позовного провадження є розгляд справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні [205].

Наведена законодавча конструкція дозволяє припустити, що першочергово спори повинні вирішуватися у спрощеному позовному провадженні. І лише за умови складності справи, існування обставин, які унеможливають її розгляд у спрощеному позовному провадженні, судочинство здійснюється за правилами загального позовного провадження. Тож саме складність справ, які розглядаються в порядку загального позовного провадження, його всеосяжність, універсальність, фундаментальність обумовлюють і багатокомпонентний, складний характер цього виду позовного провадження, що виражається у множинності стадій, повноти реалізації всіх принципів справедливого судочинства, численності правових інститутів, які реалізуються в його межах. Однак, це зовсім не означає, що при розгляді справ в порядку загального позовного провадження не діє принцип процесуальної економії. Навіть навпаки, загальне позовне провадження пронизане проявами принципу процесуальної економії, про які ми частково вже згадували у попередніх підрозділах нашої роботи. Численні положення ЦПК України прямо закріплюють різні форми застосування принципу процесуальної економії.

Наприклад, як слушно зазначає С. Короед, принцип процесуальної економії проявляється в оцінці судом ефективності позовної вимоги в аспекті відповіді на питання, чи задоволення такої вимоги захистить інтерес позивача

та не призведе до потреби повторно звертатися до суду. Так само цей принцип забезпечує судовий процес від штучного подвоєння (мова йде про неможливість вирішення одного спору у декількох судових юрисдикціях), повторне становлення судом преюдиційних обставин [63].

Але все по порядку.

За захистом порушеного чи оспорюваного права, інтересу особа звертається до суду з позовом, який є необхідним інструментом реалізації права на судовий захист, шляхом подання позовної заяви.

Автори одного з коментарів до ЦПК України зауважують, що позовна заява є особливою процесуальною формою, в якій знаходить своє закріплення позов, підкреслюючи, що ці категорії співвідносяться як форма та зміст [206, с. 266].

Позовна заява є процесуальним документом, а тому повинна відповідати чітким процесуальним вимогам, містити елементи, які не зводяться лише до елементів позову [22].

Так, елементи позовної заяви та вимоги до неї передбачені у ст. 175 ЦПК України. До позовної заяви також додаються її копії разом із копіями всіх доданих до неї документів, у кількості відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб, як це встановлено ст. 177 ЦПК України. Суддя, встановивши, що позов подано без додержання вимог, викладених у ст.ст. 175, 177 ЦПК України, постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху протягом 5 днів з дня надходження до суду позовної заяви (ч. 1 ст. 185 ЦПК України).

Законодавчо закріплені елементи та вимоги до позовної заяви уособлюють собою інформацію, яка є необхідною для того, щоб судовий процес мав упорядкований, послідовний, передбачуваний, чіткий і зрозумілий характер. Тобто, вже від самого початку в загальному позовному провадженні закладаються основи його оптимізації.

Позовна заява може бути повернута позивачеві у випадку невиконання вимог, передбачених ухвалою про усунення недоліків, а також у інших випадках встановлених ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

Повернення позовної заяви або відмова у відкритті з підстав, визначених ст. 186 ЦПК України, безумовно свідчить про реалізацію принципу процесуальної економії, оскільки судовий процес позбавляється імпульсу до його подальшого розвитку.

Якщо перешкод немає, суддя відкриває провадження у справі, що слугує початком підготовчого провадження, яке проводиться у кожній справі, що розглядається в порядку загального позовного провадження.

Підготовче провадження є сучасною модифікацією стадії, яка у різних редакціях ЦПК України іменувалася як провадження у справі до судового розгляду чи підготовка справи до судового розгляду. Але, як зауважує Д.Д. Луспеник, основна мета цієї стадії не змінилася – це, зокрема, забезпечити правильне і своєчасне вирішення цивільної справи [79], та за можливості – вирішити її у першому судовому засіданні.

Ю.Ю. Цал-Цакало більш розлога і вказує, що мета підготовчого провадження полягає у з'ясуванні можливості врегулювати спір до його судового розгляду або забезпечити правильний, своєчасний і безперешкодний розгляд справи по суті. Правильність і своєчасність розгляду справи по суті є необхідними умовами ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення у розумний строк, а безперешкодний розгляд справи вимагає уникнути та не допустити ускладнення, здатні перешкодити правильному та своєчасному розгляду справи [203].

Якщо звернутися до праць М.М. Ясинка, який системно проаналізував завдання підготовчого провадження, очевидною є його спрямованість на раціоналізацію порядку розгляду справи [217].

Так, за результатами підготовчого судового засідання, суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду, закриття провадження у справі, закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті (ч. 2 ст. 200 ЦПК України). Також, у підготовчому судовому засіданні суд може ухвалити рішення у випадку визнання позову відповідачем.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду», якщо відповідач чи його представник (у разі відсутності в довіреності таких обмежень) визнає позов, суд може ухвалити виключно рішення про задоволення позову, а не про відмову в задоволенні чи часткове задоволення позову. За відсутності для цього законних підстав, суд повинен відмовити в прийнятті визнання відповідачем позову та продовжити розгляд справи. Визнання позову повинно бути безумовним. У випадку, коли у справі беруть участь декілька відповідачів, ухвалити рішення про задоволення позову на відповідних законних підставах можливо тільки, якщо всі відповідачі у справі визнають позов. Необхідно відрізнити визнання відповідачем позову від визнання ним обставин позову, що звільняє позивача лише від доведення цих обставин у справі [140].

З цього слідує, що у разі, якщо відповідач погодився з заявленими до нього матеріально-правовими вимогами позивача, суд може ухвалити рішення про повне задоволення позову у підготовчому засіданні. Важливо підкреслити, що вимоги мають бути визнані у повному обсязі, в якому вони були заявлені. Часткове визнання позову ніяким чином не тягне за собою ухвалення рішення на цій стадії цивільного процесу. Отже, під час проведення підготовчого судового засідання суд ретельно досліджує заявлені позивачем вимоги, а також перевіряє обсяг визнаних вимог відповідачем або відповідачами.

При ухваленні рішення у підготовчому судовому засіданні слід з'ясувати обґрунтованість заявлених вимог, оскільки позов, що суперечить вимогам чинного законодавства чи порушує права, свободи або інтереси з інших осіб, задоволений бути не може, наслідком чого є постановлення ухвали про відмову у задоволенні заяви про визнання позову.

Завдання підготовчого провадження, закріплені у ст. 189 ЦПК України, широкий спектр питань, які підлягають вирішенню на цій стадії, та повноважень суду, передбачених у ст. 197 ЦПК України дають підстави

погодитися з Ю.Ю. Цал-Цакало, яка зауважила, що чинна регламентація інституту підготовчого провадження спрямована на забезпечення якісного судового розгляду справи [203].

Наведене доводить обґрунтовану можливість застосування принципу процесуальної економії в процесі розгляду справи в порядку загального позовного провадження у підготовчому судовому засіданні з урахуванням зазначених особливостей.

Позитивним фактором у цьому разі є та обставина, що складні справи з невизначеною кількістю позивачів або відповідачів підлягають розгляду у стислі строки з мінімальними матеріальними та емоційними витратами, внаслідок чого досягається мета і завдання цивільного судочинства щодо об'єктивного, неупередженого, справедливого, своєчасного вирішення спору.

Після постановлення ухвали про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті відповідно до ч. 2 п.3 ст. 200 ЦПК України розгляд справи відбувається у судовому засіданні у дату та час, визначений судом, про що суд повідомляє учасників справи.

Учасники справи мають право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за умови наявності у суді технічної можливості, про що судом зазначається у відповідній ухвалі.

Стаття 212 ЦПК України закріплює порядок проведення судового засідання у режимі відеоконференції, крім випадків, коли явка цього учасника справи визнана судом обов'язковою.

Як визначає зазначена норма процесуального права, учасник справи подає для участі у судовому засіданні у режимі відеоконференції заяву до суду не пізніше ніж за п'ять до його початку. В той самий строк копія заяви надсилається іншим учасникам справи. Учасник справи, який подав таку заяву, несе ризики щодо технічної неможливості участі у відеоконференції.

При практичному проведенні онлайн засідань у сторін найчастіше виникають запитання про можливість проведення судових засідань у режимі відеоконференцій усіх наступних засідань суду, якщо розгляд справи буде

відкладено або оголошено перерву. Мотивуючи свої клопотання, учасники справи зазначають про неможливість прибуття до приміщення суду з причин оголошення повітряної тривоги або перебування на тимчасово окупованих територіях чи у місцях, де ведуться активні бойові дії під час війни.

З цього приводу висловився ВС у своїй постанові від 23.03.2023 р. у справі № 905/2371/21, зазначивши про те, що процесуальне законодавство не передбачає приписів, які б позбавляли можливості звернутися до суду з єдиним (одним) клопотанням з приводу участі в режимі відеоконференції у всіх судових засіданнях по справі або передбачали звернення виключно з окремим клопотанням (заявою) щодо кожного судового засідання [116].

Таким чином, в умовах повномасштабної війни затребуваність ідеї дистанційного правосуддя, особливо у справах загального позовного провадження, набуло крайньої необхідності. В свою чергу, режим відеоконференції у повній мірі відображає усі ознаки принципу процесуальної економії, серед яких доступність до правосуддя, економія часу, зусиль і коштів.

Розглядаючи онлайн засідання суду, як повноцінну альтернативу звичайного судового засідання, законодавець передбачив забезпечення стабільності у доступі до правосуддя, незважаючи на виклики, як то запобігання поширенню коронавірусної хвороби (Covid 19), воєнний стан, якими продиктовані відповідні процесуальні механізми щодо спрощення відправлення правосуддя.

Відтак, здійснення судочинства у режимі відеоконференцзв'язку є необхідним для нормального функціонування судових процедур, і водночас звичним інструментом задля своєчасного та об'єктивного розгляду справи.

Про доцільність застосування онлайн засідань висловила свою позицію ВП ВС у справі № 910/10006/19 (ухвала від 07.06.2022 р.), де зазначила, що з метою необхідності дотримання принципів рівності усіх учасників справи перед законом і судом, а також принципів гласності та відкритості судового процесу, забезпечення розумних строків розгляду справи та змагальності

сторін, з урахуванням умов та обстановки сьогодення, за яких має здійснюватися судочинство, сторони у справі наділені правом звернутися до суду з клопотанням про розгляд справи у режимі відеоконференцзв'язку, що дасть змогу дослідити та оцінити доводи кожного учасника судового процесу без порушення зазначених засад судочинства та водночас не наражати відвідувачів судового засідання на загрозу їхньому життю, здоров'ю та безпеці, що можуть виникнути в умовах воєнної агресії проти України [187].

Під час розгляду справ у порядку загального позовного провадження особливу вагу має інститут сповіщення учасників справи, який у науковій літературі характеризується як необхідна умова виконання завдань і досягнення цілей судочинства [200] з акцентом на раціональність використання часу [39].

Інститут повідомлення осіб, які беруть участь у справі, є вкрай важливим при вирішенні спорів з огляду на забезпечення прав сторони знати про розгляд справи у суді та можливість брати участь у судовому засіданні. У цьому випадку повідомлення суду, яке надсилається учаснику справи шляхом застосування електронних засобів або телефонограм є видом повідомлень, які мають ознаки процесуальної економії.

Частиною 6 ст. 128 ЦПК України визначено, що, якщо в учасника справи є офіційна електронна адреса, судова повістка разом з копіями відповідних документів, у випадках, встановлених кодексом, направляється на цю адресу. Якщо така адреса відсутня, судова повістка разом із розпискою направляється учаснику справи рекомендованим листом з повідомленням про вручення або через кур'єрів за адресою, вказаною стороною чи іншим учасником справи.

Якщо у адресата відсутні відомості щодо офіційної електронної адреси, судові повістки, адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку, а юридичним особам – відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки. (ч.1 ст. 130 ЦПК України).

Отже, на вказану у примірнику позову або відзиву на нього назву офіційної електронної адреси судом надсилаються судова повістка та усі інші

процесуальні документи. Офіційною електронною адресою слід вважати електронну адресу за умови її реєстрації в ЄСІТС.

Відповідно до п. 5.8 чинної редакції Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, офіційна електронна адреса – це сервіс електронного кабінету ЄСІТС, адреса електронної пошти, зазначена користувачем в електронному кабінеті ЄСІТС, або адреса електронної пошти, зазначена в одному з державних реєстрів [106].

У випадку відсутності електронної адреси учасника справи, процесуальні документи надсилаються поштою з рекомендованим повідомленням про вручення. Такий порядок повідомлення як надсилання повісток та інших документів електронною поштою є швидким та зручним для використання судом та усіма особами, які беруть участь у справі. Внаслідок невідкладного отримання цих документів як суд, так і усі сторони у справі мають змогу вчасно з ними ознайомитись, підготуватись до судового засідання та прибути на розгляд справи без зволікань та зайвих клопотань про відкладення розгляду справи з боку учасників спору.

Презюмується, що учасник, який надав суду свою електронну адресу, вказавши її у відповідному процесуальному документі (позовній заяві, клопотанні, скарзі), бажає (не заперечує), щоб суд використовував її як засіб необхідної комунікації та зв'язку з ним. Це, відповідно, створює для учасника справи обов'язок належним чином реагувати на повідомлення та сповіщення, які надходять на його електронну адресу.

Відтак, дії суду, який взаємодіє з учасником справи шляхом використання повідомлених ним засобів зв'язку, є правомірними та добросовісними. В такому разі необхідно оцінювати поведінку учасника справи, виходячи з «презумпції обізнаності», яка передбачає, що особа, якій судові повідомлення направляються на вказану нею адресу, в тому числі електронну, знає чи повинна знати про адресовану їй інформацію.

Реалізація особою свого конституційного права на судовий захист вимагає від неї також належного виконання своїх обов'язків. За правовою позицією, яку розвинув у своїх рішеннях ЄСПЛ, сторона, яка бере участь у судовому розгляді справи, повинна з розумним інтервалом часу самостійно цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов'язки. У справі «Пономарьов проти України» Європейський суд вказав, що сторони повинні самі вживати заходи, аби бути поінформованими про стан відомого їм судового провадження [152].

Заявник повинен демонструвати своє прагнення та готовність брати участь у справі на всіх її етапах, що мають безпосереднє відношення до нього, утримуватися від застосування засобів, спрямованих на затягування судового розгляду, а також максимально використовувати всі інструменти національного законодавства для прискорення процедури слухання (рішення ЄСПЛ у справі «Юніон Аліментарія Сандерс С. А. проти Іспанії» [226]).

Такий висновок відображений у постанові ВС (справа № 465/6147/18; від 20.01.2023 р.) [123].

У випадку термінової необхідності процесуальним законом встановлено можливість повідомлення учасників справи, в тому числі, засобами мобільного зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику.

Сторона, яка має намір отримувати повістки засобами мобільного зв'язку, зазначає про це у відповідній заяві, після чого судом надсилаються повістки на номер мобільного телефону сторони, яка про це заявила. Повідомленою у встановленому законом порядку буде вважатись особа, яка звернулась із відповідним клопотанням до суду.

Аналогічний підхід застосовано ВС у постанові у справі № 666/6309/13-ц від 26.10.2022 р. [127].

Значною мірою реалізації принципу процесуальної економії при розгляді справ у загальному позовному провадженні відзначається і процес доказування. На це, зокрема, також звертає увагу О.С. Снідевич [169].

Так, сторона у справі може бути звільнена від доказування на підставах, передбачених ст. 82 ЦПК України. Узагальнено ці підстави в теорії зводяться до наявності обставин, які є: (а) загальновідомими фактами; (б) преюдиційно встановленими фактами та (в) презюмованими законом фактами [98]. Окреме місце посідають обставини, які визнаються учасниками справи, за умови відсутності у суду обґрунтованих сумнівів у добровільності такого визнання (відсутності помилки, обману, будь-якого тиску чи зловмисної домовленості) та цілковитій достовірності (правдивості, переконливості [145]) самих обставин. У будь-якому разі звільнення від доказування по своїй суті скорочує судові процедури, що загалом прискорює розгляд справи.

Продемонструємо зазначене на прикладі застосування судом преюдиційних обставин (фактів), які у практиці ВС тлумачаться як факти, встановлені судовими рішеннями, які набрали законної сили та в іншій справі не підлягають доведенню [128]. Хоча зауважимо, що вітчизняна доктрина містить різні визначення преюдиції і преюдиційних фактів [84; 47].

Згідно з ст. 82 ЦПК України, обставини, встановлені судовим рішенням, яке набрало чинності у господарській, цивільній або адміністративній справі, не підлягають доказуванню при розгляді іншої справи за участю тих самих осіб або особи, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не передбачено законом.

Вказана законодавча конструкція дала дослідникам можливість сформулювати такі ознаки преюдиції:

1) преюдиційні обставини можуть бути встановлені рішенням суду іншої ланки судової системи, а не лише рішенням того самого суду або суду даної юрисдикції;

2) поняття судового рішення охоплює всі судові акти: як підсумкові (судове рішення, судовий наказ, постанову), так і проміжні та допоміжні акти (наприклад, ухвала суду);

3) судовий акт повинен набрати законної сили;

4) однаковий склад учасників обох справ або ж участь в обох справах особи, щодо якої встановлено ці обставини;

5) преюдиційного значення набувають тільки ті факти, питання про наявність або відсутність яких спричинило спір, і які відображені у резолютивній частині рішення;

6) у випадку скасування рішення, яким було встановлено преюдицію, з'являються підстави для перегляду за нововиявленими обставинами тих рішень, в яких було використано цю преюдицію;

7) законодавством може бути встановлено винятки щодо застосування правил про преюдицію [172].

Суддя ВС К. Пільков справедливо відзначає, що підхід до преюдиції як до правила, яке передбачає звільнення від доведення обставин, логічно узгоджується з концепцією преюдиції як такої, що застосовується у випадку, якщо на неї посилається відповідна сторона у справі. Преюдиція, як підстава звільнення від доказування у розуміння тягара подання доказів, є квазідоказом у тому сенсі, що, хоча до тексту судового рішення, яке є джерелом інформації про преюдиційний факт, не застосовуються всі критерії прийняття та оцінки доказів, встановлення преюдиційального факту дає стороні можливість виконати або звільнитися від обов'язку подання доказів. Відтак, застосування преюдиції зумовлюється ініціативою учасника, на якого покладається тягар доказування відповідної обставини [101].

Водночас спростування обставин, що встановлені преюдиційним рішенням, покладається на особу, яка не брала участь у справі, у якій такі обставини були встановлені. Презумпція судового рішення охоплює преюдицію судового рішення. Слід розмежовувати категорії справ, де можливість вирішити спір по суті ставиться в залежність від наявності рішення, ухваленого в порядку іншого судочинства.

Дотримання судом розмежування предметної компетенції призведе до уникнення протиріч у судовій діяльності, посприє правовій визначеності у

судових рішеннях, як наслідок, судом ухвалюється рішення за наявності ухваленого за правилами іншого судочинства рішення.

Так, у справах, що розглядаються у порядку загального позовного провадження щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, суд приймає до уваги преюдиційне рішення, що набрало законної сили про притягнення до адміністративної відповідальності винної особи, та усі встановлені обставини у цій справі щодо встановлення вини і настання ДТП.

У разі, якщо протиправність рішення дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень установлено рішенням суду в порядку адміністративного судочинства, вказане може бути підставою для задоволення позовних вимог про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Так, у цивільному судочинстві позовні вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктом публічно-правових відносин, можуть бути задоволені лише у випадку наявності рішення (постанови) адміністративного суду, яким підтверджено протиправність рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Сторона позивача, обґрунтовуючи позовні вимоги, наділена правом не наводити доказів на підтвердження заявлених вимог, у той час, коли протилежна сторона не має права спростувати відповідні факти іншими засобами.

Відповідач у справі може заперечувати преюдиційність фактів, і, якщо суд дійде висновку про дисонанс установлених обставин чи колізійність висновків прийнятого рішення, розгляд справи відбувається у загальному порядку.

Поряд із преюдицією, як результат впливу принципу процесуальної економії, у процесі доказування важливе значення мають доказові презумпції та фікції, які попри відсутність усталеного тлумачення їх змісту окремими науковцями розглядаються як спеціальні засоби юридичної техніки, спільна

правова природа яких полягає в тому, що за своєю суттю вони є припущеннями зі значною або певною ймовірністю існування, які юридично умовно приймаються за істину [6].

Як зазначає В.М. Кампо, презумпцію у праві визначено як закріплені в нормах права припущення про існування певного факту, реальність якого не потребує доказів і вважається істинною доти, доки не буде доведено протилежне [97].

Відносно цивільного судочинства слід погодитися з Д. Луспеником, на думку якого правильним є таке трактування науковцями презумпції, при якому вона характеризується у нерозривному зв'язку її дуальності: з однієї сторони, це процесуальне правило, яке передбачає специфіку розподілу обов'язків по доказуванню, з іншої – можливе, ймовірне знання про існування якогось факту, події, дії чи стану [77].

Визначаючи презумпцію у доказуванні, законодавець припускає ймовірність існування тієї чи іншої обставини у більшій або меншій мірі. При конструюванні ж фікцій вихідним положенням слугує припущення, що обставина, якої насправді немає, визначається існуючою (або навпаки). Тобто, фікція відрізняється від презумпції відсутністю ймовірності факту, який стверджується [204, с. 198].

Щодо фікцій, згаданих вище нами Д. Луспеник зауважує, що вони є заходами, які забезпечують процесуальну економію юридичних засобів і зусиль суддів та учасників процесу у здійсненні правосуддя. Їх мета – змусити недобросовісних учасників процесуальних відносин вчинити певні дії або відмовитися від їх вчинення. Наприклад, зробити не вигідною для сторони неявку в судове засідання, яке розглядається нею як інструмент затягування процесу чи фальсифікація доказів тощо [77].

І.А. Боровська розповсюдила зазначену конструкцію також на презумпції, зазначивши, що, зважаючи на їх зміст та ознаки, а також аспекти застосування, вони характеризуються як спеціальні юридичні інструменти процесуальної економії. Науковиця аргументувала, що доказові презумпції і

фікції виступають спеціальними юридичними конструкціями (засобами юридичної техніки), які оптимізують цивільний процес, та за допомогою яких реалізується принцип процесуальної економії. Презумпція доказування у цивільному судочинстві як процесуальна категорія, що дозволяє перерозподіляти тягар доказування між учасниками справи, покладаючи обов'язок по доказуванню на котрогось із них, зумовлює економію їхніх витрат і сил. Водночас, фікція доказування, яка налічує ряд ознак, серед яких неспростовність, ілюзорність юридичного факту, що лежить в її основі, застосовується при здійсненні судочинства для економії часу, запобігаючи зволіканням і затягуванню судового розгляду [18].

Для прикладу, презумпція рівності часток майна при його розподілі подружжя, що передбачає ст. 63 Сімейного кодексу України або презумпція правомірності правочину, яка визначена у ст. 204 Цивільного кодексу України закріплені у згаданих законах, що відповідно спрощує процес доказування обставин та відповідних їм правовідносин у певній категорії справ. В той час, як фікція доказування є конкретним, встановленим судом припущенням, який може виникнути за певних умов, визначених процесуальним законом.

Порядок вручення судових повісток, який закріплений у відповідних процесуальних нормах, а саме у ст. ст. 130, 131 ЦПК України, на випадок не виявлення особи за місцем проживання чи неповідомлення особою про зміну її місця проживання встановлює юридичний факт належного повідомлення цієї особи про час та місце розгляду, що, в свою чергу, є підставою для розгляду справи за наявними матеріалами справи та без її участі. За своїм змістом цей юридичний факт науковці називають фікцією доказування.

Наведений приклад є не єдиним. Найбільше юридичних фікцій цивільного процесуального права зосереджено саме в процесуально-правових інститутах судових викликів та повідомлень та процесуальних строків [208, с. 12].

Принцип процесуальної економії реалізований також у нормах ЦПК України, які передбачають передачу справи на розгляд до іншого суду, зокрема, у разі скасування рішення через порушення правил юрисдикції.

Звертаючись до суду з позовом, позивач формує заявлені вимоги з дотриманням правил підсудності, предметної юрисдикційності. Водночас, суд, отримавши матеріали позову, до початку відкриття провадження у справі здійснює їх перевірку щодо дотримання заявником правил підсудності, предметної юрисдикції, інстанційності. Як правило, судами вірно застосовуються норми процесуального права, спори розглядаються в межах встановленої законом підсудності.

В ухвалі про відкриття провадження у справі суд зазначає про підсудність спору цьому суду. Інші учасники, які беруть участь у справі, можуть оскаржити ухвалу про відкриття провадження у справі у частині порушення правил підсудності.

Стаття 31 ЦПК України передбачає передачу справи від одного суду до іншого у разі, якщо справа належить до територіальної юрисдикції іншого суду. У цій процесуальній нормі законодавець значно спростив механізм звернення до суду заявника, оскільки оминув процедуру її повернення, з необхідністю в подальшому повторного звернення до належного суду.

Так, після виявлення порушення правил підсудності у заяві, суд самостійно передає справу до належного суду, визначаючи у своєму рішенні у чому полягали порушення, а також той суд, якому належить розглянути справу.

Наведені нами приклади процесуальних норм та інститутів, притаманних загальному позовному провадженню, які демонструють дію та вплив принципу процесуальної економії, не вичерпують себе. Проте, навіть їх короткий огляд засвідчує, що під час розгляду спорів у порядку загального позовного провадження судом застосовуються процесуальні норми, які пронизані ознаками принципу процесуальної економії, а застосування цього

принципу у визначених законом випадках є мірилом розвитку цивільного процесуального права в Україні.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПРИ ПЕРЕГЛЯДІ СУДОВИХ РІШЕНЬ

3.1. Реалізація принципу процесуальної економії в порядку апеляційного провадження

Право кожного на справедливий суд закріплено у ст. 6 ЄКПЛ, широкий спектр елементів якої знаходить своє змістовне тлумачення у рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, відповідно до усталеної правової позиції ЄСПЛ, якщо національна правова система передбачає процедуру апеляції, держава має гарантувати, що особи, які підпадають під її юрисдикцію, мають право в апеляційних судах на гарантії, передбачені Конвенцією (Рішення ЄСПЛ у справі «Скорик проти України») [225].

Так, у ст. 129 Конституції України гарантовано право особи на апеляційний перегляд судового рішення, а також на касаційне його оскарження у випадках, передбачених законом.

Справедливість як одне із завдань цивільного судочинства досягається шляхом дотримання права учасників справи або осіб, чії права порушено, на оскарження судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку.

У науковій літературі проблематика апеляційного провадження у цивільному судочинстві є доволі розробленою. Його сутність переважною більшістю розглядається як юридична гарантія учасникам процесу можливості перегляду судових актів суду першої інстанції, що не набрали законної сили, з метою можливих помилок суду [171]. А право особи на апеляцію обумовлюють наявність ряду передумов об'єктивного, суб'єктивного та формального характеру [209, с. 12-13].

Об'єктивною передумовою є наявність рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили, і яке на думку певної особи не відповідає критеріям законності та обґрунтованості.

Суб'єктивною передумовою вважають законодавчо окреслене коло суб'єктів, яким належить право апеляційного оскарження.

До формальних передумов відносять: дотримання форми та змісту апеляційної скарги; направлення іншим сторонам, які беруть участь у справі, копії апеляційної скарги і доданих до неї документів; сплату судового збору; оформлення повноважень представника у випадку подачі апеляційної скарги від імені особи, яка бере участь у справі [38; 35, с.10; 209, с. 12-13; 171].

Предмет і логіка нашого дослідження вимагає звернути увагу спершу на деякі формальні передумови, в подальшому розглядаючи їх у нерозривній єдності та взаємозв'язку.

Так, ст. 355 ЦПК України регламентує порядок подання апеляційної скарги, передбачаючи подання такої скарги безпосередньо до апеляційного суду.

Згідно з підпунктом 15.5 п. 15 ч. 1 розд. XIII «Перехідні положення» ЦПК України до дня початку функціонування ЄСІТС учасники справи подають апеляційні та касаційні скарги до або через відповідні суди, а матеріали справи витребовуються та надсилаються судами за правилами, які діяли до набрання чинності ЦПК України в редакції 2016 року.

Із початком запровадження функціонування ЄСІТС апеляційні скарги подаються безпосередньо до апеляційного суду з подальшим витребуванням та надсиланням справ відповідними судами.

За змістом статті ЦПК України новий порядок оскарження для учасників справи видається полегшеним порівняно з раніше встановленим порядком оскарження рішення, шляхом подання апеляційної скарги до апеляційного суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення.

Водночас, такі законодавчі зміни не сприяли реалізації принципу процесуальної економії.

Так, питання про відкриття апеляційного провадження у справі вирішується не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги або заяви про усунення недоліків, поданою у порядку, передбаченому ст. 357 ЦПК

України. Оскільки до апеляційного суду надходить апеляційна скарга у відповідній кількості та доданими до неї додатками без матеріалів справи, тому вирішити питання про відкриття провадження у справі у п'ятиденний строк не виявляється реальним. Після отримання апеляційної скарги суд апеляційної інстанції витребує справу шляхом надсилання запиту або ухвали. І лише після отримання матеріалів справи, апеляційний суд вправі вирішувати питання про відкриття апеляційного провадження чи усунення недоліків за поданою апеляційною скаргою. Зазвичай, на запит справа надходить не так швидко, як це передбачалося.

Строки розгляду апеляційних скарг із часу введення вказаних процесуальних змін не можна вважати дотриманими. Такий стан речей є неприпустимо обтяжливий як для учасників справи, так і для суду.

Функціонування ЄСІТС безумовно є значним прогресивним поступом для розвитку цивільного судочинства. Проте, існування цивільної справи в електронному виді, а також паперовий її аналог утруднює виконання процесуальної норми щодо подання апеляційної скарги безпосередньо до апеляційного суду. Відтак, введення у дію таких змін до ЦПК України є дещо передчасним.

Можливість оскарження постановленого судового рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку для осіб, які беруть участь у справі, є тією ланкою у системі цивільного судочинства, за допомогою якої здійснюється перевірка правильності оскаржуваного рішення, виявлення та виправлення судових помилок, забезпечується єдність судової практики.

Стаття 352 ЦПК України наділяє правом повного або часткового апеляційного оскарження рішень суду першої інстанції учасників справи, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та інтереси та (або) обов'язки. Ухвали суду першої інстанції можуть бути оскаржені до апеляційної інстанції окремо від рішення суду у випадках установлених ст. 353 ЦПК України.

В. Городовенко звертає увагу на те, що розуміння права на апеляційний перегляд справи кореспондує змісту інших положень Основного Закону України у питанні гарантій права особи на судовий захист, які, з однієї сторони, закріплюють право кожного на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також поширення судової юрисдикції на будь-який юридичний спір і кримінальне обвинувачення, а з іншої – закріплюють розумність строків розгляду справи судом у переліку основних засад судочинства. Враховуючи це, оскарження судового рішення, яке відзначається, так званим, «проміжним» характером, може призвести до затягування судового розгляду та його непрогнозованості, що суперечитиме цінностям, які охоплює концепція права на справедливий суд [33].

Отже, в апеляційному порядку не допускається перегляд процедурних рішень суду першої інстанції окремо від рішення суду за виключенням переліку зазначеному у ст. 353 ЦПК України. Лише при оскарженні остаточного судового рішення, прийнятого судом першої інстанції по суті, скаржник, не погодившись із проміжним рішенням, включає свої доводи на це рішення в апеляційну скаргу. Такий процесуальний порядок прискорює розгляд справи, унеможлиблює зловживання процесуальними правами особами, які беруть участь у справі.

Названі норми процесуального права вказують на реалізацію принципу процесуальної економії при перегляді справ в апеляційному провадженні.

Окрему увагу слід звернути на те, що деякі категорії справ на стадії апеляційного перегляду судового рішення розглядаються без повідомлення учасників справи.

Так, справи, де ціна позову менше тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, за тим винятком, що не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без виклику сторін (ч. 1 ст. 369 ЦПК України).

Важливо зазначити, що справи, де предметом спору є немайна вимога, не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження.

Як визначено ч. 13 ст. 7 ЦПК України, розгляд справи здійснюється в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, якщо ЦПК України не передбачено повідомлення учасників справи. У такому випадку судові засідання не проводяться.

Ціна позову може бути визначена тільки у позовах майнового характеру, тобто, де заявлені майнові вимоги, про що вказано у частині першій ст. 176 ЦПК України. Ціна позову не визначається у вимогах немайнового характеру.

З цього слідує, що при апеляційному перегляді можуть бути розглянуті справи у письмовому провадженні без виклику сторін за апеляційними скаргами на рішення суду першої інстанції, де були вирішені позовні вимоги майнового характеру за ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження. За наявності у позові декількох позовних вимог майнового та немайнового характеру такі справи підлягають розгляду в апеляційній інстанції з викликом сторін у судові засідання.

Аналогічного правового висновку дійшов ВС у постанові від 21.07.2021 р. у справі № 761/47244/19 [124].

Судочинство у суді апеляційної інстанції забезпечує право сторін на спеціальний спосіб критики прийнятого рішення з можливістю виправлення судових помилок, у зв'язку з чим відстоювання позиції учасника справи у спосіб, встановлений законом, втілюється у дійсний правовий захист.

Досліджуючи процедуру розгляду справ в апеляційному порядку, можна дійти висновку про те, що він спрямований на швидкий перегляд оскаржуваного рішення без зайвих процедур, а тому є підстави вважати про реалізацію принципу процесуальної економії під час розгляду спорів в апеляційній інстанції.

3.1.1. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії відкриття апеляційного провадження

При зверненні до суду апеляційної інстанції за захистом порушеного права, особа, яка вважає, що її права порушено, складає апеляційну скаргу відповідно до вимог ЦПК України. Форма і зміст процесуального документу визначена ст. 356 ЦПК України, згідно з якою документ подається у письмовій формі та у ньому має бути зазначено уся обов'язкова інформація передбачена цією нормою.

До апеляційної скарги також додаються довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо апеляційна скарга подана представником і ці документи раніше не подавалися, копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості учасників справи, документи про сплату судового збору, докази про дату отримання оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції (за наявності).

До апеляційної скарги, яка не відповідає вимогам ст. 356 ЦПК України, застосовуються положення ст. 185 ЦПК України, а саме - апеляційна скарга залишається без руху з наданням стороні, яка оскаржує рішення, строку для усунення недоліків. Якщо апеляційна скарга подана після встановлених строків для оскарження (тридцятиденного для рішення і п'ятнадцятиденного для ухвали), і особа, яка її подала, не порушує питання про його поновлення, така заява також залишається без руху з наданням можливості подати до суду апеляційної інстанції клопотання про поновлення строку.

Цивільне процесуальне законодавство передбачає низку норм щодо відмови у відкритті апеляційного провадження, повернення апеляційної скарги за відповідних підстав, які за своїм змістом безумовно свідчать про реалізацію принципу процесуальної економії на цій стадії судочинства.

Так, наприклад, у разі невиконання вимог щодо процесуальної форми та змісту апеляційної скарги, а також у разі неусунення недоліків, визначених ухвалою суду, вона підлягає поверненню особі, яка її подала відповідно до

ст. 185 ЦПК України. Апеляційний суд наділений повноваженнями щодо повернення апеляційної скарги особі, яка її подала, якщо вона подана особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписана або підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не визначено (ч. 5 ст. 357 ЦПК України).

У цій процесуальній нормі застосування принципу процесуальної економії має яскравий вираз, оскільки питання про повернення апеляційної скарги вирішується судом одразу, без надання можливості усунути недоліки у відповідний строк.

Правомірність повернення без розгляду апеляційної скарги, яка не підписана особою, яка її подає, або не зазначено її прізвища чи посадового становища досліджувалась Касаційним господарським судом ВС (справа № 925/1137/18), внаслідок чого суд дійшов висновку що, якщо процесуальний документ буде подано без проставлення підпису, прізвища, ініціалів, посадового становища особи, яка її подала, така заява підлягає поверненню без розгляду, в тому числі, навіть апеляційна скарга (аналогічно й позовна заява і касаційна скарга), навіть в разі відсутності підпису в силу технічної помилки [117].

Проте, слід виявляти уважність та пильність при з'ясуванні наявності підпису на електронному примірнику апеляційної скарги. Так, при надходженні до апеляційного суду апеляційної скарги в електронному вигляді, такий документ підписується електронним цифровим підписом. Для того, щоб переконатися про належне оформлення цього документа щодо проставлення електронного цифрового підпису особою, яка його подає, суд апеляційної інстанції має пересвідчитися про достовірність електронного підпису через відкритий електронний доступ відповідної перевірки.

Отже, при вирішенні питання про відкриття апеляційного провадження за поданими електронними апеляційними скаргами, суд бере до уваги те, що аналог апеляційної скарги у паперовому вигляді є його роздрукована копія у якому немає письмового підпису заявника.

Тобто, сторони у справі та суд значно швидше вирішують процесуальні процедури на стадії відкриття апеляційного провадження та цьому слугують можливість стороні подати апеляційну скаргу через електронний суд з проставленням електронного цифрового підпису, в свою чергу суд переконавшись у достовірності електронного підпису одразу вирішує питання про відкриття апеляційного провадження за наявності підстав, або повертає апеляційну скаргу без розгляду.

У справі Лойєр Партнерз а.с. проти Словаччини (Lawyer Partners, a.s., v. Slovakia) ЄСПЛ зазначив, що через брак обладнання у суді, де розглядалася відповідна справа, відмова у прийнятті позовних заяв у електронній формі порушує право на доступ до суду, тому вважається неправомірною. Із зазначеного слідує, що як паперова, так і електронна заява, подана до суду, підлягає розгляду судом з метою дотримання права особи на доступ до суду та за умови дотримання заявником процесуального закону щодо її процесуальної форми [223].

Пунктом п'ятим ч. 5 ст. 357 ЦПК України встановлено, що апеляційна скарга не приймається до розгляду та повертається також у разі, якщо скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.

Оскільки законом визначено вичерпний перелік ухвал, які підлягають оскарженню, тому подані апеляційні скарги на ухвали, які окремо від рішення не оскаржуються, підлягають поверненню особі, яка її подала. Однак, свою незгоду з постановленою ухвалою сторона може висловити разом із оскарженням остаточного рішення по суті.

Така вимога закону є виправданою з огляду на те, що оскарження проміжних процесуальних ухвал суду не сприяє швидкому вирішенню спору, а навпаки, має зворотній ефект.

Неодноразово ВС досліджував правомірність повернення апеляційним судом ухвал, які не підлягають оскарженню. Так, у постанові від 29.05.2019 р. у справі № 219/10010/17 ВП ВС дійшла висновку про легітимність мети відтермінування реалізації права на апеляційне оскарження з питань, які не

перешкоджають подальшому розгляду справи, до часу оскарження остаточного рішення по суті спору. Розумне обмеження щодо вказаного права має за мету гарантувати розгляд справи упродовж розумного строку, унеможливити зловживання процесуальними правами, наслідком чого можуть бути невинуватені зволікання під час розгляду справи [112].

Суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційна скарга подана особою після спливу одного року з дати складення повного тексту судового рішення, незалежно від поважності причин пропуску строку на апеляційне оскарження. Винятки з цього правила становлять два випадки: - подання апеляційної скарги особою, яка не була повідомлена про розгляд справи або не була залучена до участі в ній, якщо судові рішення зачіпає її права, інтереси та (або) обов'язки; - строк на апеляційне оскарження було пропущено через дію обставин непереборної сили (ч. 4 ст. 358 ЦПК України).

Особи, які не були повідомлені про час та місце розгляду справи або суд вирішив про її права, свободи та інтереси та (або) обов'язки чи після пропуску строку на апеляційне оскарження внаслідок виникнення непереборної сили можуть оскаржити судові рішення, яке порушує їх права та інтереси.

Нерідко зустрічаються випадки, коли ухвалене судом рішення сторони у справі оскаржують після спливу річного строку або за сплином часу, який значно перебільшує річний строк. У такому разі рішення у справі, яке набрало законної сили, може бути предметом перегляду судом апеляційної інстанції за певних умов.

Варто зазначити, що згадана норма процесуального права перешкоджає зловживанню процесуальними правами учасниками справи, які були обізнані про час та місце розгляду справи, а також про зміст ухваленого судом рішення, проте, не бажають його виконувати і в такий спосіб, а саме шляхом його оскарження, намагаються відтермінувати його виконання або взагалі уникнути цього.

За вказаних обставин, суд апеляційної інстанції вирішує питання про відмову у відкритті апеляційного провадження не пізніше п'яти днів з дня надходження апеляційної скарги. Таким чином, на стадії відкриття апеляційного провадження суд апеляційної інстанції наділений повноваженнями, які сприяють реалізації принципу процесуальної економії.

Правом на відкликання апеляційної скарги наділений апелянт до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження (ч. 3 ст. 364 ЦПК України).

Застосування судом даної процесуальної норми не викликає особливих труднощів внаслідок чого, після отримання заяви апелянта про відкликання апеляційної скарги, вона не приймається до розгляду і повертається судом у відповідності до п.2 ч. 5 ст. 357 ЦПК України.

Для прикладу можна навести ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 27.09.2018 р. у справі № 623/1160/17, згідно з якою апеляційним судом одноособово вирішено питання про задоволення клопотання про відкликання апеляційної скарги, апеляційну скаргу повернуто скаржнику [185].

У касаційному порядку може бути оскаржена ухвала про повернення апеляційної скарги, а також про відмову у відкритті апеляційного провадження (ч. 7 ст. 357 ЦПК України, п. 3 ч.1 ст. 389 ЦПК України).

Дійшовши висновку про відкриття апеляційного провадження, суд апеляційної інстанції визначає строк для подання учасниками справи відзиву з одночасним витребуванням матеріалів справи. Також в ухвалі про відкриття апеляційного провадження указуються заявлені в апеляційній скарзі клопотання та пропонується протягом встановленого строку сторонам подати свої заперечення проти заявлених клопотань та заяв.

На стадії відкриття апеляційного провадження суд з'ясовує думку учасників процесу щодо заявлених клопотань, як наслідок, суд та сторони будуть ознайомлені із позицією сторін щодо доводів апеляційної скарги,

заявлених клопотань, що у свою чергу спрощує апеляційний розгляд та робить його відкритим, зрозумілим і простим.

3.1.2. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії апеляційного розгляду справи

Під час апеляційного розгляду справи перегляд рішень суду першої інстанції відбувається у скороченому порядку, а саме через призму та в рамках доводів апеляційної скарги та з певними особливостями притаманними апеляційній інстанції, що, в свою чергу, характеризує апеляційний перегляд як такий, у якому реалізується принцип процесуальної економії.

У апеляційному суді розгляд справи проводиться у межах доводів та вимог апеляційної скарги за наявними в ній і додатково поданими доказами. Оскарження учасником справи рішення у частині, з якою він не погоджується, не тягне за собою перегляд рішення у повному обсязі, а лише у зазначеній частині. Цей порядок дозволяє пришвидшити проведення апеляційного розгляду. Одночасно суд вправі вийти за межі доводів апеляційної скарги виключно задля дотримання вимог законності та обґрунтованості оскаржуваного рішення.

Розглядаючи питання про прийняття нових доказів, які не були подані до суду першої інстанції, судом з'ясовуються причини поважності їх неподання, а також сторона має надати докази неможливості подання їх до суду першої інстанції (ч. 3 ст. 367 ЦПК України). Ця норма процесуального закону спрямована на уникнення зловживань процесуальними правами щодо затягування розгляду справи та інших зловживань з боку особи, яка подає докази.

Д.Д. Луспеник, досліджуючи питання подання у суді апеляційної інстанції нових доказів, вказав на існування у світі двох моделей апеляції: повної та неповної. Критеріїв для їх розмежування декілька, серед них –

можливість подання до суду апеляційної інстанції нових доказів і наявність у апеляційного суду повноважень за результатами розгляду апеляційної скарги повернути справу на повторний розгляд до суду першої інстанції. Модель повної апеляції передбачає право суду прийняти нові докази на стадії апеляційного перегляду справи та не наділяє апеляційний суд повноваженням повернути справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Натомість, модель неповної апеляції, навпаки, унеможлиблює прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції, а суд апеляційної інстанції уповноважений відправити справу на новий розгляд суду першої інстанції. Більш раціональною та ефективною прийнято вважати модель неповної апеляції, яка сутнісно відображає природу інституту перегляду судового рішення, в основі якого лежить прагнення виявити та виправити допущені судом першої інстанції помилки. За такого підходу підтримується повага до судових рішень, ухвалених нижчими інстанціями. Проаналізувавши процесуальне законодавство України, можна стверджувати про своєрідну модель апеляції, яку доцільно охарактеризувати як змішану, оскільки, з одного боку, існує загальна заборона з певними винятками щодо прийняття нових доказів судом апеляційної інстанції, що є характерним для неповної апеляції, а з іншого боку, апеляційний суд не вправі, за загальним правилом, направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції, що характерно для моделі повної апеляції. На думку відомого процесуаліста, обмеження, застосовані до повноважень апеляційного суду в частині передачі справи на новий розгляд до суду першої інстанції законодавцем свідомо та обґрунтовані прагненням скоротити загальні строки тривалості судового провадження [75].

Зауважимо, що у різний час повноваження суду щодо скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд у ЦПК України були врегульовані по-різному, а їх реалізація вважалася певною проблемою в аспекті зловживання апеляційними судами [66; 20].

Наразі, по своїй суті передача справи на новий розгляд до суду першої інстанції за встановленою підсудністю у порядку ст. 378 ЦПК України за

певних на те підстав ніяким чином не може розглядатися як затягування розгляду чи зайвому продовженню строків розгляду справи.

Як відомо, положеннями ст. 378 ЦПК України передбачено, що судові рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності). При цьому, якщо учасник справи, який оскаржує рішення з підстав порушення правил територіальної підсудності не подавав у районному суді клопотання про передачу справи за належною підсудністю без поважних причин, справа не може бути надіслана до іншого суду для нового розгляду.

Отже, для того, щоб усунути порушення суду першої інстанції щодо недотримання правил територіальної підсудності з подальшим скасуванням рішення та направленням справи на новий розгляд, апеляційний суд перевіряє наявність усіх необхідних умов як то: подання відповідного клопотання стороною, яка оскаржує рішення, а також дійсне порушення правил територіальної підсудності.

Винятковою підставою для направлення справи на новий розгляд при перегляді оскаржуваного рішення є порушення правил територіальної підсудності, що порівняно з минулим цивільним процесуальним законодавством є прогресивним кроком спрямованим на економію процесу. За усіх інших наявних підстав для скасування рішення, апеляційний розгляд завершується постановленням рішення.

За результатами розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції наділений відповідними повноваженнями, передбаченими ст. 374 ЦПК України.

Важливо зазначити, що перевірка рішення суду першої інстанції щодо дотримання норм матеріального та процесуального права є належною функцією суду апеляційної інстанції, яка направлена на здійснення справедливого цивільного судочинства та захист прав та інтересів осіб, що звертаються до суду.

Підстави для застосування повноважень апеляційного суду передбачені нормами ст. ст. 375-379 ЦПК України.

При застосуванні повноважень суду, передбачених ст. 375 ЦПК України щодо залишення апеляційної скарги без задоволення, а оскаржуваного рішення без змін, суд апеляційної інстанції у встановленому порядку перевіряє правильність постановленого рішення з урахуванням усіх доводів та змісту апеляційної скарги. У такому разі процедура апеляційного розгляду буде швидкою і рішення суду першої інстанції набирає чинності з моменту постановлення відповідної постанови. З точки зору реалізації принципу процесуальної економії дані повноваження апеляційного суду є такими, що спрямовані на економію засобів. Водночас, за виняткових обставин зазначені повноваження можуть бути застосовані і у випадку, якщо для підтвердження правильності рішення слід здійснити цілу низку процесуальних дій, пов'язаних із забезпеченням апеляційного розгляду справи, а саме за клопотанням сторін та інших учасників справи суд вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, для чого необхідний певний час.

Однією з основних процесуальних норм, які реалізують принцип процесуальної економії на стадії апеляційного розгляду справи, є ст. 369 ЦПК України, до змісту якої ми вже неодноразово зверталися.

Як раніше зазначалось, у Рішенні № 10-р(П)/2023 у справі про гарантування права на судовий захист у малозначних справах КСУ визнав неконституційними п.п. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК, які у редакції, що діяла до червня 2024 року, визначали, що малозначними справами є: справи, у яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а саме 268400 грн у 2023 році; справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує 250 прожиткового мінімуму для працездатних осіб - 671000 грн. Із травня 2024 року вказані пункти вважаються нечинними [156].

Проте, застосування ст. 369 ЦПК України на стадії апеляційного розгляду не було предметом розгляду конституційної скарги, хоча безпосередньо стосується одних і тих самих правовідносин, до яких застосовується п.п. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України. У зв'язку з цим невідповідність визначення критерію малозначних справ на стадії апеляційного перегляду оскаржуваного рішення потребує законодавчого доопрацювання, шляхом внесення змін до процесуального закону для гарантування права на судовий захист та забезпечення єдності практики у всіх ланках судової влади.

Без повідомлення учасників справи судом апеляційної інстанції переглядаються також ухвали, зазначені у п.п. 1, 5, 6, 9, 10, 14, 19, 37-40 ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Так, наприклад ухвала про відмову у видачі судового наказу в апеляційній інстанції розглядається у порядку письмового провадження, тобто без виклику сторін.

Нагадаємо, що за наслідками розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у видачі судового наказу. Судовий наказ може бути скасований судом, що його видав. Ухвала про відмову у видачі судового наказу підлягає оскарженню до апеляційного суду.

А.В. Шабалін у розрізі апеляційного перегляду ухвали суду першої інстанції про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу вказав на певні особливості, з якими нам слід погодитися.

Так, науковець звертає увагу на ту обставину, що при оскарженні ухвали, заявник одночасно наділений правом звернутися до суду першої інстанції у позовному провадженні із позовом який містить аналогічні вимоги тим про які йдеться у заяві про видачу судового наказу. Задвоєння засобів захисту порушеного права свідчить про недотримання принципу процесуальної економії. У підсумку, після скасування судом апеляційної інстанції оскаржуваної ухвали про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу, призведе до розгляду заяви про видачу судового наказу в суді першої

інстанції. Поряд з цим, одна і та ж вимога буде розглядатися у позовному провадженні. У такому випадку одна із поданих заяв особи залишається без розгляду [212].

Сьогодні, переглядаючи ухвалу про відмову у видачі судового наказу, апеляційний суд із технічних причин не може належним чином з'ясувати чи поданий заявником позов із аналогічних підстав. Зміст ст. 175 ЦПК України містить положення про те, що заявник підтверджує, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав. Для уникнення розгляду подвійних вимог та з метою дотримання принципу процесуальної економії, доцільним буде доповнити ст. 175 ЦПК України про підтвердження заявником, що ним не подано заяви про видачу судового наказу з тих же підстав, між тими самими сторонами.

Отже, у разі скасування судом апеляційної інстанції ухвали про відмову у видачі судового наказу з направленням справи до суду першої інстанції для продовження розгляду ст. 175 ЦПК України має включати в себе не тільки положення про обов'язковість зазначення у позові щодо неподання аналогічного позову, а також що ним не подано заяви про видачу судового наказу для відповідної категорії справ.

У цьому разі запропоновані уточнення узгоджуватимуться із принципом диспозитивності та буде забезпечено реалізацію принципу процесуальної економії.

Перегляд ухвали про повернення заяви позивачеві (заявникові) розглядається апеляційним судом без повідомлення судом учасників справи у порядку письмового провадження.

До первісної та зустрічної позовної заяви, яка подана без додержання вимог ЦПК України, застосовуються наслідки, визначені цим кодексом, а саме її повернення заявнику. Відтак, судом апеляційної інстанції застосовується єдиний підхід до забезпечення доступу до правосуддя шляхом прийняття апеляційних скарг до розгляду як на ухвалу про повернення первісної позовної заяви, так і зустрічної.

Під час перегляду ухвали суду про повернення зустрічної позовної заяви, апеляційним судом перевіряється доцільність спільного розгляду первісної і зустрічної позовних заяв, їх взаємозв'язок.

Частинами 1, 2 ст. 193 ЦПК України передбачено, що відповідач має право подати зустрічний позов у строк для подання відзиву. Якщо обидва позови є взаємопов'язаними та їх спільний розгляд є виправданим, а саме, якщо вони виникають із одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю чи частково задоволення первісного позову. Прийняття зустрічного позову із первісним об'єднуються в одне провадження ухвалою суду.

До зустрічної позовної заяви, поданої порушенням вимог ст. 194 ЦПК України підлягають застосуванню положення ст. 185 цього Кодексу.

Зустрічний позов, поданий з порушенням вимог ч.ч. 1 і 2 ст. 193 ЦПК України, повертається заявникові.

Апріорним є твердження, що судові процедури повинні бути справедливими. Захист прав людини та її основоположних свобод забезпечується справедливими судовими процедурами.

У порядку, встановленому процесуальним законом, провадиться апеляційний розгляд, який забезпечує гарантію захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи. Якщо право на апеляційне оскарження закріплене у відповідному законі, позбавлення права на апеляційне оскарження ухвали суду щодо повернення зустрічної позовної заяви є неприпустимим.

Ухвали суду першої інстанції, що можуть оскаржуватися в апеляційному порядку окремо від рішення суду, перелічено в ч. 1 ст. 353 ЦПК України.

Так, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 353 ЦПК України окремо від рішення суду може бути оскаржено в апеляційному порядку ухвалу про повернення заяви позивачеві. У ч. 6 ст. 185 ЦПК України, до якої нас відсилає ч. 2 ст. 194 ЦПК України, закріплено, що про повернення позовної заяви суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена. При цьому у суді залишається копія позовної заяви.

Про процесуальне оформлення повернення зустрічної позовної заяви вказується у ч. 3 ст. 194 ЦПК України. Проте, про можливість звернення з апеляційною скаргою в такому випадку не йдеться.

У п. 15.10 розд. XIII «Перехідні положення» ЦПК України зазначено, що у випадку подання апеляційної скарги на ухвали суду першої інстанції, передбачені п.п. 1, 6-9, 11, 14-16, 20, 22, 23, 37-39 ч. 1 ст. 353 цього Кодексу (крім ухвал про відмову в прийнятті або повернення зустрічного позову, про відмову в прийнятті або повернення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, ухвал про зупинення провадження у справі, поданих із пропуском строку на їх оскарження), чи касаційної скарги на ухвали суду апеляційної інстанції (крім ухвал щодо забезпечення позову, зміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, ухвал про зупинення провадження у справі, поданих із пропуском строку на їх оскарження, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремих ухвал) до суду апеляційної або касаційної інстанції передаються всі матеріали [205].

Отже, ухвала про повернення зустрічного позову підлягає апеляційному оскарженню, про що зазначено у вказаній процесуальній нормі.

Близького за змістом висновку дійшов ВС у постанові від 01.11.2021 р. у справі № 333/6667/20 під час перегляду ухвали апеляційного суду [130].

Апеляційні скарги на указані ухвали суду першої інстанції розглядаються у порядку письмового провадження, без виклику сторін, за наявними матеріалами справи. Цінність процедури перегляду ухвал суду першої інстанції у письмовому провадженні є доведеною, незважаючи на те, що застосування нових норм щодо скороченого порядку вносить свої корективи у цивільний процес.

При підготовці справи до апеляційного перегляду суд встановлює склад учасників судового процесу. Якщо буде виявлено, що оскаржуване рішення може вплинути на права та обов'язки інших осіб, п.1 ч.1 ст. 365 ЦПК України

передбачає можливість залучення цих осіб до участі у справі третіми особами, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

У аспекті застосування вказаної норми, варто зазначити про те, що особа, яка не брала участь у розгляді справи в суді першої інстанції, однак оскаржуване рішення зачіпає її права чи інтереси, наділена правом взяти участь у суді апеляційної інстанції як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог. Водночас, залучення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на стадії апеляційного розгляду не тягне за собою скасування оскаржуваного рішення з направленням справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Справа переглядається апеляційним судом у межах заявлених вимог у позові, суб'єктний склад якого визначений самим заявником. З наведеного слідує, що у разі виявлення на стадії апеляційного перегляду справи невірному суб'єктного складу учасників справи, суд апеляційної інстанції залучає третьою особою особу, якої стосується оскаржуване рішення, та переглядає справу за наявними в ній доказами. Цей порядок перегляду не призводить до повторного розгляду позовних вимог судом першої інстанції, що переконливо свідчить про реалізацію принципу процесуальної економії при розгляді апеляційної скарги.

До повноважень апеляційного суду належить скасування оскаржуваного рішення у випадку, якщо справу (питання) розглянуто судом за відсутності будь якого учасника справи, не повідомленого про дату, час і місце засідання суду (у разі, якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою (ч. 3 п. 3 ст. 376 ЦПК України). Так, суд апеляційної інстанції після скасування рішення суду першої інстанції переглядає справу та ухвалює нове рішення по суті позовних вимог із урахуванням доводів скаржника. Як і в раніше згаданому випадку, справа не підлягає направленню до суду першої інстанції, а переглядається апеляційним судом, який ухвалює рішення з дотриманням принципу процесуальної економії.

Особа, яка є стороною у справі, не може бути позбавлена участі у розгляді справи в апеляційному порядку. Ст. 370 ЦПК України передбачає порядок розгляду апеляційної скарги особи, яка не була присутня під час апеляційного розгляду справи. Якщо до апеляційного суду надійшла апеляційна скарга після завершення апеляційного перегляду учасника справи, який не був присутній у судовому засіданні, то апеляційним судом розглядається скарга в межах доводів, які не були предметом перегляду спору за апеляційною скаргою іншої особи. Особливістю застосування цієї процесуальної норми з точки зору застосування принципу процесуальної економії є те, що повторно судом не переглядаються доводи апелянта, які уже були розглянуті за апеляційною скаргою іншої особи. У такому разі суд відмовляє у відкритті апеляційного провадження у справі. Важливо зазначити, що особа, яка не є учасником справи не може у такий спосіб оскаржити судові рішення.

ВС у постанові від 15.07.2020 р. у справі № 522/21026/16 дійшов такої ж думки та зазначив, що суд приймає постанову згідно із ст. 382 ЦПК України. Після перегляду справи за іншою апеляційною скаргою раніше прийняту постанову апеляційної інстанції може бути скасовано за наявності відповідних підстав. При цьому, обов'язковим є те, що наслідком перегляду за апеляційною скаргою є перевірка законності оскаржуваного рішення за попередньою апеляційною скаргою. І, якщо суд апеляційної інстанції дійде протилежного висновку у справі, попереднє рішення апеляційної інстанції підлягає скасуванню [125].

Підводячи підсумок із наведеного, необхідно підкреслити, що порівняно з порядком розгляду справи у суді першої інстанції, апеляційний порядок розгляду є значно простішим. Він спрямований на швидкий та скорочений розгляд апеляційної скарги без зайвих обтяжливих процедур.

Якщо буде встановлено про порушення порядку проведення процедур судом першої інстанції, то суд апеляційної інстанції, з метою усунення виявлених помилок здійснює розгляд справи за правилами установленними для

суду першої інстанції із певними особливостями, які притаманні апеляційному суду.

Загалом реалізація принципу процесуальної економії на стадії апеляційного розгляду справи є реальною, необхідною та цілком виправданою з урахуванням того, що усі учасники справи та інші учасники судового процесу вправі очікувати справедливого розгляду справи судом, не зазнавши при цьому зайвих матеріальних, часових чи емоційних витрат. В той час як ухвалення судом першої інстанції рішення має здійснюватися з дотриманням усіх процесуальних процедур щодо з'ясування обставин справи, збирання, прийняття та дослідження доказів у справі, суд апеляційної інстанції здійснює функцію перевірки оскаржуваного рішення щодо дотримання передбачених норм матеріального та процесуального права, а відтак недоцільним є повторний розгляд справи.

3.2. Реалізація принципу процесуальної економії при касаційному оскарженні судових рішень

Згідно з ст. 129 Конституції України як конституційну засаду судочинства закріплено забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом.

Як зауважує В.А. Кройтор, касаційний перегляд судових рішень слугує додатковою гарантією законності рішення суду першої або апеляційної інстанції, особливістю якого є перевірка дотримання положень матеріального і процесуального права під час постановлення рішення нижчими судами. Тобто, у суді касаційної інстанції перевіряються не питання факту, а виключно питання права. Відтак, основним завданням суду касаційної інстанції є

контроль за однаковим застосуванням нижчими судами законодавства України [66].

Така думка співзвучна позиції, викладеній у Рекомендації № R(95) 5 КМРЄ державам-членам щодо введення в дію і покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільним і торговим справам. Так, у цьому документі градується повноваження судів різних інстанцій таким чином:

- судом першої інстанції вирішується питання судового спору на основі пред'явлених доказів і встановлених фактів;

- суд другої інстанції здійснює контроль за діяльністю суду першої інстанції по розгляду цивільної справи в частині права і факту;

- суд третьої інстанції повинен забезпечувати однакове тлумачення закону, а звернення до нього повинно мати винятковий характер [149].

Не вдаючись до екскурсу в історію становлення та розвитку інституту касації у цивільному судочинстві, констатуємо, що наразі відповідно до норм чинного ЦПК України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів»:

- 1) судом касаційної інстанції у цивільних справах є ВС, ключовим завданням якого є забезпечення сталості та єдності судової практики у спосіб і порядок, передбачений процесуальним законодавством;

- 2) касаційне оскарження є екстраординарною (тобто виключною, такою, що має місце не у кожному судовому спорі) стадією, що відповідає усталеній практиці ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ у справах «Босітс проти Словаччини» [220], «Брумареску проти Румунії» [221] та інші);

- 3) функціонуюча модель касації обмежується інструментом фільтрації судових рішень, що є виправданим з точки зору її виняткового характеру та не абсолютного характеру права на оскарження судового рішення (рішення ЄСПЛ у справі «Зубац проти Хорватії» [227]).

Тобто, уже з наведеного випливає, що існуюча у вітчизняному цивільному судочинстві модель касації раціоналізує судовий процес загалом, передбачаючи перестороги до безпідставного, не виправданого, надмірного у сенсі повторності оскарження судового рішення, забезпечуючи таким чином

його сталість, обов'язковість і законну силу, що сприяє правовій визначеності та ефективності судового захисту в державі.

Досліджуючи діяльність ВС як суду касаційної інстанції, Д. Луспеник зазначив, що основним завданням ВС є забезпечення єдності судової практики, але з тим, аби не була вихолощена сама суть доступу до правосуддя. Слід погодитись з його думкою про те, що реформу судової системи з переходом до її триланкової моделі на чолі з ВС як єдиним судом касаційної інстанції в державі слід вважати вагомим досягненням на шляху модернізації законодавства. Діючий до того часу порядок касаційного оскарження рішень не узгоджувався з призначенням найвищого суду у системі судоустрою держави, метою діяльності якого є забезпечення правильного та одноманітного застосування всіма судами норм законодавства. Зазначене вимагало оптимізації існуючої моделі касації шляхом запровадження так званих «фільтрів» допуску касаційних скарг до суду касаційної інстанції та удосконалення повноважень останнього. Перевірка судового рішення, що набрало законної сили, має здійснюватися за виняткових обставин, а не бути предметом реалізації широких можливостей. З огляду на усталену практику ЄСПЛ, такий підхід цілком узгоджується зі змістом права на справедливий суд в аспекті такого його елементу як доступ до суду, оскільки особа реалізує його на стадії звернення до суду першої та апеляційної інстанцій. Також такий підхід сприяє забезпеченню справедливого балансу між приватними та публічними інтересами, та слугує гарантією своєчасності усунення судових помилок [73].

ВС перевіряє законність судового рішення, яке набрало чинності. Наявність судової помилки, яка була допущена при ухваленні судового рішення, що призвело до незаконного судового рішення, є підставою для скасування такого рішення.

Як і в порядку апеляційного перегляду, так і при здійсненні касаційного перегляду рішення ВС, новий розгляд по суті справи не відбувається. У цьому аспекті слід врахувати, що судові помилки, по можливості, мають усуватися

без направлення справи на новий судовий розгляд до судів нижчої інстанції, що говорить про реалізацію ВС принципу процесуальної економії.

ВС як вища інстанція може переглядати постанови судів апеляційної інстанції після перегляду рішень судів першої інстанції та відповідно їх судові рішення.

Перегляд судових рішень, що набрали законної сили, може здійснюватися за ініціативою учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи інтереси та (або) обов'язки, шляхом подання касаційної скарги.

Оскаржуючи постанови та ухвали суду апеляційної інстанції, учасники справи більшою мірою вказують на неоднакове застосування судами норм матеріального та процесуального права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові ВС і вдаються до аналізу подібних правовідносин, оскільки процесуальний закон передбачає як підставу для оскарження саме цю обставину (ч. 2 п. 1 ст. 389 ЦПК України).

При підготовці касаційної скарги важливим є урахувати та описати усі обставини справи, які в сукупності складають низку юридичних фактів та формують собою предмет та підстави позову. І тільки в разі ідентичної подібності правовідносин у справі, яка переглядається, справі у якій сформовано правовий висновок ВС, що не відповідає оскаржуваному рішенню, касаційна скарга приймається до розгляду касаційним судом. Застосування такого процесуального фільтру при оскарженні рішення апеляційного суду є складовою принципу процесуальної економії у процесі касаційного оскарження. Проте, знання усіх висновків ВС утруднюється відсутністю їх офіційної систематизованої уніфікації, що призводить до порушення права осіб на касаційне оскарження рішення суду.

Вирішуючи спір, суди при виборі та застосуванні норми права до спірних правовідносин ураховують висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених в постановах ВС (ч. 4 ст. 263 ЦПК України).

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [143].

З аналізу зазначених норм законодавства слідує, що обов'язку врахування судами у цивільному судочинстві правових позицій ВС законом не встановлено. Водночас, розглядаючи як позовну заяву, так і апеляційну скаргу, суди при застосуванні норм права застосовують висновки, викладені у постановках ВС.

Мотивоване обґрунтування необхідності відступу від висновків про застосування норми права в подібних правовідносинах, викладених у постановках ВС та застосованих у постанові апеляційного суду, також є підставою для оскарження рішення апеляційного суду. На скаржника покладається відповідальний та складний обов'язок формування та складання касаційної скарги у певній справі з метою доведення суду позиції, яка відповідає нормам матеріального та процесуального права, а також захищає його права та інтереси.

Відтак, процесуальні фільтри, передбачені цивільним процесуальним кодексом щодо підстав оскарження, мають позитивний ефект у розумінні реалізації принципу процесуальної економії.

Перегляд судових рішень, що набрали чинності, може здійснюватися за ініціативою учасників справи, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи інтереси та (або) обов'язки, шляхом подання касаційної скарги.

Право на оскарження постанови суду апеляційної інстанції обмежене певним часом, а саме касаційна скарга на оскаржуване рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення (ч. 1 ст. 390 ЦПК України).

Думка А.Г. Гулика про те, що строк на касаційне оскарження не є остаточно визначеним процесуальним законодавством з огляду на те, що в одній із редакцій цивільного процесуального кодексу був передбачений

двомісячний строк на касаційне оскарження, є доволі дискусійною [37]. І ось чому, на нашу думку.

На сьогодні представлення інтересів у касаційній інстанції осіб, які приймають участь у справі, здійснюють адвокати.

За змістом пп. 11 п. 161 Перехідних положень Конституції України, представництво відповідно до пункту 3 частини першої ст.131-1 та ст. 131-2 Конституції України виключно прокурорами або адвокатами у ВС і судах касаційної інстанції здійснюється з 01.01.2017 р.; у судах апеляційної інстанції – з 01.01.2018 р.; у судах першої інстанції – з 01.01 2019 р. Такі зміни були внесені Законом України від 02.06.2016 № 1401-III «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [137].

Внесені зміни були необхідним кроком на шляху до розвитку процесуального права та підвищення якості захисту прав та інтересів громадян, які звертаються до суду. З цього слідує, що складання процесуальних документів учасниками справи за допомогою адвокатів є необхідним етапом, для якого строк у тридцять днів з моменту отримання копії рішення суду є достатнім для належного оформлення касаційної скарги. Відповідні зміни також сприяють реалізації принципу процесуальної економії з точки зору загального строку розгляду справи.

Можливість касаційного оскарження у певних випадках може відноситись до дискреційних повноважень ВС. Не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з обмеженою ціною позову. Ці підстави вважаються визначеним законом мірилом щодо можливості прийняття касаційної скарги до розгляду. Однак, ВС при прийнятті касаційної скарги враховує також значимість справи щодо створення єдності судової практики у певній категорії спорів.

Доступ до правосуддя і забезпечення стабільності та єдності судової практики розглядається як основні цілі у діяльності ВС.

Такий процесуальний засіб як оскарження в апеляційному та касаційному порядку рішення суду є однією з основних гарантій, при дотриманні яких

досягається ухвалення рішення, яке відповідає нормам матеріального та процесуального права є законним, обґрунтованим та справедливим. При цьому, оскарження до касаційного суду рішення, яке набрало законної сили, слугує додатковою гарантією дотримання усіх принципів цивільного судочинства. Можливість перегляду постанови суду апеляційної інстанції в касаційній інстанції забезпечує особам, які звертаються до ВС процесуальне право на реалізацію доступу до правосуддя, де відбуватиметься повторний перегляд оскаржуваного судового рішення.

У межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційної скарги, суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права. Питання про прийняття доказів чи їх оцінку судом касаційної інстанції не вирішується. За загальним правилом на розгляд касаційної скарги сторони не викликаються. У виняткових випадках учасники справи можуть бути викликані для участі у перегляді справи. Законодавцем встановлено такий порядок розгляду касаційної скарги, який є максимально оптимальним, тобто сприяє реалізації принципу процесуальної економії.

А.Г. Гулик вважає, що тенденції у формуванні судової практики актуалізують теоретичну дискусію навколо питання доступності касації з огляду на запровадження процесуальних фільтрів, а також їхньої доцільної нормативної регламентації та ефективності в цій частині цивільного процесуального законодавства. Вирішити питання забезпечення єдності судової практики, долаючи проблеми у процесі правотлумачення та правозастосування, можливо виключно шляхом нормативного забезпечення єдності цивілістичного процесу. Суд касаційної інстанції у доволі специфічний спосіб реалізує мету своєї діяльності, вказуючи судам нижчих інстанцій на допущені ними помилки. Право ухвалювати нове судове рішення повинно бути винятком із загального правила, відповідно до якого справа направляється на новий розгляд. Це важливо з огляду на існуючий алгоритм здійснення касаційного перегляду судових рішень: аналіз цивільної справи на

предмет правильного застосування положень матеріального права, тобто визначення точного змісту та сенсу законів, які мають бути застосовані до фактичних обставин справи [37].

Із таким висновком можливо не погодитися в частині недоцільності наділення суду касаційної інстанції повноваженнями на ухвалення нового судового рішення.

За результатами розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції може скасувати судові рішення повністю або частково та ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справу на новий розгляд (ч.1 п. 3 ст. 409 ЦПК України).

Ухвалення нового судового рішення ВС є можливим та необхідним за певних умов, визначених цивільним процесуальним кодексом, за наявності відповідних обставин у справі.

Повторне передання справи на новий розгляд в одному провадженні вважається суттєвим недоліком у судовій системі, на що неодноразово вказував ВС у своїй практиці. Такої ж думки дотримується ЄСПЛ.

Закон України № 460-IX від 15.01.2020 р. установив процесуальну можливість подати касаційну скаргу з підстав того, що недослідження доказів у сукупності з неврахуванням, відсутності висновку або необхідністю відступити від висновку ВС (ч. 2 ст. 389 ЦПК України). Вказані зміни були спрямовані на реалізацію принципу процесуальної економії. Їх призначення полягало у тому, що для витребування та подальшого дослідження доказу достатньо здійснити повторний апеляційний розгляд з дослідженням необхідного доказу і вирішити спір по суті з урахуванням витребуваного доказу. При цьому, нового розгляду по суті спору не проводиться. Частково ці зміни до закону знайшли своє підтвердження у судовій практиці. Проте, кількість скасованих постанов суду апеляційної інстанції збільшилась із посиленням на цю обставину. Однак витребування вказаних доказів є утрудненим, внаслідок чого розгляд справи завершується за наявними матеріалами справи. Скасовуючи судові рішення та направляючи справу до

суду першої інстанції для отримання затребуваного доказу, ВС вказує на виправлення судових помилок. У такому випадку відбувається новий розгляд справи з певними обмеженнями, а саме: позивач не може змінити підставу або предмет позову, дійсними залишаються отримані раніше докази, в тому числі проведені експертизи в рамках цієї справи, розгляд справи проводиться іншим складом суду.

Здійснюючи аналіз обмеження втручання в остаточне судове рішення К.М. Пільков висловив думку, з якою нам слід погодитись. Зокрема, науковець вказав про те, що узгодження процесуальних повноважень ВС із установленим правилом до обмеження втручання в остаточне судове рішення, касаційний суд при перегляді рішення не здійснює новий розгляд, а лише спрямовує на виправлення помилок. Водночас, очевидно, що певні помилки настільки істотні, що їх виправлення потребує скасування остаточного рішення, з направленням справи на новий розгляд [102].

Отже, ухвалення ВС нового рішення при перегляді оскаржуваних рішень судів узгоджується з дотриманням принципу процесуальної економії, не призводить до затягування строків розгляду справи, є доцільним та виправданим.

Діюче цивільне процесуальне законодавство в аспекті застосування принципу процесуальної економії при касаційному оскарженні судових рішень містить в собі низку норм, застосування яких спрощують процес перегляду рішень у касаційному порядку, зменшують кількість поданих касаційних скарг, урахуванням ціни позову та інших процесуальних підстав.

До таких випадків не належать випадки у разі, якщо предметом оскарження є обставини, які мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, або суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

3.2.1. Реалізація принципу процесуальної економії на стадії відкриття касаційного оскарження

Відкриття касаційного провадження як стадія цивільного процесу відіграє важливу роль у ефективності механізму оскарження судового рішення у касаційному порядку.

Судом касаційної інстанції у цивільних справах є ВС. Касаційна скарга, подана до суду касаційної інстанції відповідно до вимог ст. 392 ЦПК України у тридцятиденний строк з дня проголошення рішення або складення повного тексту судового рішення, приймається до розгляду касаційним судом, про що вирішується питання про відкриття касаційного провадження.

Якщо касаційна скарга оформлена з порушенням вимог, встановлених ст. 392 ЦПК України, скаржнику надається строк для усунення недоліків касаційної скарги, шляхом постановлення ухвали про залишення касаційної скарги без руху.

В. Уркевич зауважує, що на практиці доволі часто зустрічаються випадки, коли скаржник у своїй заяві про усунення недоліків касаційної скарги або змінює підстави касаційного оскарження судових рішень, або ж додає інші, про які не зазначалося раніше, постанови ВС у інших справах, у яких, на його думку, викладено висновки, що суперечать оскаржуваному ним судовому рішенню. На його думку, такі заяви не повинні розцінюватися як доповнення чи зміна касаційної скарги та прийматися судом як такі, що усувають недоліки касаційної скарги [183].

Про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті касаційного провадження та повернення касаційної скарги суд постановляє відповідну ухвалу не пізніше ніж через 20 днів з дати надходження касаційної скарги або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

Свого часу відсутність обмеження підстав для перегляду рішень в касаційному порядку призвела до перенавантаження суду касаційної інстанції,

у зв'язку з чим вирішення касаційної скарги затягувалось на невизначений строк, внаслідок чого завдання, які покладені на ВС, не могли бути реалізованими у повному обсязі.

Сучасне цивільне процесуальне законодавство передбачає низку фільтрів на стадії відкриття касаційного провадження, де в разі недотримання певних вимог процесуального закону, наслідком буде відмова у відкритті касаційного провадження.

Так, ст. 389 ЦПК України визначає право учасників справи, а також осіб, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи та інтереси, на касаційне оскарження рішення суду першої інстанції після його апеляційного перегляду та постанову суду апеляційної інстанції, ухвали суду першої інстанції, вказані у п.п. 3, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 ч. 1 ст. 353 ЦПК, після їх перегляду в апеляційному порядку [205].

Отже, лише після апеляційного перегляду можуть бути оскаржені у касаційному порядку судові рішення, відповідні ухвали суду першої інстанції. Недотримання зазначеної норми процесуального права буде перешкоджати перегляду судових рішень у касаційній інстанції.

Вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою на ухвалу суду першої інстанції про забезпечення позову, заміни заходу про забезпечення позову після їх апеляційного перегляду, суд ретельно перевіряє можливість їх касаційного оскарження.

Так, на ухвалу суду першої інстанції про забезпечення позову після її перегляду в апеляційному порядку подається касаційна скарга. Відтак, за наслідками перегляду зазначеної ухвали на постанову апеляційного суду може бути подана касаційна скарга.

Особа, яка звернулась до суду з заявою про забезпечення позову, де ухвалою суду першої інстанції відмовлено у задоволенні такої заяви, а постановою апеляційного суду рішення залишено без змін, до касаційного суду вказану постанову оскаржити не може, оскільки право на оскарження учасника справи не порушено з підстав можливості повторного звернення з

аналогічною заявою. Таке обмеження права на оскарження передбачене п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України, відповідно до якої у переліку ухвал, що підлягають касаційному оскарженню, відсутні ухвали суду першої інстанції про відмову у забезпеченні позову.

Таким чином, касаційні фільтри є тією передумовою, яка при відкритті касаційного оскарження підлягає з'ясуванню і за наявності підстав, одержавши касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог ст. 392 ЦПК України, колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного оскарження чи про відмову у відкритті касаційного оскарження. Застосування касаційних фільтрів при вирішенні питання про відкриття касаційного оскарження прирівнюється до змісту застосування принципу процесуальної економії, оскільки зменшення кількості касаційних скарг у справах, де скаргники реалізують своє право на звернення до суду у інший спосіб, зменшує навантаження на ВС.

Ця обставина позитивно відображається на діяльності суду касаційної інстанції, у зв'язку з чим скорочуються строки розгляду касаційних скарг.

Водночас, касаційному перегляду підлягають рішення суду апеляційної інстанції, якими залишено без змін ухвали суду про вжиття заходів забезпечення позову та ухвали апеляційної інстанції про задоволення заяви. Застосування судом забезпечення позову як обмеження прав та інтересів відповідача щодо розпорядження майном чи інші обмеження, вживаються судом для виконання можливого рішення суду у майбутньому. При цьому, вирішення судом питання про забезпечення позову проводиться з дотриманням принципу рівності щодо здійснення усіх процесуальних прав, які полягають у можливості оскарження ухвал про забезпечення позову як в апеляційному, так і в касаційному порядку.

У постанові ВП ВС від 15.09.2020 р. (справа № 753/22860/17) сформульовано змістовно схожий висновок, де зазначено, що за змістом п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України ухвала про забезпечення позову після її перегляду в апеляційному порядку може бути оскаржена до ВС лише, якщо за

результатами такого перегляду ухвалу суду першої інстанції залишено без змін. Неможливим є оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову у забезпеченні позову, а також ухвали суду апеляційної інстанції, як про залишення без змін зазначеної ухвали, так і прийнятого рішення за результатом розгляду заяви, якою відмовлено у забезпеченні позову з огляду на відсутність у п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України серед ухвал суду першої інстанції, які підлягають касаційному оскарженню. Оскільки особа може звернутися повторно із заявою про забезпечення позову за наявності таких підстав, тому це обмеження права на оскарження не шкодить суті права особи, зацікавленої у забезпеченні позову [110].

Після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ», було встановлено законодавче обмеження касаційного оскарження малозначних справ, а також справ з ціною позову, що не перевищують двісті п'ятдесят розмірів прожиткових мінімумів для працездатних осіб [134].

Так, у касаційному порядку не оскаржуються види судових рішень, визначені ч. 3 ст. 389 ЦПК України, а саме рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення у яких підлягає перегляду в апеляційному порядку ВС; судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, окрім певних випадків.

У разі недоведення обставин скаржником, у загальному процесуальному порядку у малозначних справах, які слід наводити для можливості касаційного оскарження, ВС відмовляє у відкритті касаційного провадження.

Думки щодо доцільності введених законодавчих змін є різними. Серед юридичної спільноти вважають як те, що установлені обмеження для оскарження сприяють забезпеченню сталості судової практики [9], так і те, що

такі обмеження порушують права особи на оскарження судового рішення [160].

Слушною видається позиція Я. Берназюка, який зауважує, що обмеження доступу до стадії касаційного оскарження у практиці ЄСПЛ визнається сумісним із вимогами ст. 6 Конвенції, якщо: 1) таке обмеження регламентовано на рівні національного законодавства, є пропорційним і передбачуваним для учасників судового процесу (наприклад, перелік справ за критерієм малозначності); 2) таке обмеження відповідає передбаченому законодавством порогу *ratione valoris* звернення до касаційного суду, що є правомірною та обґрунтованою процесуальною вимогою, враховуючи саму суть повноважень касаційного суду щодо розгляду лише справ відповідного рівня значущості; 3) таке обмеження сприяє досягненню правової визначеності, в основі якої лежить принцип *res judicata* (остаточності рішення та заборони повторного розгляду вже раз вирішеної справи). Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, якщо цього вимагає національне законодавство, суд касаційної інстанції повинен оцінювати те, чи досягнуто передбачений законодавством поріг *ratione valoris* для подання скарги саме до цього суду; в ситуації, коли національне законодавство дозволяло йому відфільтрувати справи, що надходять до нього, касаційний суд не може бути зв'язаний або обмежений помилками в оцінюванні зазначеного порогу, яких припустилися суди нижчої інстанції при визначенні того, чи надавати доступ до вищих судових інстанцій; суд касаційної інстанції при оцінюванні порогу *ratione valoris* також повинен брати до уваги наявність або відсутність питання щодо справедливості провадження, яке здійснювалось судами нижчих інстанцій» [5].

В аспекті застосування принципу процесуальної економії так звані касаційні «фільтри» позитивно впливають на розвиток цивільного процесуального права, зменшують кількість надходження касаційних скарг до ВС, що, в свою чергу, сприяє скороченню строків розгляду цивільних, зменшує судові витрати.

Пункт 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України став предметом уваги КСУ, позиція якого викладена у Рішенні КСУ від 22.11.2023 р. № 10-р(П)/2023 у справі щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах.

Досліджуючи конституційність п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, КСУ вказав, що перегляд рішень судів першої та апеляційної інстанції в касаційному порядку призведе до збільшення судових витрат і строків розгляду цивільних справ, які відповідають ознакам малозначних за критерієм, зокрема, ціни позову. Це негативно відображається на ефективності касаційного перегляду, що є елементом механізму судового захисту. Тому, як виняток, зумовлений потребою розв'язання ВС складного юридичного питання, яке має фундаментальне значення для формування судами єдиної практики правозастосування, можливе нормативне регулювання процесуальних відносин шляхом закріплення в ЦПК України підстав для касаційного перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанції. На думку КСУ, п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, яким передбачено один із фільтрів – визнання справи малозначною, за змістом є зрозумілим і передбачуваним за наслідками. Він також має на меті забезпечення дії принципу остаточності судового рішення (*res judicata*), який є елементом вимоги юридичної визначеності. Надаючи оцінку спірному пункту на предмет його відповідності Основному Закону держави в аспекті домірності юридичних засобів, орган конституційної юрисдикції зауважив, що відповідні положення ЦПК України передбачають випадки (наприклад, значний суспільний інтерес, помилкове віднесення справи до малозначних та інші), коли, незважаючи на визнання справи малозначною, має бути відкрите касаційне провадження. Відтак, такий «фільтр» для касаційного перегляду судових рішень як малозначність справи не є нездоланною перепорою для доступу особи до суду касаційної інстанції. Наведені аргументи стали підставою для висновку КСУ про домірність засобів законодавчого врегулювання процесуальних відносин стосовно відкриття касаційного провадження у малозначних справах, унормованих у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України [156].

За загальним правилом, передбаченим ч. 4 ст. 82 ЦПК України, обставини, встановлені рішенням іншого суду, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи. Обґрунтовуючи касаційну скаргу обставинами того, що особа позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи важливо зазначити, які саме обставини особа позбавлена можливості спростувати; з яких причин скаржник відповідно до закону позбавлений можливості спростувати такі обставини; у якій конкретно справі встановлені ці обставини.

Висловлена судом правова оцінка певному факту при розгляді іншої справи у відповідності до ч. 7 ст. 82 ЦПК України не є обов'язковою для суду, відтак важливим вірно розрізняти встановлені судом обставини та правові оцінки, оскільки неможливість спростувати останні у судовому рішенні не будуть підставою для відкриття касаційного провадження.

Приклад застосування вказаної норми права викладено в ухвалі ВС від 11.08.2020 р. (справа № 468/1379/19-ц) [188].

У судовому рішенні зазначено, що при вирішенні спорів, що виникають з подібних правовідносин, а саме встановлення факту проживання однією сім'єю та поділ майна, питання права, яке порушує скаржник, не суперечить сформованій судовій практиці ВС. Посилаючись на пункт (б) ч. 3 ст. 389 ЦПК України, сторона не вказала на обставини, які вона позбавлена можливості спростувати, в якій справі, не обґрунтувала належним чином свої доводи та не надала відповідні докази. Касаційним судом не встановлено обставин, які б спростували підстави віднесення цієї категорії справ до малозначних, стороною не наведено таких доводів, одночасно висловлення лише своєї незгоди скаржника з оцінкою суду наявних у справі доказів, не може бути підставою для відкриття касаційного оскарження. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 394 ЦПК України, якщо касаційну скаргу подано на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню, суд відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі. Суд також послався на практику ЄСПЛ, зокрема

рішення у справі «Levages Prestations Services v. France»), в якому вказано, що оскільки ВС здійснює провадження після їх розгляду судом першої та апеляційної інстанції, процесуальні процедури прийняття касаційної скарги можуть бути формальнішими. Особливий статус касаційного суду допускає більш суворі умови прийнятності касаційної скарги, аніж до звичайної заяви [224].

Установлені національним законодавством умови прийнятності касаційної скарги націлені на застосування порогу *ratione valoris* (ціна позову) розглядаються як правомірна вимога для складання та подання скарг до ВС. Прийняття касаційної скарги та вирішення питання про відкриття касаційного провадження з урахуванням усіх запроваджених законом «фільтрів» є нічим іншим, як реалізацією принципу процесуальної економії, що позитивно впливає на розвиток цивільного процесуального права, економить судові та інші витрати, підвищує ефективність касаційного перегляду - одного зі складників механізму судового захисту.

Вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження, ВС нерідко враховує виняткове значення справи для учасника судового розгляду.

Нагадаємо, п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України малозначними справами іменує справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства).

Відповідно до ч. 3 ст. 125 Конституції України ВС є найвищим судовим органом, що виконує функцію «суду права», зокрема, розглядаючи спори, що мають найважливіше значення.

Так, зазначаючи підстави для оскарження рішення попередніх судових інстанцій, скаржник серед інших, зазначив про виняткове значення для нього, тобто для учасника справи, який подає касаційну скаргу. Такою підставою було зазначено те, що застосування до нього штрафних і обмежувальних заходів у зв'язку з несплатою аліментів на утримання дітей, наявність

заборгованості по сплаті аліментів становить для нього, як особи з інвалідністю, надмірний фінансовий тягар, що свідчать про винятковість справи для заявника.

Ураховуючи викладене ВС дійшов висновку про наявність підстав для відкриття касаційного провадження на підставі п. 1 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, оскільки у касаційній скарзі містяться доводи про те, що судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосовані норми права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові ВС і таке застосування, на думку заявника, призвело до порушення норм матеріального та процесуального права шляхом неправильного їх застосування судом, а також з огляду на те, що виконання оскаржуваних рішень може призвести до скрутного фінансового становища фізичної особи/надмірного фінансового тягара. Такий висновок викладено в ухвалі ВС від 06.05.2020 р. у справі № 177/1090/18 [193].

Таким чином, суд касаційної інстанції при визначенні справи малозначною, а також оцінюючи поріг *ratione valoris* (ціна позову), бере до уваги виняткове значення для учасника вирішеного спору судами нижчих інстанцій та враховує наявність або відсутність питання щодо справедливості постановленого рішення.

Суттєве значення для належного оскарження судового рішення має установлений законом час і порядок.

Процедура оскарження судового рішення у касаційному порядку визначена часовими межами. Відповідно до вимог ЦПК України для складання касаційної скарги учаснику справи надається 30 днів з моменту оголошення рішення. Зауважимо, що питання строку на касаційне оскарження судового рішення ми вже частково торкалися.

Як правило, у судовому засіданні проголошується вступна та резолютивна частина рішення. У такому разі термін подання касаційної скарги відраховується з часу отримання повного тексту рішення суду. День складання

повного тексту судового рішення зазначається у самому рішенні, яке оскаржується.

Після отримання повного тексту судового рішення поштою, учасник справи, який не був присутній у судовому розгляді, має можливість відрاهовувати строк на касаційне оскарження з моменту отримання судового рішення. Якщо строк для оскарження пропущений, поважною причиною для поновлення строку вважається погіршення здоров'я, піклування про близьких тощо.

Незалежно від наведених причин поважності пропущеного строку на касаційне оскарження ВС відмовляє у відкритті касаційного оскарження з тих підстав, що пройшов один рік з часу складання повного тексту рішення за певними виключеннями (ч. 3 ст. 394 ЦПК України).

Такий підхід є виправданим. Адже свого часу законодавчо передбачити часові обмеження можливості касаційного перегляду судового рішення (наприклад, строком в 1 рік) запропонували вітчизняні представники науки цивільного процесуального права. Введення такого обмежувального строку пояснювалося потребою уникнути можливості багаторазово скасовувати рішення протягом тривалого періоду, що призводило до порушення розумних строків розгляду справи [80]. Як зауважував О.С. Ткачук, існування необмеженої строком можливості касаційного оскарження призводить до дисбалансу матеріально-правових відносин, нестабільності цивільного обігу, невизначеності прав учасників процесу, а також негативно впливає на оперативність процесуальних дій [175].

Право касаційного оскарження після спливу одного року має учасник справи, який не був повідомлений про час та місце розгляду справи, чи його не залучено до участі у справі та оскаржуваним рішенням зачіпаються інтереси скаржника або виникли обставини на які касатор не міг вплинути (форс-мажорні обставини).

Отже, наведені у процесуальному законі строки для касаційного оскарження є достатніми для того, щоб належним чином оформити та подати

касаційну скаргу до ВС. Також закон передбачає поновлення строку на оскарження рішення суду, з яким не погоджується сторона.

Із цього приводу варто згадати позицію Д.Д. Луспеніка та О.З. Хотинської-Нор, які аргументували, що можливість поновлення строку на касаційне оскарження на сучасному етапі розвитку процесуального законодавства є не виправданою з точки зору такої засади як стабільність судового рішення [80]. Такий підхід видається цілком раціональним.

З наведеного слідує, що передбачений законом 30-денний строк, а також наявність присічного річного терміну для оскарження судового рішення установлює часові межі реалізації права на касаційне оскарження судового рішення.

Питання про відкриття касаційного оскарження колегія суддів вирішує у складі трьох суддів у випадку оформлення касаційної скарги відповідно до вимог ст. 392 ЦПК України або відмовляє у відкритті касаційного оскарження.

Обставини, які слугують підставами для відмови судом касаційної інстанції у відкритті касаційного провадження, про що постановляється відповідна ухвала, чітко унормовані у ст. 394 ЦПК України [205].

Як проміжний висновок підкреслимо, що процесуальні касаційні фільтри безумовно підлягають удосконаленню у процесі їх застосування. Цивільний процесуальний закон зазнав змін в частині зміни підходу у можливості прийнятті касаційної скарги до розгляду, що призводить до поміркованої необхідності у виконанні завдань та функцій ВС, які полягають у забезпеченні однакового застосування норм матеріального та процесуального права, окресленні стандартів судового правотлумачення з одночасним дотриманням основних принципів процесуального права щодо верховенства права, правової визначеності, пропорційності, законності, забезпеченні прав людини, а також реалізації принципу процесуальної економії, що в сукупності буде свідчити про сталий розвиток процесуального права в Україні.

3.2.2. Реалізація принципу процесуальної економії при розгляді справи в суді касаційної інстанції

Під час розгляду справ у суді касаційної інстанції ВС перевіряє законність судових рішень, що набрали законної сили крізь призму правильного застосування судами першої або (та) апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права.

Принцип процесуальної економії є невід'ємним елементом установленого порядку розгляду справ у суді касаційної інстанції. Так, після отримання справи, суддя-доповідач готує доповідь із викладенням усіх встановлених судами обставин і фактів та відповідних їм правовідносин, які необхідні для ухвалення рішення. (ст. 399 ЦПК України).

Перевірка судових рішень у касаційному порядку здійснюється в межах касаційної скарги. Суд касаційної інстанції не встановлює та не вважає доведеними обставини, що не встановлені судами попередніх інстанцій або відкинуті ними, не вирішує питання про достовірність доказів, про перевагу одного доказу над іншим.

О. Угриновська та Н. Трусевич обґрунтовано вважають, що неможливість установлювати обставини або переоцінювати докази касаційним судом є додатковим «фільтром», що за своїм змістом відповідає принципу процесуальної економії та застосовується касаційним судом. Досліджуючи питання оцінки допустимості доказів, вони вказали, що: «у разі перегляду судових рішень національними судами вищих інстанцій чи міжнародними судами варто відзначити, що первинною оцінкою доказів є та, що була здійснена судом першої інстанції відповідно до національних правил. Крім того, міжнародні суди дозволяють державам встановлювати власні фільтри оцінки доказів. ЄСПЛ наголошує, що оцінка доказів є компетенцією національних судів і ЄСПЛ не підмінятиме власною позицією оцінку фактів, яку їм було надано в межах національного провадження, гарантуючи право на справедливий судовий розгляд. Стаття 6 Конвенції водночас не встановлює

жодних правил щодо допустимості доказів або способів їх оцінки, що є предметом регулювання національного законодавства та оцінки національними судами» [181].

Отже, своєчасно поданий до суду доказ приймається судом у встановленому законом порядку та йому надається необхідна оцінка, в інакшому випадку допустимість нових обставин чи нових доказів є утрудненою, що позитивно впливає на належну їх оцінку, і, як наслідок, ухвалення справедливого рішення.

Згідно з ст. 401 ЦПК попередній розгляд справи проводиться касаційним судом протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем колегією у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи.

Оскільки попередній розгляд справ у письмовому провадженні у касаційному суді відбувається в усіх справах без повідомлення учасників справи, відтак законодавець передбачив вказану процесуальну дію як таку, що доцільно провести без виклику сторін, а отже, із застосуванням економії процесу. Попередній розгляд справи палатою, об'єднаною палатою, ВП ВС не проводиться.

У попередньому судовому засіданні суд касаційної інстанції може прийняти рішення, яким залишити касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення. ВС скасовує судові рішення за наявності на то підстав.

Думка А.Г. Гулика про те, що законодавець не оптимально підійшов до процедур попереднього розгляду справи з огляду на те, що головною метою такої процедури є ознайомлення суддів з обставинами цивільної справи, а постановка питання про право суду касаційної інстанції на етапі попереднього розгляду справи скасовувати судові рішення або залишати касаційну скаргу без задоволення є не зовсім виправданою та такою що не сприяє економії процесу. У разі очевидної наявності або відсутності підстав для скасування судового рішення або залишення його без змін, можливість прийняття рішення

на цій стадії цивільного процесу, передбаченого законодавцем є прийнятною та відповідає завданням цивільного судочинства [37].

Після призначення справи до судового розгляду касаційна скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахування ст. 400 ЦПК України. Важливо відзначити, що в касаційному суді усі справи розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. І лише у разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі.

Слід зауважити, що положення ст. 403 ЦПК України унормовують випадки, які демонструють певні варіації, відхилення від традиційного підходу до складу суду, який здійснює касаційний перегляд справи, - колегії суддів, створюючи таким чином поліваріативність його суб'єктного складу.

Назва та системний аналіз зазначеної норми вказує, що в касаційному порядку справа може бути також розглянута у складі:

- 1) палати, до якої входить колегія суддів, яка розглядає справу;
- 2) об'єднаної палати;
- 3) ВП ВС.

Механізм зміни традиційного суб'єктного складу суду в суді касаційної інстанції (колегії суддів) задіюється у випадку, коли з аналізу матеріалів справи, доводів касаційної скарги та відзиву на неї вбачається необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, сформульованого раніше у рішеннях ВС, які ухвалені у різному складі суду (колегією суддів однієї палати, складом цієї палати, колегією суддів з іншої палати, іншою палатою, об'єднаною палатою, колегією суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду, ВП ВС.

Зважаючи на мету функціонування ВС, задекларовану у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а саме – забезпечення єдності судової практики, такий підхід є виправданим, оскільки, щонайменше зобов'язує

найвищий суд у системі судоустрою відслідковувати тенденції формування власної практики, а також розвитку суспільних відносин, який її випереджає.

Деталізація умов, за яких справа розглядається в касаційному порядку суб'єктивним складом суду у вказаних вище варіантах, належним чином відображена у ст. 403 ЦПК України.

Проте, варто звернути увагу на ще одну підставу зміни традиційного складу суду для розгляду справи в касаційному порядку: розгляд справи ВП ВС у випадку, якщо колегія суддів або відповідна судова палата вбачатимуть у справі наявність виключної правової проблеми, вирішення якої ВП ВС є необхідним для розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Також, справа підлягає передачі на розгляд ВП ВС у всіх випадках, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Для детальнішого з'ясування поняття виключна правова проблема, вирішення якої, як дає підстави виснувати процесуальний закон, є компетенцією лише ВП ВС і має важливе значення для розвитку права та цілісного масиву правозастосовчої практики, доречним буде звернутись до судової практики ВП ВС.

До цього часу законодавчого визначення поняття «виключна правова проблема» немає, тому критерії правової прогалини як виключної правової проблеми окреслюються ВС у конкретних справах.

ВП ВС в ухвалі від 04.08.2022 р. (справа № 513/879/19) зауважила, що виключну правову проблему оцінює, як правило, з урахуванням кількісного та якісного критеріїв. Критерій кількісний демонструє наявність певного дисонансу в невизначеній кількості спорів, які або вже існують, або можуть виникнути у майбутньому. Якісний критерій вказує на виключність правової проблеми, який виражається у відсутності чи неефективності процесуальних механізмів її вирішення, що зумовлює необхідність використання повноважень ВП ВС; відсутності чи неефективності матеріальних гарантій

реалізації, охорони та захисту фундаментальних прав і свобод, внаслідок чого обґрунтованість обмежень останніх може зумовлювати необхідність використання повноважень ВП ВС [186].

Ураховуючи зазначену позицію, теоретики пропонують розуміти поняття виключної правової проблеми як випадки правової неврегульованості, що притаманні як матеріальному, так і процесуальному законодавству, які перешкоджають правозастосовному процесу, а відтак і самому процесу врегулювання спірних відносин. Здолати такі неузгодженості можливо тільки шляхом судової правотворчості, оскільки вирішення ситуації правової неврегульованості за допомогою застосування подібних правових норм, аналогій неможливо [218].

В аспекті реалізації принципу процесуальної економії застосування процесуальної норми щодо передачі справ, які містять виключну правову проблему, на розгляд ВП ВС відіграє важливу роль у правотворчій практиці ВС та покликане спрямувати розвиток судової практики розгляду певних категорій справ, де існують законодавчі прогалини, у русло правової визначеності, що сприяє формуванню її єдиного масиву, а також «спрощує» роботу судів нижчих інстанцій, даючи їм необхідні орієнтири для вирішення справ, які характеризуються аналогічними обставинами.

За результатами касаційного перегляду справи суд касаційної інстанції може реалізувати одне з повноважень, закріплене у ст. 409 ЦПК України, що має наслідком завершення цієї стадії судового розгляду справи. Так, він може: 1) залишити касаційну скаргу без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанції – без змін; 2) повністю або частково скасувати оскаржувані судові рішення та передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду; 3) ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справу на новий розгляд, і скасувавши повністю або частково оскаржувані судові рішення; 4) залишити в силі рішення суду першої інстанції, скасувавши постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково; 5) скасувати

судові рішення судів нижчих інстанцій у відповідній частині та закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; б) визнати нечинними оскаржувані судові рішення повністю або частково та закрити провадження у справі у відповідній частині у випадках, встановлених ЦПК України; 7) скасувати власну постанову (повністю або в частині) та ухвалити одне з рішень, вказаних у попередніх пунктах [205].

Суд касаційної інстанції вирішує процедурні питання про заяви, клопотання учасників процесу щодо відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення провадження у справі шляхом постановлення ухвал у визначеному законом порядку для суду першої інстанції.

Касаційний цивільний суд ВС, як оновлена ланка судової системи, демонструє, що новий підхід до порядку оскарження судових рішень із застосуванням касаційних фільтрів спрямований насамперед на формування правозастосовної практики, а також для розвантаження суду найвищої інстанції від значної кількості справ.

Застосування судами нижчих інстанцій висновків ВС при вирішенні спору в цілому забезпечуватиме єдність при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин.

Водночас слід зауважити, що досягти бажаного результату завдяки нововведенням щодо підстав оскарження не вдалося. Кількість касаційних скарг, які надходять на розгляд касаційного суду, практично не зменшилась, відтак слід очікувати у майбутньому подальшого реформування процесуального закону щодо підстав оскарження, порядку розгляду справ у касаційній інстанції.

Змінність судової практики є тим забезпечувальним підходом, який гарантує запровадження механізмів покращення порядку розгляду справ, формування правової визначеності, проведення належних реформ для законного і справедливого вирішення спору.

Тому наявність розбіжностей у судовій практиці потребує певного часу для їх вивчення, дослідження, а в подальшому усунення та виправлення для

однакового розуміння судами усіх інстанцій. Необхідність відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах констатується як спроможність держави створити передумови для вирішення складних правових питань, які потребують законодавчого врегулювання забезпечення ефективного функціонування системи судового захисту в державі.

ВИСНОВКИ

Проведене на підставі узагальнення нормативних, теоретичних положень і судової практики дослідження принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві дозволило сформулювати наукові положення, висновки та пропозиції, що відповідають вимогам наукової новизни. Серед них, зокрема, такі:

1. Процесуальна економія як ідея та засада цивільного судочинства: (а) має глибоке історичне коріння, (б) зумовлена розвитком ідей і уявлень про сенс судового захисту, (в) актуалізувалася в процесі пошуків механізмів забезпечення ефективності та привабливості судового захисту, (г) розвинулася під впливом цивілізаційного розвитку суспільства (глобалізації та євроінтеграції).

2. Процесуальна економія полягає у застосуванні судом, учасниками справи встановлених процесуальним законом механізмів і процедур, які сприяють розгляду справ у передбачені законом строки та спрямовані на майнову, темпоральну та емоційну економію процесу.

Здійснення цивільного судочинства, крім іншого, відбувається шляхом усунення перепон та застосування найоптимальніших методів та засобів. Пристосування до існуючих соціально-економічних та правових умов, потреб суспільства та впровадження існуючих процесуальних методів через раціональне використання часу, економії матеріальних і людських ресурсів, спрощення існуючих процедур створює сукупність послідовних дій, які формують собою принцип процесуальної економії.

Принцип процесуальної економії в цивільному судочинстві відзначається оптимальністю, універсальністю та сполучною властивістю, що проявляється у взаємодії з іншими принципами цивільного процесу, охоплюючи всі його стадії.

Принцип процесуальної економії визначає не лише вектор розвитку цивільного судочинства, його інститутів і процедур, а й слугує орієнтиром у

розвитку системи судоустрою, сприяючи забезпеченню принципу остаточності судового рішення, що покладений в основу інстанційної побудови судової системи держави, яка повинна бути організаційно та процесуально збалансованою.

Процесуальна економія як принцип цивільного судочинства у взаємозв'язку з принципом правової визначеності передбачає існування сталого та зрозумілого, оптимально необхідного для правозастосування понятійно-категоріального апарату, усунення двозначності у змісті законодавчих термінів, забезпечення узгодженості їх змісту.

3. Процесуальна економія в цивільному судочинстві має множинні прояви, які реалізують ідею ефективності економії процесу. Форми цих проявів є багатоманітними та стосуються як цілих процесуальних інститутів, так і певних процесуальних порядків, норм тощо.

Так, наприклад, оперативність є ключовою ознакою, яка характеризує інститут врегулювання спору за участю судді та визначає центральне місце принципу процесуальної економії у системі принципів, на яких базується його реалізація. Іншими, але не виключно, інститутами, в яких дістає прояв принцип процесуальної економії, є передбачені положеннями ЦПК України інститут відповідальності за зловживання процесуальними правами, а також інститут заочного рішення.

Заочним розглядом слід вважати розгляд справи за відсутності відповідача, належно повідомленого про час та місце судового засідання, який не направив до суду відзив, за умови згоди позивача на такий порядок розгляду справи.

В аспекті розвитку цивільно-процесуальної політики ідея процесуальної економії знаходить свій розвиток у процесі та визначає ставлення до цієї ідеї як до повноцінного принципу, вплив та значення якого спрямовані на раціоналізацію цивільного судочинства та висвітлює об'єктивний характер та самоорганізацію цивільного судочинства.

4. Окрім згаданих інститутів цивільного процесуального права існує чимало моментів у позовному провадженні, які яскраво демонструють реалізацію принципу процесуальної економії крізь призму реалізації повноважень суду при розгляді справи. Серед них, зокрема, повноваження суду щодо: повернення позовної заяви або залишення її без розгляду; закриття провадження у справі; об'єднання в одне провадження декількох позовних вимог; залучення співучасників і заміни неналежного відповідача; витребування доказів із власної ініціативи у випадку наявності сумнівів у добросовісному виконанні обов'язків учасниками процесу тощо.

Переважає більшість із них прямо (наприклад, об'єднання судових проваджень) або опосередковано (наприклад, витребування судом доказів за власною ініціативою) спрямовані на економію судового процесу. Водночас їх реалізація може відбуватися як дискреційно, так і лише за наявності певних умов, що можуть носити як очевидний, так і латентний характер. Однак важливість застосування судом усіх повноважень пов'язується з дотриманням визначених законом часових меж розгляду справи.

Сумніви суду у добросовісності здійснення учасником справи своїх обов'язків є пусковим механізмом до реалізацій судом дискреційних повноважень по витребуванню доказів у справі та доволі суб'єктивною категорією, оскільки «сумніви» безпосередньо характеризують психоемоційний стан людини (судді), яка не має певності, стійкого переконання в оцінці тих чи інших обставин, прийнятті рішення тощо.

На сучасному етапі цивільне судочинство набуло загальних рис, за яких змагальність процесу, повноваження суду щодо отримання доказів із пропорційним врахуванням приватних інтересів учасників справи та публічних інтересів, виражених у завданнях цивільного судочинства, сприяють оптимальному вирішенню спору, а отже реалізують принцип процесуальної економії.

5. Методологічно невірним є порівняння наказного та спрощеного позовного провадження на підставі їх узагальнення як спрощених процедур, а

відтак – некоректним є передбачений у законодавстві підхід щодо альтернативності у їх застосуванні (ст. 161 ЦПК України).

Водночас, в аспекті дихотомії «просто – складне», з позиції елементарності процедури, оперативності вирішення, фінансової доступності, темпоральної незатратності, які є ідентифікаторами реалізації принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві, наказне провадження є нескладною процедурою, що допускає вживання терміну «спрощений» як синоніму до слова «простий».

Норми законодавства, які передбачають оптимізацію порядку сповіщення учасників справи, за своїм змістом не лише спрямовані на забезпечення прав та інтересів учасників судового процесу в умовах воєнного стану, що водночас не виключає і слідування загальній тенденції розвитку концепту інформаційного суспільства та активного використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві. Вони також сприяють сталості процесуальної форми, яка, не змінюючи свій зміст і призначення, пристосовується до нових умов і трансформується з урахуванням викликів часу, зберігаючи в своїй основі принцип процесуальної економії.

У теоретичній площині письмове провадження у цивільному судочинстві можна визначити як форму здійснення цивільного судочинства, яка полягає у розгляді та вирішенні судом справи виключно за наявними у ній матеріалами, без проведення судового засідання, за умови, якщо положення ЦПК України не передбачають повідомлення учасників справи. У практичній же площині варто поставити питання про уніфікацію положень процесуальних кодексів і запропонувати легальне визначення письмового провадження у ЦПК України, аналогічне тому, що закріплене у ст. 4 КАС України. При цьому слід підтримати позицію щодо необхідності доповнення ЦПК України статтею, яка б визначала основні терміни, які вживаються у нормах кодексу. Наприклад, як це регламентовано у чинному КПК України.

6. Під час розгляду спорів у порядку загального позовного провадження судом застосовуються процесуальні норми, які пронизані ознаками принципу

процесуальної економії, а застосування цього принципу у визначених законом випадках є мірилом розвитку цивільного процесуального права в Україні. Наприклад, законодавчо закріплені елементи та вимоги до позовної заяви уособлюють собою інформацію, яка є необхідною для того, щоб судовий процес мав упорядкований, послідовний, передбачуваний, чіткий і зрозумілий характер. Тобто, вже від самого початку в загальному позовному провадженні закладаються основи його оптимізації.

В умовах повномасштабної війни крайньої необхідності, особливо у справах загального позовного провадження, набула ідея дистанційного правосуддя. В свою чергу, режим відеоконференції у повній мірі відображає всі ознаки принципу процесуальної економії, серед яких: доступність до правосуддя, економія часу, зусиль і коштів.

7. Судочинство у суді апеляційної інстанції забезпечує право сторін на спеціальний спосіб критики прийнятого рішення з можливістю виправлення судових помилок, у зв'язку з чим відстоювання позиції учасника справи у спосіб, встановлений законом, втілюється у дійсний правовий захист.

Існуючі правила апеляційного провадження спрямовані на швидкий перегляд оскаржуваного судового рішення без зайвих, обтяжливих процедур, що свідчить про реалізацію принципу процесуальної економії під час розгляду спорів в апеляційній інстанції.

8. Існуюча у вітчизняному цивільному судочинстві модель касації раціоналізує судовий процес загалом, передбачаючи перестороги до безпідставного, не виправданого, надмірного у сенсі повторності оскарження судового рішення, забезпечуючи таким чином його сталість, обов'язковість і законну силу, що сприяє правовій визначеності та ефективності судового захисту в державі.

9. Внести такі зміни до ЦПК України:

- доповнити статтею 3-1 «Визначення основних термінів Кодексу»;
- виключити пункт другої частини четвертої статті 19;
- виключити пункт другої частини статті 274;

- доповнити ч. 3 ст. 175 пунктом 11 такого змісту: «11) підтвердження позивача про те, що ним не подано заяви про видачу судового наказу з тією ж вимогою, з тих же підстав, до тієї ж особи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Американська конвенція про права людини, 1969. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/561292294.html> (дата звернення: 28.09.2022).
2. Андронов І.В. Письмове провадження в цивільному процесі. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 317–32.
3. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.
4. Африканська хартія прав людини та народів, 1981. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html> (дата звернення: 28.09.2022).
5. Берназюк Я. Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи. *Судово-юридична газета*. 10.01.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1057874/> (дата звернення: 15.07.2024).
6. Берназюк Я. Презумпція (presumption) та юридична фікція (legal fiction): поняття, ознаки та значення. *Supreme Observer*. 2023. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/146/prezumpsiia-presumption-ta-iurydychna-fiksiia-legal-fiction-poniattia-oznaky-ta-znachennia> (дата звернення: 07.06.2024).
7. Бичкова С.С. Участь у справах наказного провадження органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб. *Правове регулювання економіки*. 2008. № 8. С. 43-51.
8. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 519 с.

9. Білоус К. Спеціальні підстави касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 5–10.
10. Білоус К. Спрощене провадження як процесуальна форма розгляду малозначних справ. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 293–303.
11. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *European political and discourse*. 2014. Vol.1. P. 563–568.
12. Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4–9.
13. Бобрик В.І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали II Міжнар.наук.-практ. конф. (Чернівці, 18-19 жовтня 2018 р.)*. Чернівці, 2018. С. 97–100.
14. Бобрик В.І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.
15. Бобрик В.І. Європейське наказне провадження як основа для оптимізації цивілістичного судочинства в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 42–48.
16. Бобрик В.І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т.2. С. 4–7.
17. Боровська І.А. Особливості процесуальної форми спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету: Серія Право*. 2021. Вип. 65. С. 90–96.
18. Боровська І.А. Презумпції та фікції доказування як спеціальні юридичні засоби процесуальної економії у цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 13–21.

19. Боровська І.А. Принцип процесуальної економії у цивільному судочинстві *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України*: матеріали п'ятого наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 7 травня 2022 року). Київ, 2022. С. 18–22.

20. Бородін М. Теоретичні та практичні аспекти застосування інституту апеляції у цивільному процесі. *Право України*. 2008. № 8. С. 87–91.

21. Бортнік О.Г., Степаненко Т.В. Оцінка необхідності та допустимості процесуальної активності суду в процесі доказування у цивільній справі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 100–104.

22. Братель О. Категорії «позов» і «позовна заява» як складові цивільних процесуальних юридичних фактів. *Підприємництво, господарство і права*. 2016. № 2. С. 4–12.

23. Бринцев О.В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи. Монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.

24. Васирина Н.В. Зловживання процесуальними правами в цивільних провадженнях. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 103-106.

25. Васирина Н.В., Гансецька В.В. Форми врегулювання цивільно-правових спорів: міжнародні та національні стандарти. *Підприємництво, господарство і права*. 2020. № 6. С. 16-20.

26. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с.

27. Васильєва-Шаламова Ж.В., Лисак О.О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як виду процесуального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 110–114.

28. Васильковський Е.В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., переработанное. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

29. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

30. Вечурко С.О. Колізійні питання співвідношення прав та обов'язків працівника і роботодавця за новим трудовим законодавством: досвід ЄС. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 48(1). С. 83–88.

31. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий судовий розгляд в розумні строки і роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів. Страсбург, 24.11.2004. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_6_2004_2004_11_24.pdf (дата звернення: 15.12.2022).

32. Воробель У.Б. Закінчення наказного провадження без ухвалення судового рішення по суті заявлених вимог. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 115–120.

33. Городовенко В. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи: конституційно-правовий аспект і міжнародні стандарти: конституційно-правовий аспект і міжнародні стандарти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 85–97.

34. Городовенко В.В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9. С. 40–41.

35. Гузь Л.Е. Методичні рекомендації з практичного застосування апеляційного і касаційного провадження в судовій практиці у світлі нового законодавства. Х., 2001. 64 с.

36. Гулаткан С.В., Ткачук А.Я. Принцип процесуальної економії в цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 205–208.

37. Гулик А.Г. Касація в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 150–155.

38. Гусаров К.В. Апеляційне провадження у цивільному судочинстві (Науково-практичний коментар статей 291-300 ЦПК України 2004 р.). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 5. С. 49–59.

39. Гусаров К.В., Панчук К.В. Реалізація принципу процесуальної економії при судовому розгляді справ про відшкодування моральної шкоди внаслідок військової агресії РФ. *Успіхи досягнення у науці*. 2024. № 5. С. 79–88.

40. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод: 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення: 28.09.2022).

41. Єсімов С.С., Боровікова В.С. Процесуальна економія як принцип адміністративного судочинства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 4. С. 60–71.

42. Жукевич І.В. Проблеми заочного розгляду цивільної справи у разі неявки відповідача у судові засідання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 159–166.

43. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Стойка А.В. Спрощене позовне провадження як особлива форма здійснення цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 56, Т. 1. С. 76–82.

44. Завальнюк І. Електронне судочинство як інноваційна спрощена процесуальна форма. *Судово-юридична газета*. Вип. № 40–44. 26.11.2018.

45. Загальна Декларація прав людини. Київ: Верес, 1997. 36 с.

46. Заочний розгляд справ: обговорення експертів. *Юридична Газета online*. 20.06.2017. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zaochniy-rozglyad-sprav-obgovorennya-ekspertiv.html> (дата звернення: 24.05.2023).

47. Зеленко І.П. Преюдиція: поняття та співвідношення з суміжними правовими явищами. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 6–10.

48. Зуб О.Ю. Спрощене позовне vs. наказне провадження в цивільному процесі. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 58. С. 188–194.

49. Зуб О.Ю. Спрощене провадження як модель цивільного судочинства. *Проблеми законності*. 2015. № 131. С. 62–70.
50. Ізарова І. Реформа цивільного процесу впродовж періоду незалежності України: нові цілі та засади. *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України*: Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ: Дакор, 2021. Гл. 2. С. 32–59.
51. Ізарова І., Сільвестрі Е. Принцип «CASE MANAGEMENT» у цивільному судочинстві: порівняльне дослідження законодавства Італії та України. *Вісник національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 1. С. 19–23.
52. Ізарова І.О. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства: новела українського законодавства. *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів*: тези доповідей та повідомлень учасників III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2-3 листопада 2017 року. Право, 2017. С. 214–217.
53. Ізарова І.О., Притика Ю.Д. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства України: виклики першого року застосування в судовій практиці. *Проблеми законності*. 2019. № 145. С. 51–67.
54. Калараш А. Медіація як судова альтернатива або врегулювання спору за участю судді на початку розгляду справи по суті. *Закон і Бізнес*. 20.11-26.11.2021. № 47. URL: <https://zib.com.ua/ua/149691.html> (дата звернення: 13.04.2023).
55. Канюка І.М. Правова природа ідеї процесуальної економії у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 1. С. 224–232.
56. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в процесуальному судочинстві України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
57. Капля О.М. Принцип процесуальної економії в контексті вдосконалення адміністративного судочинства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 114–118.

58. Карплюк О.І. Судове керівництво й змагальність: особливості співвідношення та взаємодії в цивільному судочинстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 80–82.

59. Керноз Н.Є., Кот В.В., Стеченко К.Л. Письмове провадження в господарському судочинстві: проблемність та шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 288–292.

60. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 32-35.

61. Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Право України*. 2011. № 10. С. 22–44.

62. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

63. Короєд С. Застосування принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 45–52.

64. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового розгляду. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.

65. Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. К.: Істина, 2006. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gpk.html> (дата звернення: 03.03.2023).

66. Кройтор В.А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. *Право і безпека*. 2009. № 1. С. 198–205.

67. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.

68. Крушельницька Г.Л. Проблеми залучення співпозивача в цивільному процесі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Т. 30. № 4. С. 60–66.

69. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В.В. Комарова. Харків: Право. 2011. 1352 с.

70. Короед С. Судові процедури в різних видах цивільного судочинства. *Судова апеляція*. 2016. № 3. С. 69 – 77.
71. Лавринович Д.С., Грига В.В. Сутність та особливості спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. 2018. № 12. С. 186-190.
72. Луспеник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. *Судово-юридична газета*. 08.01.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/132351-dokazuvannya-u-tsivilnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuyannya-dokaziv> (дата звернення: 28.08.2023).
73. Луспеник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 18.12.2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/616347> (дата звернення: 22.06.2024).
74. Луспеник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування. *Судово-юридична газета*. 15.06.2020. URL: <https://bit.ly/2YQ79Yn> (дата звернення: 28.09.2022).
75. Луспеник Д. Система перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: відповідність міжнародним стандартам та ефективність. *Судово-юридична газета*. 01.07.2019. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/144918-sistema-pereglyadu-sudovikh-rishen-u-tsivilnomu-sudochinstvi-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-ta-efektivnist?fbclid=IwAR1PE4p2Nzc_4RVsC1gnDwrTAxX9GHPI muf_w0LKPth0y2Vq5zfamZ_NN_c (дата звернення: 27.03.2024).
76. Луспеник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. Всеукраїнський вебінар, Національна школа суддів України. М. Київ, 13.05.2022. URL: <https://bit.ly/3LyLhXN> (дата звернення: 20.07.2022).
77. Луспеник Д.Д. Доказові презумпції та фікції у розподілі обов'язків із доказування. *Теорія та практики судової діяльності: Науково-практичний посібник*. К.: Атіка, 2007. С. 38–47.

78. Луспеник Д.Д. Заочний розгляд справи: проблемні новели ЦПК. *Юридичний вісник України*. 2006. № 9. С. 7.
79. Луспеник Д.Д. Провадження у справі до судового розгляду та деякі особливості проведення попереднього судового засідання. *Теорія та практики судової діяльності*: Науково-практичний посібник. К.: Атіка, 2007. С. 99–111.
80. Луспеник Д.Д., Хотинська-Нор О.З. Окремі питання впровадження ефективних механізмів допуску до касаційного оскарження судових рішень у цивільному судочинстві України. *Право України*. 2013. № 5. С. 347–353.
81. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с.
82. Мамницький В.Ю., Алексанян К.А., Діброва Т.А. Проблемні питання інституту малозначних справ за Цивільним процесуальним кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 79–82.
83. Мамницький В.Ю., Суховецький О.О. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства як процесуальна форма розгляду трудових спорів. Доцільність та тенденції розвитку законодавства в цій сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 138–143.
84. Масюк В. Презумпції та преюдиції в цивільному судочинстві: монографія. Х.: Право, 2011. 208 с.
85. Микуляк П.П. Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук. Ужгород, 2020. 223 с.
86. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: затверджений резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2200А (XXI), 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 28.09.2022).
87. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія право*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 92–97.
88. Музичко С. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 34–43.

89. Музичко С.Г. Заочний розгляд справи як прояв принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2023. Т.1. № 2. С. 104–109.

90. Музичко С.Г. Повноваження суду щодо реалізації принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 145–147.

91. Навроцька Ю. Особливості процесу доказування у наказному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 431–440.

92. Навроцька Ю.В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 207 с.

93. Навроцька Ю.В., Воробель У.Б. Правові наслідки пропуску строку подання зави про перегляд заочного рішення в цивільному судочинстві. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 40–48.

94. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. *Форум права*. 2010. № 3 С. 305–311.

95. Нижний А. Заочне рішення у спрощеному провадженні без повідомлення сторін. *Судово-юридична газета*. 22.01.2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/113924-zaochne-rishennya-u-sproshchenomu-provadhzhenni-bez-povidomlennya-storin> (дата звернення: 13.04.2023).

96. Овсяннікова О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2009. 23 с.

97. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лилака Д.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців першого, другого частини першої, частини другої статті 11 Закону України «Про природні монополії» (справа про національні комісії регулювання природних монополій). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-08#Text> (дата звернення: 07.06.2024).

98. Осіпова І.І. Підстави звільнення від доказування за законодавством зарубіжних країн. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 66–73.
99. Пасайлюк І.В. Змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3. С. 51–57.
100. Пільков К. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313.
101. Пільков К. Умови обов'язковості для господарського суду фактів, встановлених в іншій справі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 106–116.
102. Пільков К.М. Новий розгляд справи після скасування рішення Верховним Судом: проблеми забезпечення змагальності та права на справедливий суд. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 233–242.
103. Погорєлова К.В., Татаренко Г.В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2. С. 163–168.
104. Погребняк О.С. Особливості запровадження електронного суду у цивільному судочинстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 122–124.
105. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х.: Право, 2008. 238 с.
106. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 19.06.2024).
107. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 березня 2023 р., судова справа № 215/3640/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109491936> (дата звернення: 26.08.2023).

108. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 квітня 2021 р.,
судова справа № 910/10011/19. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96695006> (дата звернення: 20.07.2022).
109. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада
2021 р., судова справа № 214/5505/16. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473381> (дата звернення: 24.03.2023).
110. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р.
судова справа № 753/22860/17. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270719> (дата звернення: 22.06.2024).
111. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 січня 2021 р.,
судова справа № 522/1528/15-ц. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407> (дата звернення: 20.07.2022).
112. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 р.,
судова справа № 219/10010/17. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885766> (дата звернення: 20.06.2024).
113. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової
палати Касаційного цивільного суду від 02 серпня 2023 р., судова справа
№ 761/13310/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112758949> (дата
звернення: 29.12.2023).
114. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного
адміністративного суду від 15 грудня 2021 р., судова справа № 1840/2970/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101923134> (дата
звернення: 26.08.2023).
115. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного
господарського суду від 08 травня 2018 р., судова справа № 910/1873/17. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169> (дата звернення: 26.08.2023).
116. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного
господарського суду від 23 березня 2023 р., судова справа № 905/2371/21.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109773266> (дата
звернення: 19.06.2024).

117. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 серпня 2019 р., судова справа № 925/1137/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83691511> (дата звернення: 25.06.2024).

118. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 лютого 2022 р., судова справа № 179/1354/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108959778> (дата звернення: 09.10.2023).

119. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 жовтня 2021 р., судова справа № 299/3611/19. URL: (дата звернення: 26.08.2023).

120. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 листопада 2020 р., судова справа № 668/8268/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93666698> (дата звернення: 24.03.2023).

121. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 01 вересня 2021 р., судова справа № 757/54510/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99747977> (дата звернення: 22.09.2022).

122. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09 вересня 2020 р., судова справа №750/1658/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91680584> (дата звернення: 22.07.2023).

123. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 січня 2023 р., судова справа № 465/6147/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108627755> (дата звернення: 20.07.2024).

124. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 липня 2021 р., судова справа № 761/47244/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98671712> (дата звернення: 29.06.2024).

125. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 липня 2020 р., судова справа № 522/21026/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90536916> (дата звернення: 24.06.2024).

126. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьюї судової палати Касаційного цивільного суду від 07 жовтня 2020 р., судова справа № 705/3876/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92120313?fbclid=IwAR3UBhRYIwXwsibFJT_i-pc2OdQpdyUtEHfD-7T7pApSNmP_d9qe1cJGemS0 (дата звернення: 09.10.2023).

127. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьюї судової палати Касаційного цивільного суду від 26 жовтня 2022 р., судова справа № 666/6309/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107532743> (дата звернення: 20.07.2024).

128. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 р., судова справа № 234/16272/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84305020> (дата звернення: 24.04.2024).

129. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду справи від 20 вересня 2021 р., судова справа № 638/3792/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99861085> (дата звернення: 22.07.2023).

130. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 01 листопада 2021 р., судова справа № 333/6667/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100817041> (дата звернення: 22.06.2024).

131. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні: узагальнення судової практики. Верховний Суд України. 11.01.2008. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS07755#:~:text=%D0%9D%D0%B0%D0%B>

A%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%2D%20%D1%86%D0%B5%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA,%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D1%86%D0%B5%20%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE. (дата звернення: 23.09.2023).

132. Притика Ю. Васирина Н. Розвиток приватних засад у цивільному процесі. *Право України*. 2019. № 2. С. 162–174.

133. Притика Ю. Цивільний процес України: основні тенденції розвитку в період незалежності. *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України*: Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ: Дакор, 2021. Гл. 1. С. 10–31.

134. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України від 15.01.2020 р. № 410-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/460-20> (дата звернення: 22.06.2024).

135. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами: Закон України від 29.06.2023 р. № 3200-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3200-20> (дата звернення: 22.10.2022).

136. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України: Проект Закону України від 26.04.2022 р.

№ 7316. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489> (дата звернення: 20.07.2022).

137. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1401-19> (дата звернення: 15.07.2024).

138. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах: Закон України від 19.06.2024 р. № 3831-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3831-20#Text> (дата звернення: 20.07.2024).

139. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#top> (дата звернення: 23.09.2023).

140. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (дата звернення: 19.06.2024).

141. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 20.07.2022).

142. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами- членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. No1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 13.04.2023).

143. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> (дата звернення: 24.06.2024).

144. Ратушна Б.П. Принцип рівності сторін у цивільному процесі України. *Митна справа*. 2015. № 4. С. 98–102.
145. Ратушна Б.П., Грещук Г.І. Достовірність у цивільному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 169–271.
146. Раца В.А. Організаційно-правові засади інформаційного забезпечення роботи суду: монографія. Харків: Право, 2020. Харків, 2020. 199 с.
147. Резникова М.О. Позовне (загальне та спрощене) та окреме провадження як прерогатива розгляду та вирішення справ, які виникають із шлюбних правовідносин. *Impact of martial law in Ukraine on the further development of jurisprudence: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 150–175.
148. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів/цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя. 28.02.2014 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf (дата звернення: 24.03.2023).
149. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. 07.02.1995. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf (дата звернення: 28.09.2022).
150. Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя: ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 14.05.1981 р. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення: 23.09.2023).
151. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельник проти України». 26.03.2006. (Заява № 23436/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_037 (дата звернення: 28.09.2022).

152. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України». 03.04.2008. (Заява № 3236/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 20.07.2024).

153. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шульга проти України». 02.12.2010. (Заява № 16652/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_625 (дата звернення: 13.04.2023).

154. Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 20.07.2022).

155. Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 р. № 23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text> (дата звернення: 20.07.2022).

156. Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 р. № 10-р(П)/2023 у справі за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстіфеева Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/6443> (дата звернення: 03.03.2024).

157. Рязановский В.А. Единство процесса: учебное пособие. М. ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. 80 с.

158. Рязанцев О.Є., Рязанцева Н.О. Оптимізація цивільного судочинства та принципи її здійснення. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 99–102.
159. Сакара Н. Аналіз помилок, які виникають при розгляді цивільних справ у порядку спрощеного позовного провадження. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PR_EZ_Sakara_2021_11_05.pdf (дата звернення: 23.07.2024).
160. Сакара Н.Ю. Право на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах: проблеми законодавчого регулювання. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 листопада 2018 р., Київ: Дакор, 2018. С.161–171.
161. Сакара Н.Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. С. 202–205. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf (дата звернення 23.09.2023).
162. Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77 – 89.
163. Сенік С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 61. С. 308–314.
164. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова Єдність, 2009. 519 с.
165. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1960-1980. Т. 6: П-ПОЇТИ / ред. тому А.В. Лагутіна та ін. 1975. 832 с.

166. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1960-1980. Т. 5: Н-О / ред. тому В.О. Винник та ін. 1974. 840 с.
167. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9: С / ред. тому І.С. Назарова та ін. 1978. 916 с.
168. Смола С.В. Засоби реалізації принципу процесуальної економії під час судового розгляду господарських спорів. *Право і суспільство*. 2014. № 1-2. С. 71–76.
169. Снідевич О.С. Доктринальні підходи до диференціації принципів доказування у цивільному процесі. *Юридичний електронний журнал*. 2024. № 2. С. 157–159.
170. Снідевич О.С. Принцип процесуальної економії у судочинстві (дискусійні аспекти). *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 242–247.
171. Степанова Т., Ломакіна О. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 2. С. 39–41.
172. Степанова Т.В. Щодо ознак преюдиційних обставин. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економікоправового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 14-15 верес. 2018 р. Одеса: ОНУ, 2018. С. 431–436.
173. Тиханський О.Б. Врегулювання цивільного спору за участі судді в цивільному судочинстві України: дис. ...д-ра філос. 081 Право. Київ, 2020. 252 с.
174. Тітов М.Ю., Коротенко Т.Ф. Спрощене позовне провадження: новий досвід. Узагальнення судової практики на прикладі Оболонського районного суду міста Києва: *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць часників Міжнародної науково-

практичної конференції (23-24 листопада 2018 р.), Київ: Дакор, 2018. С. 172–186.

175. Ткачук О. Реформированная кассация. *Юридическая практика*. 17.05.2011. № 20. URL: <https://pravo.ua/articles/reformirovannaja-kassacija/> (дата звернення: 15.07.2024).

176. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ...д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 547 с.

177. Тоцький Б.А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70–74.

178. Трач О.М. Повноваження суду щодо розгляду цивільних справ в порядку наказного провадження: проблемні питання реалізації. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовт. 2020 р.)*. Київ: Видавництво ВАІТЕ, 2020. С. 274–277.

179. Труфанова Ю., Голова В. Наказне провадження як спрощена форма розгляду цивільних справ. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2. С. 119–124.

180. Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–89.

181. Угриновська О., Трусевич Н.С. Оцінка допустимості доказів: законодавча регламентація та судова практика. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 73–78.

182. Удальцова І.В. Наказне провадження: історія та сучасність. *Теорія та практика судової діяльності: наук.-практ. посібник*. Київ, 2007. С. 77–99.

183. Уркевич В. Процесуальні фільтри касаційного оскарження судових рішень у господарських справах. *Юридична Газета online*. 16.03.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/procesualni-filtri-kasaciynogo-oskarzhennya-sudovih-rishen-u-gospodarskih-spravah.html> (дата звернення: 15.07.2024).
184. Ухвала Ананьїнського районного суду Одеської області від 31 березня 2021 р., судова справа № 491/705/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95926957> (дата звернення: 26.08.2023).
185. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 27 вересня 2018 р., судова справа № 623/1160/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76807235> (дата звернення: 20.06.2024).
186. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 04 серпня 2022 р., судова справа № 513/879/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637730> (дата звернення: 24.06.2024).
187. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07 червня 2022 р., судова справа № 910/10006/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104769579> (дата звернення: 19.06.2024).
188. Ухвала Верховного Суду від 11 серпня 2020 р., судова справа № 468/1379/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90932575> (дата звернення: 24.06.2024).
189. Ухвала Верховного Суду від 24 травня 2021 р., судова справа № 9901/20/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97114087> (дата звернення: 13.04.2023).
190. Ухвала Верховного Суду від 25 липня 2022 р., судова справа № 640/4843/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978#> (дата звернення: 13.04.2023).
191. Ухвала Верховного Суду від 27 травня 2019 р., судова справа № 171/2029/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82420003> (дата звернення: 23.07.2024).

192. Ухвала Верховного Суду від 31 січня 2019 р., судова справа № 756/13137/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79543604> (дата звернення: 23.07.2024).
193. Ухвала Верховного Суду у від 06 травня 2020 р., судова справа № 177/1090/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89130773> (дата звернення: 24.06.2024).
194. Фенич В.П. Перегляд заочного рішення у цивільному процесі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 298–302.
195. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Новітня концепція спрощеного провадження в цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2017. № 1. С. 46–50.
196. Хартія Європейського Союзу про основні права: Європейський парламент, Рада ЄС, Європейська комісія. 07.12.2000. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogosoyuzu/> (дата звернення: 28.09.2022).
197. Хворостянкіна А.В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. URL: <http://www.minjust.gov.ua/6669> (дата звернення: 20.07.2022).
198. Хотинська-Нор О.З. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві України. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, 17 грудня 2018 р.). К.: Алерта, 2018. С. 243–246.
199. Хотинська-Нор О.З. Інклюзивне правосуддя: по новому про старе. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 176–184.
200. Хотинська-Нор О.З. Інститут судових повісток у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 32–37.
201. Хотинська-Нор О.З. Принцип розумності строків як нова засада кримінального провадження. *Адвокат*. 2013. № 2. С. 11–14.

202. Хотинська-Нор О.З. Транспарентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 176–182.
203. Цал-Цакало Ю.Ю. Сутність підготовчого провадження. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 74–80.
204. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути. Монографія / за ред. В. В. Комарова. Х: Право, 2016. 386 с.
205. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 28.09.2022).
206. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін. К.: Атіка, 2008. 840 с.
207. Цувіна Т. Концепція «case management»: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 75–78.
208. Черемнов Д.В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
209. Чернушенко Є.А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.
210. Чорнооченко С.І. Цивільний процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 416 с.
211. Шабалін А. Наказне провадження в цивільному процесі України: новий погляд. *Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць*. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2023. С. 65–72.
212. Шабалін А.В. Процесуальні питання апеляційного перегляду деяких ухвал у спрощеному цивільному судочинстві. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 105–108.

213. Шабалін А.В. Судочинство у справах наказного провадження: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 20 с.
214. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
215. Штефан О.О. Окремі питання вирішення трудових спорів у порядку цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 80–83.
216. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й, 2003. 744 с.
217. Ясинок М.М., Бойко В.Б. Характеристика завдань підготовчого провадження через призму завдання цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 74–82.
218. Ясинок М.М., Чебишев М.Р. Вирішення виключної правової проблеми в питаннях судового захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С.154–158.
219. Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF) [Electronic resource]. URL: <http://www.uscourts.gov/FederalCourts/CMECF.aspx> (last accessed: 30.09.2022).
220. Case of Bosits v. Slovakia. 19.05.2020. (Application no. 75041/17). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-202463%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).
221. Case of Brumarescu v. Romania. 28.10.1999. (Application no. 28342/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58337%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).
222. Case of Caballero v. United Kingdom. 08.02.2000. (Application no. 32819/96). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001->

58458&filename=CASE%20OF%20CABALLERO%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.docx&logEvent=False (last accessed: 22.09.2022).

223. Case of Lawyer Partners, A.S. v. Slovakia. 16.06.2009. (Applications no. 54252/07 and other). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92959%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).

224. Case of Levages Prestations Services v. France. 23.10.1996. (Application no. 21920/93). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58065%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).

225. Case of Skoryk v. Ukraine. 08.01.2008. (Application no. 32671/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22SKORIK%20v.%20UKRAINE%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-84787%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).

226. Case of Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain. 07.07.1989. (Application no. 11681/85) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57618%22%5D%7D> (last accessed: 20.07.2024).

227. Case of Zubac v. Croatia. 05.04.2018. (Application no. 40160/12). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-184798&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine%20%20%20.pdf> (last accessed: 30.09.2022).

228. Cook G. Judicial economy. *A Digest of WTO Jurisprudence on Public International Law Concepts and Principles*. Cambridge University Press; 2015. P. 173-186.

229. European Judicial Systems. Edition 2014 (data 2012): Efficiency and Quality of Justice. Council of Europe, 2014. URL: <https://rm.coe.int/european-judicial-systems-edition-2014-2012-data-efficiency-and-qualit/1680785d95> (last accessed: 15.09.2023).

230. Ervo L. Sustainability in East-Nordic procedural law. *Revista Eletrônica de Direito Processual*. 2022. Ano 16. Vol. 23. N 1. P. 713-732.
231. Khotynska-Nor O., Potapenko A. Courts of Ukraine in Wartime: Issues of Sustainable Functioning. *Revista Jurídica Portucalense*. 2022. № 31. P. 218–240.
232. PACER [Electronic resource]. URL: <http://www.pacer.gov> (last accessed: 30.09.2022).
233. Regulation under European Parliament and of the Council Establishing a European Small Claims Procedure № 861/2007 11.07.2007. URL: <http://register.consilium.europa.eu> (last accessed: 30.09.2022).
234. Silvestri E. *Small Claims and Procedural Simplification: Evidence from Selected EU Legal Systems. Access to Justice in Eastern Europe*. 2018. № 1. P. 6–14.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***

1. Музичко С.Г. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 34-43.
2. Музичко С.Г. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 92-97.
3. Музичко С.Г. Заочний розгляд справи як прояв принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 104-109.
4. Музичко С.Г. Повноваження суду щодо реалізації принципу процесуальної економії у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 145-147.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Музичко С.Г. Участь адвоката у цивільному судочинстві як необхідна умова реалізації принципу процесуальної економії. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу* (Київ, 15 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С. 57-60.
2. Музичко С.Г. Прояви процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми судового права: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* (Харків, 21 квітня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 130-133.

3. Музичко С.Г. Застосування принципу процесуальної економії при розгляді справ в суді першої інстанції. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф. (Чернівці, 27 жовтня 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 290-292.

4. Музичко С.Г. Реалізація принципу економії при розгляді справ у спрощених процедурах. *Європейський день цивільної юстиції*: матеріали круглого столу (Харків, 27 жовтня 2023 р.). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. Електронне наукове видання. С. 61-62. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyky-naukovyh-konferenczij/>

ДОДАТОК 2

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки, отримані в процесі дослідження, обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу» (м. Київ, 15 грудня 2021 року), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 21 квітня 2023 року), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 27 жовтня 2023 року), «Європейський день цивільної юстиції» (м. Харків, 27 жовтня 2023 року).